

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK XX. évfolyam, 1-2. szám

Európa keresztény hitre térése

HALMÁGYI MIKLÓS ÍRÁSA
FEJEZETEK A KÖZÉPKORBÓL
CÍMŰ TEMATIKUS ROVATUNKBAN
A 43-58. OLDALON OLVASHATÓ

JÉZUS MEGKERESZTELÉSÉT
ÁBRÁZOLJA A RAVENNAI ARIÁNUS
KÁPOLNA KUPOLAMOZAIKJA
NAGY THEODERIK KORÁBÓL

MMVIII február–március

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Főszerkesztő KISS GÁBOR FERENC

Szerkesztők ALÁCS ATTILA, KERTÉSZ PÉTER, MÉSZÁROS TAMÁS,

MIKLÓS PÉTER, TERJÉK MIKLÓS

Munkatársak KOMÁROMI CSABA, KÖNYVES PÉTER

A szerkesztőbizottság elnöke SZEGFŰ LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság: DÖBÖR ANDRÁS, JANCSÁK CSABA, KISS GÁBOR FERENC,

MARJANUCZ LÁSZLÓ, NAGY TAMÁS, NÓTÁRI TAMÁS,

RÁCZ LAJOS, ZAKAR PÉTER

Számunk a Csongrád Megyei Önkormányzat, EIKKA Alapítvány, EMKE Kft., Felsőoktatási Kutatóintézet, Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja, MTA Szociológiai Kutatóintézet, Nemzeti Civil Alapprogram, Szeged Város Önkormányzata, Szegedért Alapítvány, Szociális és Munkaügyi Minisztérium, SZTE Bölcsészettudományi Kar, SZTE EHÖK, SZTE JGYPK HÖK Hallgatói Centrum, illetve Alkalmazott Humántudományi Intézet, SZEPA és a SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar támogatásával készült.

MEFESZ 1956
www.mefesz.hu

Belvedere Meridionale Alapítvány
www.belvedere.meridionale.hu

A Belvedere Meridionale 1989-es alapításától kezdődően a történelem és más társadalomtudományi szakos felsőoktatási hallgatók, doktoranduszok, fiatal kutatók és oktatók megjelenési fóruma. A lap legfontosabb kiüldetése a felsőoktatás és szakemberképzés alapját jelentő mester és tanítvány viszony kialakítása, a tudomány hagyományainak ápolása, a kutatói szellemiség kibontakozásának támogatása. Ennek szellemében a folyóirat tevékenységét a tudományos élet felkért képviselői és a szerkesztőbizottság tagjai segítik, lektorálják.

INGYENES PARTNERKIADVÁNY

A folyóirat megjelenik tavasszal: február–március és április–május; ősszel szeptember–október és november–december hónapokban. A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.

Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY. Felelős kiadó: DR. SZEGFŰ LÁSZLÓ

Cím: 6725 Szeged, Boldogasszony sugárút 6. Tel.: +36 62/544-759

E-mail: belvedere@jgytf.u-szeged.hu www.belvedere.meridionale.hu

Nyomás: BABA ÉS TÁRSAI KFT. B/KUL/523/SS1993.

TARTALOM

Referátumok

KIS TIBOR: <i>Megtépzott „Grandeur”. Dien Bien Phu 1954. 2. rész</i>	5
---	---

Hajdani vármegyéink

<i>Szeben vármegye rövid története</i> (NAGYAPÁTI SÁNDOR)	21
--	----

Fejezetek a középkorból

GYÓRI ÉVA: <i>Győri püspökök a XIII. században</i>	24
HALMÁGYI MIKLÓS: <i>Európa keresztény hitre térésének néhány kérdése</i>	43
KULCSÁR BEÁTA: <i>Magyar nemesi végrendeletek a középkorban</i>	58

Messzelátó

MÁTHÉ TÍMEA: <i>A konfliktuskezelés alternatív útjai</i>	79
---	----

Téka

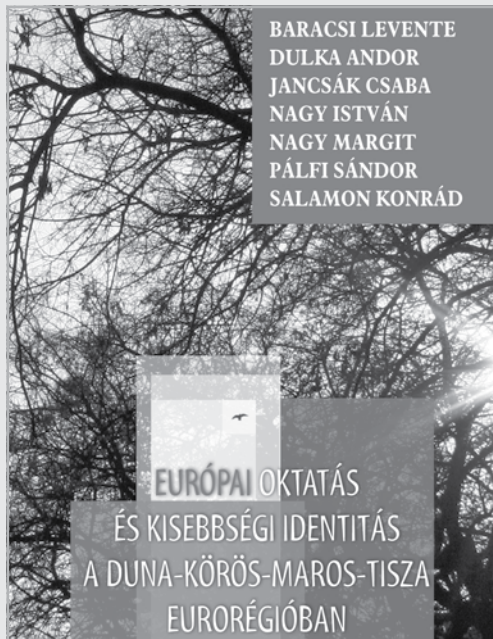
<i>Végzetes démon egy végzetes korban</i> (Izsák Norbert)	
NÓTÁRI TAMÁS: <i>Zarah Leander. Dív a Harmadik Birodalom árnyékában</i>	87
További könyvajánlók	90-91

Pihenő

MARÓTI EGON: <i>„Historia est magistra vitae”</i>	92
NÓTÁRI TAMÁS: <i>Greta Garbo mint Karenina Anna – kétszer</i>	95

S Z Á M U N K S Z E R Z Ő I

Győri Éva kutató, Halmágyi Miklós PhD-hallgató (SZTE BTK), Izsák Norbert (újságíró, HVG), Kis Tibor hallgató (SZTE JGYPK), Könyves Péter hallgató (SZTE JGYPK, SZHF), Kulcsár Beáta PhD-hallgató (SZTE BTK), Máthé Tímea hallgató (SZTE JGYPK), dr. Maróti Egon professor emeritus (SZTE BTK), Nagyapáti Sándor hallgató (SZTE JGYPK), dr. Nótári Tamás egyetemi docens (KRE ÁJK)

A 2007. március 9-10-én, Szegeden megtartott konferenciánk szerkesztett anyagát veheti kézbe az olvasó. Arad megyei, délvidéki és magyarországi oktatással foglalkozó szakértők, civil szervezetek képviselői mondanak véleményt kisebbségi létről, anyanyelvápolásról, az iskolák helyzetéről, feladataikról, tennivalóikról. A regionális sajátosságok mellett számos olyan kérdéskörre is keresték a lehetséges válaszokat előadók, amelyek mindhárom régióban nehézséget jelentenek az ott élők számára. Tartalom: Nagy Margit: A vajdasági magyar oktatás civil szemmel; Viola Lujza: Anyanyelvápolás-identitásmentés; Dulka Andor: Építkezés és mentés másként; Baracsi Levente: Szűkölködünk nagymértékben, segedelem nélkül. – Helyzetkép az aradi szóránysorsról; Nagy István: Pécskai oktatás – Európából Európába; Pálfi Sándor: Civil szervezetek (lehetőségek) szerepe a közoktatásban; Jancsák Csaba: A globalizáció és a változó magyar oktatási rendszer az új évezredben; Salamon Konrád: Magyarságtudat és történelemtanítás

A könyv egy nagyobb vállalkozásnak a „kozmopolita realizmussal” foglalkozó trilógia harmadik – egyben befejező – része. A trilógia első részében (Hatalom és ellenhatalom a globális korszakban) Ulrich Beck a globális kölcsönös függőség körülményei közötti uralom legitimitását kutatja. A második könyv (A kozmopolita szemléletmód) az alapvető kérdéseket taglalja, lerakja egy kozmopolita felvilágosodás alapjait. A most megjelenő – Edgar Grandéval közösen megírt, a témát lezáró – kötet, A kozmopolita Európa felvilágosít bennünket az ismeretlen Európáról, amelyben élünk. Beck szerint Európa az európaizáció folyamatában értelmezhető. Az európaizáció pedig az európai polgárok közös vállalkozása, egy új politikai integrációs koncepció. „Persze a kozmopolita Európa szóhasználatával egyáltalán nem szándékozunk felbomlasztani és másra helyettesíteni a nemzetet, hanem éppen ellenkezőleg, új értelmezését kívánjuk adni azoknak az eszméknek és princípiumoknak a fényében, melyek mellett Európa mindig kiállt és most is kiáll: egy újraértelmezett politikai kozmopolitizmus fényében” – írja a szerző.

ULRICH BECK
EDGAR GRANDE

A kozmopolita Európa

Társadalom és politika
a második modernitás korszakában

BELVEDERE

KIS TIBOR

Megtépázott „Grandeur”

Dien Bien Phu, 1954

II. rész

A második világháborút követően Franciaország azonnal megkezdte régi nagyságának, a „grandeurnek” a helyreállítását. A „grandeurhöz” tartoztak többek között az indokínai gyarmatok (Kambodzsa, Laosz és Vietnam) is. A franciák hamarosan egy éveken át tartó fegyveres konfliktusba keveredtek a Ho Chi Minh vezette Viet Minh-el. Az észak-vietnami csapatok azonban nem csak sikeresen ellenálltak a francia támadásoknak, hanem 1950-től már Giap tábornok és csapatainak kezében volt a hadászati kezdeményezés. A francia hadvezetés számos tervet dolgozott ki a kezdemény visszaszerzésére. A Dien Bien Phunál vívott csata is egy volt a számtalan kísérlet közül, azonban mégis ez bizonyult a francia hadvezetés utolsó kísérletének.

A FRANCE-SOIR 1954. MÁJUS 8-I SZÁMÁNAK CÍMLAPJA: DIEN BIEN PHU ELESETT

Dien Bien Phu erődje

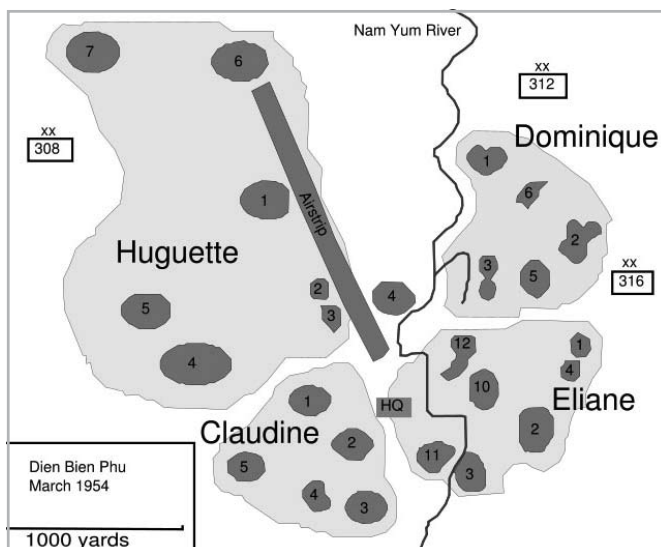
A csata első szakaszában (1953. november 20. – 1954. március 13.) az erőd elnyerte végső formáját, az ellenség pedig elfoglalta a helyét az erőd körül.¹ Az erőd bevehetetlennek tűnt. Ezen az állásponton volt az összes az erődöt meglátogató személy, legyen az politikus vagy katona. Többek közt olyan nyugati vezetők jártak Dien Bien Phuban, mint Richard Nixon (ekkor az USA alelnöke), John O'Daniel tábornok (a csendes-óceáni amerikai had-erők főparancsnoka), Paul Reynaud (Franciaország alelnöke), René Pleven (francia védelmi miniszter) és egyéb más politikusok. És tulajdonképpen erre megvolt minden okuk, ugyanis amit a látogatás során láttak, az valóban meggyőző volt. Az erődön belül és a környező magaslatokon teljesen kiirtották a növényzetet, a főhadiszállást rendes úthálózat kötötte össze a dombokkal. Mindenkit elvakított az erőd csúcfszereltsége. Azonban az erőd parancsnoka, de Castries ezredes nem rajongott a látogatókért, főleg nem az újságírókért. Ez jól érezhető az ezredes egyik kirohanásán, amit Robert Guillain, a Le Monde haditudósítója ellen hajtott végre: „Volt képe azt írni Párizsban, hogy Dien Bien Phu olyan, mint egy stadion, ahol a lelátókat Giap, és a Viet Minh katonái foglalták el”.²

Guillain azonban jól látta, hogy mi az erőd legfőbb gyenge pontja. Ez pedig a francia légierő volt, amelynek a bázisai 300-350 kilométerre voltak Hanoiban. Mikor 1954-ben Fritz Jensen NDK-s újságíró a Viet Minh főhadiszállásán járt, egy beszélgetés során a hadi helyzet alakulása felől érdeklődött Hi Chi Min-nél. „Mi újság Dien Bien Phu körül – kérdeztük Ho Chi Minh elnököt. – Milyen a stratégiai helyzet? Ho Chi Minh levette fejéről trópusi sisakját, nyílásával felfelé az asztalra helyezte, és ujját körüljáratta a sisak karimáján. – Tegyük fel, hogy ez a sisak Dien Bien Phu – mondotta – itt vagyunk mi, az ellenség pedig – ujját hirtelen mélyen a sisak belsejébe dugta – itt van!”³

Eme frappáns helyzetelemzés ellenére valóban úgy tűnt, hogy az erőd bevehetetlen. Persze Giap nem így gondolta, nem is gondolhatta így, de azzal tisztában volt, hogy nehéz

A FRANCIA ERŐDÖK, PONTOZOTT VONALLAL A VIETNAMEI FÜTŐÁROKOK

AZ ERŐD KÖZPONTI RÉSZÉ

A GENFI KONFERENCIA

1954-ben a berlini négyhatalmi külügyminiszteri értekezleten megegyezés születik arról, hogy Genfben tárgyalások kezdődnek Korea és Indokína ügyében. A tárgyalások két szakaszban zajlottak 1954. április 26-tól július 21-ig. A második, Indokínával foglalkozó rész közvetlenül Dien Bien Phu esete után május 8-án kezdődött. A konferencián az öt nagyhatalom mellett részt vettek Kambodzsá, Laosz, Észak- és Dél-Vietnam képviselői. Míg a szovjet és a brit fél elkötelezett híve volt a békés rendezésének, addig a háttérben meghúzódó kínai–amerikai ellentétek majdnem kudarcba fullasztották a konferenciát. Vé-

gül azonban megszületett az ún. indokína szerződés, ami a következőket tartalmazta: Franciaország elismeri Laosz, Kambodzsá és Vietnam függetlenségét, illetve kötelezettséget vállalt csapatai kivonására. Vietnámot a 17. szélességi fok mentén húzódó demilitarizált zónával két részre osztották. A két vietnami állam kötelezettséget vállalt arra, hogy 1956 júliusában szabad és nemzetközileg ellenőrzött választásokat tart az egyesítés kérdésében. Az USA külön nyilatkozatot adott ki, amelyben tudomásul vette az egyezményt. Ugyanakkor jelezte, hogy az agressziót a nemzetközi béke és biztonság megsértésének tekintené.

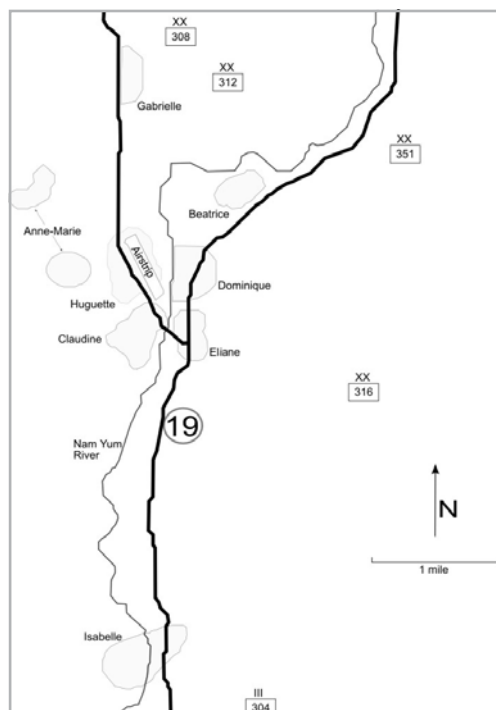
lesz elfoglalnia Dien Bien Phut. A tábornok azonban megtalálta az erőd gyenge pontját, amely az elhelyezkedéséből adódott. A völgy a dombokra épített erődökkel, vagy azok ellenére egy katlan volt. Dien Bien Phu a bekerítése után egy elszigetelt, kezdeményezésre és komoly ellentámadásra képtelen erőd lett. Egy olyan erőd, amelynek az utánpótlásbázisa 300 kilométerre Hanoiban volt, és amelynek az ellátása immár csak légi úton volt lehetséges. Giap-nak határozott elképzelése volt arról, hogy hogyan fogjon hozzá az erőd ostromához. „A taktikánk lényegében az volt, hogy egyenként támadunk meg minden ellenséges állást, az erőd minden részén, hogy megteremtjük a megfelelő feltételét egy általános offenzívának, amivel elpusztíthatjuk az erődöt.”²⁴

Az erőd felépítése és a Dien Bien Phunál szemben álló csapatok

A „Castor” hadművelet befejezése után a francia főparancsnokság azonnal megkezdte Dien Bien Phu megerősítését. A francia légierő már november 20-án megkezdte a hadianyag szállítást a területre. Néhány nap után a katonáknak sikerült megnyitni a repülőteret, és ezek után a repülőknak már nem kellett ejtőernyővel ledobálni az ellátmányt, hanem le is szállhattak.

A franciák Dien Bien Phut egy erődrendszerré akarták átépíteni. A koncepciónak megfelelően több különálló erődöt hoznak létre. Ennek az erődgyűttesnek kellett volna megtörnie a vietnami haderőt. Leghamarabb a repülőteret védő és a veszélyesebbnek ítélt észak-északkeleti oldalt biztosító erődök épültek ki. Ezek a következők voltak. Dien Bien Phutól északra emelkedett a „Gabrielle” nevet viselő erőd. Az északkeleti részen állt a „Beatrice”. Közvetlenül a repülőteret biztosította keletről a „Dominique”, délnyugatról a „Claudine”. Az erőd építése itt azonban nem állt meg. Ennek leginkább az volt az oka, hogy Giap szinte a teljes reguláris haderejét felvonultatta az erőd ellen, így a francia hadvezetés arra kényszerült, hogy megváltoztassa az eredeti elképzelését. Ennek lett a következménye, hogy az erőd to-

vább bővült és hogy újabb katonák érkeztek a térségbe. Újabb megerősített állások jöttek létre a repülőter körül: északnyugatra az „Anne-Marie”, nyugatra a „Huguette” és ettől is nyugatabbra a „Francoise”. Délkeleti irányban helyezkedett el az „Eliane”, illetve körülbelül 6-7 kilométerre déli irányban helyezkedett el az „Isabelle”.⁵ Az erődök betonbunkerekből, lövészárkok és szögesdrótkerítések hálózatából álltak. Az erődrendszert három szektorra osztották. Az északi szektorba tartozott az „Anne-Marie” és a „Gabrielle” erőd. A két erőd legfontosabb feladata a legveszélyesebb északi és északnyugati oldal védelme, illetve a légtér biztosítása a földről, emellett a „Gabrielle”-en aknavetőket helyeztek el. A középső szektorban állt a „Huguette”, a „Francoise”, a „Claudine”, az „Eliane”, a „Dominique”, a „Beatrice” és természetesen itt kapott helyet

DIEN BIEN PHU ERŐDJE ÉS A KÖRÜLÖTTE ELHELYEZJEDŐ VIETNAMEI HADOSZTÁLYOK

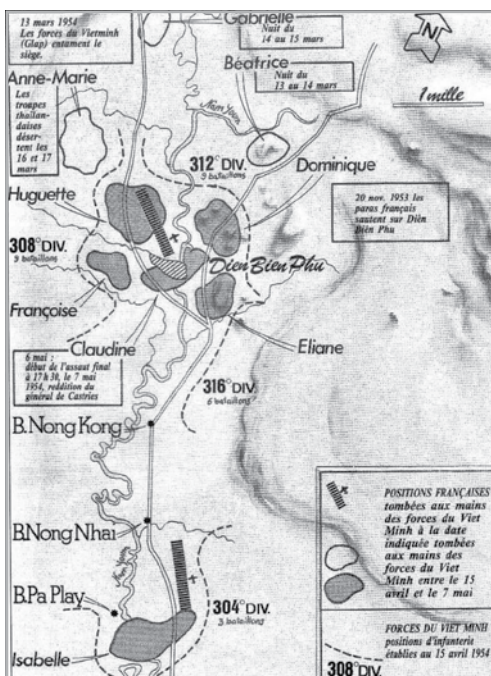
A TÉRKÉPEN A VIETNAMEI TÁMADÁSI HULLÁMOK ÉS A FRANCIA ELLENTÁMADÁSOK IS LÁTHATÓAK

de Castries ezredes parancsnoki állása. Ez a rész biztosította a repülőteret. A déli szektorba egyedül az „Isabelle” erőd tartozott kórházzal, generátorokkal és egy tartalék leszállópályával. Az „Isabelle” legfőbb feladata – a déli rész biztosítása mellett – tüzérségi támogatás biztosítása a többi erőd számára. Az építkezés során felmerült az a lehetőség, hogy a központ és az „Isabelle” között állítsanak fel egy újabb erődöt, ám végül ezt a zsúfoltságra hivatkozva végül elvetették.

A Dien Bien Phuban állomásozó csapatok létszámát eredetileg mindössze 5 vagy 6 zászlóaljban, egy tüzércsoportban és egy partizán egységben határozta meg a francia hadvezetés. Ez az elképzelés azonban azokra a novemberi hírszerzési adatokra épült, amely szerint csak egy hadosztállal (316.) és talán egy vagy két független ezreddel kell

számolni. December elejére azonban kiderült, hogy ez az információ már-már nem állja meg a helyét. Ekkor már úton volt a térségbe a 308., a 312., a 304. (egyres részei) vietnami gyaloghadosztály és a 351. nehéz hadosztály.⁶

Ennek tudatában a francia főparancsnokság újabb egységeket irányított az erdőbe. December hónapban már 9 zászlóalj és 2 tüzércsoport tartózkodott az erdőben. Ezt kiegészítette még 10 darab M-24-es könnyű harckocsi és 6 darab vadászgép, illetve néhány felderítőgép. Az erdő létszámának bővítése azonban nem állt le, és a támadás előestéjén összesen 10 813 embert várta a harc kezdetét. Ennek a 10 813 embernek 22%-a származott az anyaországból, 24%-a volt az idegenlégió tagja, 34%-a volt vietnami, míg a maradék 20% Észak- és Fekete-Afrikából származott.⁷ Az erdő végleges katonai állománya a következő volt. Gyálogság: 12 zászlóalj, két műszaki zászlóalj, tüzérség: 6 üteg 105 mm-es löveg (24 db), 1 üteg 155 mm-es löveg (4 db), 2 század 120 mm-es aknavető, egy század harckocsi (10 db M-24), légvédelem: 2 szakasz 12,7 mm-es légvédelmi géppuskával felszerelve, légierő: 9 db Bearcat típusú vadászgép és 2 db felderítőgép, emellett számos jeep, teherautó illetve néhány mentőautó is szolgált az erdőben.

AZ ÉSZAKI SZEKTOR ELLEN INDÍTOTT TÁMADÁSOK

ÚTMUTATÁSOK

A vietnámi hadsereg főparancsnokságától az átálló (táborunkba átjövő) francia afrikai és légiós katonákra vonatkozólag:

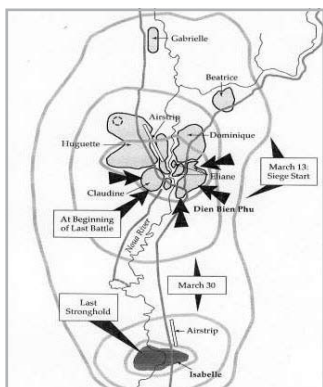
- minden fogságba esett vagy átállt francia afrikai és légiós tisztnek vagy katonának biztosítva lesz (ott) az élete (ben maradás) valamint jó bánásmódban fognak részesülni;
- az idő alatt, amíg a Vietnámi Hadsereg soraiban maradnak, a hadsereg biztosítja számukra az anyagi javakat. A sebesülteket meggyógyítjuk.
- minden katona a kívánsága szerint: (követve minden egyes katona kívánságát: vagy szabadon engedhető, vagy hazatérhet

szülőhazájába, (a hazatelepíthető/ülhet a származási országába), vagy részt vehet a vietnámi ellenállásban (szolgálatában vehet részt).

Azok, akik kiteszik magukat a (e) veszélyeknek és átállnak, vagy (a kolonizáló vezetőik) feljebbvalóik ellen fordítják fegyvereiket (még) mielőtt átjönnének sorainkba, különösen szívesen (jó/nagy fogadtatásban fognak részesülni) látjuk, és jó bánásmódban fognak részesülni

A Vietnámi állandó (hadsereg) és népi (Had)Erőinek Főparancsnoka

A legfőbb hadvezér/ Generalisszimusz
YO NGUYEN GIAP

AZ OSTROMGYŰRŰ SZÜKÜLÉSE AZ ERŐD KÖRÜL

AZ ERŐD KÖZPONTI RÉSZÉNEK ÁLLÁSAI A BENNÜK ELHELYEZETT FRANCIA EGYSÉGEKKEL 1954. MÁRCIUS 13-ÁN

Ez a haderő a következőképpen helyezkedett el: az északi szektor két erődjében állomásozott egy zászlóaljnyi katona. Az erők zömét (pontosan $\frac{2}{3}$ -át), azaz 8 zászlóaljat, három üteg 105 mm-es és az egy üteg 155 mm-es ágyúkat a középső szektorban helyezték el. A déli szektorban került elhelyezésre a maradék tüzérség és három zászlóaljnyi katona. Fontos volt az utánpótlás kérdése. Cogny számításai szerint a repülőknak naponta minimum 70 tonnát, súlyosabb harcok esetén pedig legalább 90-95 tonnát kell az erődbe eljuttatni.

A franciákkal szemben felálló vietnami haderő a 75 000 munkás mellett mintegy 30-35 000 katonát vonultatott fel az erőd ostromához. Giap támadó serege 28 gyalogzászlóaljból, egy tüzérezredből (24 db 105 mm-es löveg), egy hegyi tüzérezredből (15 db 75 mm-es löveg, 20 db 120 mm-es aknavető), egy aknavető ezredből (81 db), egy légvédelmi ezredből és három műszaki zászlóaljból állt.

„A vietnami erők a következőképpen helyezkedtek el közvetlenül az ostrom megkezdése előtt. A 308. hadosztály (36., 38., 102. ezred) a „Gabrielle” és az „Anne-Marie” erődökkel szemben, a 312. hadosztály (141., 165., 209. ezred) a „Beatrice” és a „Dominique” erődökkel szemben, a 316. hadosztály (98., 174., 176. ezred) az „Eliane” erőddel szemben, a 304. hadosztály (57. ezred, a 148. ezred 3. zászlóalja és a 176. ezred 2. zászlóalja) az „Isabelle” erőddel szemben foglalt állást.”⁸ A 351. hadosztály feladata volt az oldalbiztosítás.

Dien Bien Phu ostroma

1954. január 25-én Giap úgy vélte, hogy erői nem elégségesek ahhoz, hogy frontális támadást indítson az erőd ellen. Ehelyett új tervet dolgozott ki, amelynek lényege egy árokrendszer kiépítése volt. A rendszer kiépítése a franciák előtt ment végbe. A francia hadvezetés tisztában volt azzal, hogy a támadás március 13-án megkezdődik. A hírszerzés információi mellett erre egyéb jelek is utaltak, ugyanis 13-át megelőzően a vietnamiak evakuálták a még a völgyben található lakosokat. Március 12-én ragyogó idő volt az erőd fölött, a repülők szokás szerint hozták az utánpótlást. A nap folyamán Cogny tábornok látogatást tett az erődben. A tábornok felderítést rendelt el az erőd körül, ám az hamar ellenségbe ütközött. A vietnami haderő ekkor már nagyon közel volt. Cogny gépe 15⁰⁰-kor még elhagyta Dien

FRANCIA HADIFOGLYOK VONULNAK A SZÁMUKRA KIJELÖLT BARAKKOK IRÁNYÁBA

Bien Phut. Nem sokkal ezután a vietnami légvédelem megkezdte a működését, és lelőtt egy a leszálláshoz készülő Bearcat típusú vadászgépet. Más azonban ezen a napon nem történt. Az este folyamán a politikai tisztek felolvasták Ho katonákhoz írt beszédét:

„– Harcosok, tisztek! Közeledik a Dien Bien Phu-i csata kezdetének órája. Itt a támadás ideje. Miközben csapataink a többi fronton is harcban állnak, ezzel az üzenettel Dien Bien Phu frontjának valamennyi harcosához és tisztségéhez fordulok. Tudnotok kell,

hogy kitüntetés, dicsőség részt venni a történelmi jelentőségű csatában...

– Megnyerni a Dien Bien Phu-i csatát azt jelenti, hogy megsemmisül az ellenség erőinek egyik legfontosabb része;

– megnyerni a Dien Bien Phu-i csatát azt jelenti, hogy a felszabadult területen megvalósul a rég óhajtott földreform;

– megnyerni a Dien Bien Phu-i csatát azt jelenti, hogy a Navarre-terv kudarcával meghíusul a francia és amerikai imperialisták általános háborús terve;

– megnyerni a Dien Bien Phu-i csatát azt jelenti, hogy támogatjuk azt a mozgalmat, amely az egész világon Indokína békéjét követeli;

– megnyerni a Dien Bien Phu-i csatát azt jelenti, hogy a francia kormányt, amely a kudarok sorozata után végre hajlik a tárgyalásra, rákényszerítjük a háború befejezésére...”⁹

Március 13-án az erőd katonáinak szeme láttára vietnami rohamcsapatok foglalták el helyüket a futóárkokban, hogy megkezdjék a felkészülést a támadásra. De Castries ezredes türelmetlenül várta a támadást, ami már-már úgy tűnt a számára, hogy nem következik be. Végül 17¹⁰-kor megkezdődött a Viet Minh tüzéségi előkészítése.¹⁰ A lövedékek (közel 9000 db) órákon keresztül hullottak a „Beatrice” és a „Gabrielle” állásaira. Ennél a pontnál meg kell említenünk, hogy a francia tisztek nem hittek komolyan a vietnami nehéztüzérség létezésében, és általában elég lekezelően beszéltek róla. Ez az előkészítés azonban bizonyította, hogy a vietnami tüzérség nagyon is létezik, és ezen felül halálosan pontos is.

A francia hadvezetés tisztában volt vele, hogy a támadás első hulláma a már fentebb említett két erődöt éri majd, azonban különösebb ellenintézkedéseket nem tettek ellene. Például a „Be-

ITT MÉG MINDENKI BIZAKODÓ. FRANCIA EJTŐERNYŐSÖK

VIETNAMEI KATONÁK TARTANAK PIHENŐT A FUTÓÁROKBAN

A MÁSIK OLDAL: FRANCIA KATONÁK A LÖVÉSZÁRKOKBAN

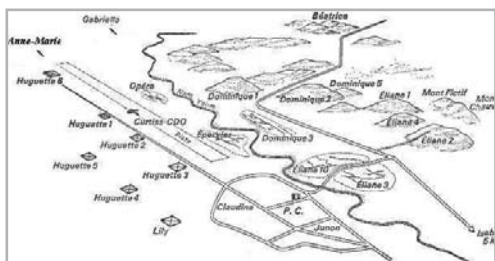
atrice” állást védő legendás 13. idegenlégiós féldandár 517 katonája közül csak 450 tartózkodott az erődben a támadás kezdetén.¹¹ És ami mindezt betetézte, hogy a négy, erődért felelős tiszt (köztük a parancsnok Gaucher alezredes) még a tüzérségi támadás elején meghalt, miután a bunkerjuk két találatot is kapott.

A támadók hullámokban érkeztek az erődhöz, ahol kemény ellenállásba ütköztek, és hamarosan százával feküdtek a holttestek az erőd körül. A támadás ereje azonban nem lanyhult, és a túlerő hamarosan felszámolta a védők ellenállását. Az erőd éjfélkor küldte el az utolsó jelentését de Castries ezredesnek, majd hajnali 2-kor megszűnt létezni. A legendás 13. dandárból 194 katona maradt életben.

Másnap egy rövid fegyvernagyugvás lehetővé tette a sebesültek kimentését, illetve a holttestek eltávolítását, amelyek a hőség és a párás levegő hatására hamar bomlásnak indultak. Ezek után a 312. hadosztály ugyanazon forgatókönyv szerint megkezdte a támadást a „Gabrielle” ellen.¹² A támadás 20.00-kor indult meg, azonban most lassabban haladt, mint az előző nap. 22.00-kor egy jól kontrollált tüzérségi tűzzel a franciáknak sikerült megállítani a támadást, így az erőd tudta rendezni a sorait. Az éjszaka során, valamikor 2.30 körül a támadás kiújult, és a vietnamiaknak sikerült megvetniük a lábukat az erőd keleti oldalán, de az erődöt védő algériai katonák továbbra is kitartottak. Végül a hajnali 5-kor induló támadás 8 órára végleg felmorzsolta az ellenállást, és az 1. algériai lövészezred 2. zászlóalja gyakorlatilag megszűnt létezni. Az erőd felmentésére ugyan de Castries harcokcsikkal is megerősített gyalogságot küldött, ám a kommunikációs problémák miatt az ellentámadás késve indult el, s mire az egységek odaértek, már csak vietnami katonákat találtak, és így kénytelenek voltak visszavonulni, csupán az erőd néhány túlélőjét sikerült kimenekíteni.

Az első két nap mérlege katasztrofális volt a franciák számára. Elveszett az északi és észak-keleti irányt biztosító két erőd, és ezzel együtt közel 1000 katona. Ennek a következménye volt, hogy az ellenség közelebb tudta vonni a tüzérségét és a légvédelmét. A veszteségeken túl komoly problémát jelentett, hogy nagyon gyorsan fogyott a lőszerkészlet. Emellett a veszteségek – főleg az algériai katonáké – komoly morális problémákat okoztak, amit a Viet Minh igyekezett kihasználni. A támadások szünetében hangszórók és röplapok segítségével folyt a propaganda, amely átállásra bízta a vietnami észak- és fekete-afrikai katonákat. A válságot tovább fokozta, hogy de Castries vezérkari főnöke, Keller alezredes idegösszeomlást kapott. Piroth ezredes, a tüzérség parancsnoka, miután rájött, hogy alábecsülte a vietnami tüzérséget és ráadásul nem is tudott ellene hatékonyan fellépni, egy kézigránáttal vetett véget életének. Maga az ezredes is nehezen viselte az események ilyen formán történő alakulását. De természetesen a vietnami fél sem fizetett olcsó árat a sikerekért, több mint 2000 vietnami katona halt meg a támadások alatt.

Időközben Cogny egy javaslatot tett Navarre-nak arról, hogy az öt tartalékban lévő zászlóaljból vessenek be hármat, hogy vissza tudják foglalni az elveszített állásokat. Navarre

AZ ERŐD KÖZÉPSŐ SZÉKTORA

zászlóalj katonái elhagyták az erődöt, és átkúsztak a vietnamiakhoz.¹³ De Castries gyorsan cselekedett, és átszervezte az erődöt. Az „Anne-Marie” déli négyes és ötös számú megerősített pontjait hozzácsatolta a „Huguette”-hez, a többit pedig felszámolták. Az ötödik napra megszűnt az „Anne-Marie” állás is. Bár ezek a veszteségek komoly aggodalmat keltek a francia főparancsnokságokon, sem Cogny, sem Navarre nem vonat le a megfelelő következtetést, és továbbra is az erőd megerősítését szorgalmazták. Az elkövetkező napokban az időjárás romlása miatt a repülők csak nehezen tudtak leszállni, azért hogy elszállítsák a sebesülteket. Ezen felül a repülőkre hiába festettek vörös keresztet, a vietnami légvédelem ugyanúgy tűz alá vette őket is.

Giap csapatai a két északi erőd elfoglalása után dél felé fordították figyelmüket. A fő céljuk az volt, hogy beékelődjének a központi és a déli szektor közé, és ez által elszigeteljék az „Isabelle”-t. Emellett Giap újabb árkok ásására adott parancsot a keleti dombok körül. Március 22-e és 24-e között heves harcok folytak a „Claudine” és az „Isabelle” között, amelynek során Bigeard egységének sikerült megakadályozni, hogy a vietnamiak beékelődjének a két erőd közé. Ezalatt a fő kifutópálya északi részénél lévő „Huguette 6” körül egyre jobban szűkült a vietnami gyűrű. Március 28-án Dien Bien Phutól nyugati irányban két kilométerre a Viet Minh megpróbált elfoglalni egy kis falut, azzal a szándékkal, hogy ott légvédelmi ágyúkat állítson fel. Ezt az akciót a francia erők azonban időben észlelték és súlyos veszteségeket okozva a vietnami félnek sikeresen megakadályozták azt. Ebben az időszakban az erőd ellátása, annak ellenére, hogy már csak ejtőernyővel volt lehetséges és hogy a vietnami légvédelem működése is komoly veszélyt jelentett, igen hatékony volt. Más volt a helyzet a sebesültek elszállításával. Ehhez ugyanis le kellett szállni, ami azt jelentette, hogy a gépeknek sokkal több időt kellett eltölteniük Dien Bien Phu légterében, ami még inkább sebezhetőbbé tette őket, és mint már korábban is említettem, a légvédelem minden gépre tüzet nyitott. Az utolsó sebesülteket szállító helikopter március 23-án, az utolsó repülő pedig március 26-án szállt fel.¹⁴ Ettől kezdve az erőd kórházaira hárult minden feladat. Ez idővel komoly problémákat okozott, mivel az erőd egészségügyi épületei nem voltak ilyen veszteségekre felkészítve, illetve nem állt rendelkezésre elegendő orvos sem.

Giap közben elkezdte az erődök módszeres „megfullasztását”, újabb futó- és lövészárkok kialakítását rendelte el. Ezzel az volt a célja, hogy elszigetelje egymástól a megerősített állásokat. Március 30-án Langlais ezredes megszemlélte az „Dominique” és az „Eliane” erődöket. Elhatározta, hogy helyreállítja a „Dominique 1”-et és oda vezényli a 5. vietnami ejtőernyős zászlóalj 4. századát, illetve hogy megerősíti az „Eliane 2”-őt az 1. idegenlégiós ejtőernyős zászlóalj 1. századával. Erre azonban nem maradt ideje, mert az újabb vietnami támadás a 17.00-kor kezdődő tüzéségi előkészítéssel kezdetét vette.

DE CASTRIES EZREDES A TÉRKÉP ELŐTT

Megkezdődött az „öt domb csatája”.¹⁵ A vietnami tüzérség a támadás során elpusztított egy 155 mm-es és négy 105 mm-es francia ágyút. A támadás 18.45-kor indult meg a központi rész keleti oldala ellen. A támadás megindulását követően szinte azonnal elesett a „Dominique 2” és az „Eliane 1”. 21⁰⁰-kor „Dominique 1” elfoglalták a vietnami katonák, azonban támadásuk elakadt a „Dominique 3” és az „Eliane 2” előtt, annak

ellenére hogy az utóbbi megerősített pontnál a marokkói és légiós katonák hátrálni kényszerültek. 22.00-kor a 308. hadosztály megtámadta a „Huguette 7”-et, a 316. hadosztály egységei pedig megvetették a lábukat a „Champs Élysée”-n és a „Eliane 2”.

Március 31-én a viet tüzérség folyamatosan lőtte a „Huguette 7”-et, ezzel megkezdődött az „Huguette”-ek csatája.¹⁶ A „Huguette” állásai azért voltak fontosak mind a két félnek, mivel azok biztosították a leszállópályát és a ledobási övezeteket. Az „Eliane 2” erősítéseket kapott, és kitartott a nap folyamán. 10⁰⁰-kor de Castries elrendelt egy ellentámadást a „Dominique 2” és az „Eliane 1” visszafoglalására. A támadásban a 8. rohamcsoporthoz és a 6. gyarmati ejtőernyős zászlóalj vett részt, a támadás 15.00 órára elérte a célját, de mivel a francia csapatok súlyos veszteségeket szenvedtek, a nap végére vissza kellett vonni őket. 17.00-kor a Viet Minh felújította az „Eliane 2” ellen indított támadásait, azonban az erőd az egész éjszaka alatt ellenállt. Április elsején az 1. légiós ejtőernyős zászlóalj katonái visszafoglalták a „Champs Élysées”-t.

Az éjszaka folyamán a „Huguette 7” egy részét evakuálták a francia csapatokat, de miután rendezték soraikat, hajnalban megkísérelték teljesen visszafoglalni az erődöt.

A nap folyamán az „Eliane” állásokon harcoló 4. marokkói lövészezred 1. zászlóaljának túlélőit újraegyesítették, és egy újonnan létrehozott erődítésben helyezték el őket a „Huguette” és a „Claudine” között. Az állás a „Lily”-nevet kapta. 17⁰⁰-kor a vietnamiak újrakezdtek a támadást az „Eliane 2” ellen, ahol már 60 órája folyt a küzdelem.

Április 2-án éjjel 2.00-kor a „Huguette 7” elesett, csupán 16 légiós maradt életben.

A nap folyamán ugrott a Bréchignac vezette 1. ejtőernyős hegyi ezred 2. zászlóalj. Ennek az egységnek és az 5. vietnami ejtőernyős zászlóaljnak a parancsnokságát összevonták Bréchignac irányítása alatt. 18.00-kor két vietnami zászlóalj vetette meg a lábát ismét a „Champs Élysée”-n. A nyugaton álló és teljesen elszigetelt „Francoise”-erőd thaiföldi katonái az este folyamán elhagyták pozíciójukat, ezzel ez az erőd is kiesett a rendszerből.

Április 4-én hajnalban Giap másodszor is arra kényszerült, hogy kivonja csapatait a „Champs Élysées”-ről. Ugyanezen a napon 107 óra után befejeződött az „Eliane 2”-ért folytatott csata. Az este beköszöntével négy vietnami zászlóalj megerősítve egy nehéz zászlóaljjal felújította a támadást az „Huguette 6” ellen. A francia hadvezetés a 8. rohamcsoporthoz egy

századát és két harckocsit küldött a támogatásukra. Másnapra sikerül teljesen felmenteni az erődöt. Ugyanezen a napon Giap végleg felhagyott a frontális támadásokkal, és attól fogva csakis az ellenség pozícióinak árkokkal történő elszigetelésére koncentrált.¹⁷ Erre azért volt szükség, mert a vietnami veszteségek felülmúlták a hadvezetés minden korábbi elképzelését, így szükségessé vált a viet csapatok átszervezése. Volt rá példa, hogy a vietnami katonák megtagadták a közvetlen rohamra kiadott parancsot. Az eddigi harcok alatt a franciák is komoly veszteségeket szenvedtek el, illetve egyre kisebb területre szorultak vissza. Ennek az lett a következménye, hogy a csaknem napi 100 tonnányi ellátmány jó része Giap csapatainak területén landolt.

Április 9-e és 10-e között a Viet Minh-nek sikerült teljesen bekerítenie a „Huguette 6”-ot. Közben a keleti oldalon a franciák támadást indítottak az Eliane I” visszavételére. Estére sikerült is teljesen elfoglalni a dombot, illetve visszaverni minden vietnami ellentámadást. 23.00-kor Bigeard további négy századot küldött a dombra erősítésként. Másnap reggel a vietnami rohamok ellenére az állás még mindig tartotta magát.

Április 11-én az „Eliane I” elleni támadásokat vezető ezredest Giap leváltotta, és két friss zászlóaljat küldött támadásba, azonban a franciák 12-e reggelén ezeket is visszaszorították. Közben az „Eliane I”-et védő katonák száma egy század méretűre olvadt Leguerre parancsnoksága alatt.

Április 13-ra Navarre immár felismerte, hogy terve csődöt mondott, és elrendelte Dien Bien Phu szárazföldön történő felmentését. A hadművelet a „Condor” nevet kapta.¹⁸ A cél az volt, hogy a Laoszból kiinduló csapatok útközben összegyűjtsék a francia gerillaegységeket, és közösen csatlakoznak az „Isabelle” erődhez, amit hídfővé alakítanak ki. Ez a terv azonban mint később kiderült teljesen elhibázott volt. Nem számolt a terepből adódó nehézségekkel, az ellenséggel és nem utolsósorban az egységek ellátása sem bizonyult megfelelőnek. A hónap végére az akció teljes kudarcba fulladt. Ugyanezen okok miatt futott zátonyra az „Albatros” hadművelet.¹⁹ Ennek az lett volna a koncepciója, hogy az ostromgyűrűben rekedt francia haderőnek dél-keleti irányban ki kellett volna kitörnie, majd Nam Ou felé vonulni, hogy ott egyesüljön az ott lévő francia erőekkel. Azonban mire ezt a parancsot de Castries megkapta, addigra a végrehajtásához már túl késő volt.

Időközben Dien Bien Phuban a következőképp alakult a helyzet. Április 14-re a vietnami tüzéség teljes hosszában tűz alatt tudta tartani az egész kifutópályát. Ezen a napon az „Eliane 1 és 2”, illetve a „Huguette 6” még tartotta magát. 15-én létrehozták az „Opéra” nevű megerősített állást²⁰ a Nam Youm folyó és a „Champs Élysée” mellett.²¹ Ezt az állást a 8. rohamcsoport katonái vették birtokukba.

Ezen a napon „ünnepélyes” keretek között de Castries megkapja tábornoki kinevezését. Mellette Langlais-t és Lalande-ot ezredessé, míg Bigeard-ot és Pazzis-t alezredessé léptetik elő.

Április 16-ról 17-re virradó éjszaka a Viet Minh meglepetésszerűen rajtaüt az „Eliane I” álláson. Ugyanezen a napon az utánpótlás biztosításának nehézségei miatt de Castries elrendeli a „Huguette 6” kiürítését. Azonban az erőd be volt kerítve. Az 1. idegenlégiós ejtőernyős zászlóalj kapta a feladatot, hogy áttörje a gyűrűt. A támadás azonban nem sikerült, ezért az erőd parancsnoka Bizard a kitörés mellett döntött. Bizar katonái élén sikeresen kitört a gyűrűből és elérte a „Huguette I” állást, azonban ezért nagy árat kellett fizetnie, állományának 70 %-át elveszítette.²² Április 18-án de Castries a támadás alatt lévő „Huguette 1-hez” vezényelte a 13. idegenlégiós dandár 4. századát. Négy nappal később az

erődöt teljesen bekerítették, majd 23-án 1⁰⁰-kor teljesen lerohanták. De Castries azonnal parancsba adta az elvesztett állás visszafoglalását. Erre négy századot jelölt ki. Kettő a „Huguette 2”, kettő pedig az „Opéra” állásból indult. 16 órára a teljes támadás összeomlott. Sőt! A franciák arra kényszerültek, hogy evakuálják az „Opéra” állást, és annak állományát a „Huguette 2-n” helyezték el.

Április 25-én éjszaka beköszöntött az esős évszak, ez eredményezte azt, hogy az e napon az „Epervier” (az „Opéra-tól” délre) állás ellen intézett vietnami támadás gyakorlatilag sárba fulladt. Az eső gyakorlatilag sártengerré változtatta az erődöt, illetve egyre jobban megnehezítette a pilóták dolgát. Ennek ellenére ejtőernyővel folyamatosan érkeztek az önkéntesek, akik harcolni akartak. A légierő hatékonysága tehát tovább csökkent, bár hozzá kell tenni, hogy a jól álcázott és elhelyezett vietnami lövegekben és állásokban a korábbi rendszeres bombázások sem tudtak jelentős kárt tenni.

1954. április 26-án Genfben megkezdődtek a tárgyalások az Indokínai helyzet békés rendezéséről. Mindkét félnek nagyon fontos volt, hogy milyen feltételek mellett ülhet a tárgyalóasztalhoz. Amíg a vietnamiak a végső támadásra készültek, addig a francia fél az Egyesült Államokhoz fordult segítségül. Az USA további huszonöt darab B-26-os bombázót bocsátott a franciák rendelkezésére, azonban a közvetlen amerikai segítség kérdése továbbra is nyitott maradt. Washington London és a kongresszus válaszára várt. Ez utóbbi azonban nem akart nyíltan a gyarmattartók oldalára állni és főleg nem akartak konfliktusba keveredni Kínával, így a beavatkozás elmaradt.

Májusra mind a két fél számára nyilvánvalóvá vált, hogy a csata a befejező szakaszához ért. Május elsején 17.00-kor Giap csapatai felkészültek a csata utolsó szakaszára. Ezt jelezte az ebben az időpontban elkezdődő és három órán keresztül tartó tüzérségi előkészítés, ebben már részt vettek az újonnan kapott „Sztálin-orgonák”. 20.30-kor pedig a keleti részen megindult a támadás az „Élian 1 és 2” ellen. Az „Élian 1” hajnalban elesett, az „Élian 2” azonban még kitartott. Nyugat felől 88. vietnami ezred elfoglalta a „Huguette 4” és a „Lily” állásokat, majd támadását kiterjesztette a „Huguette 5” irányába, amely az éjszaka folyamán szintén elesett. Ezzel gyakorlatilag az ún. „Huguette”-ek csatája befejeződött.

Május 4-én megkezdtek az utolsó katonai egységek ledobását az erődbe. Az 1. gyarmati ejtőernyős zászlóalj 300 katonája érkezett meg ezen a napon. További 91 katona érkezett május 6-án. Ezeket a katonákat azonnal az „Élian 2”-re küldték, ahol már 72 órája folyt a harc. Elkéseredett csata folyt az állásért. A vietnami katonák egy 47 méter hosszú alagutat ástak az erőd alá, amivel az volt a céljuk, hogy felrobbantsák azt.

Az erőd parancsnokságán közben felmerült a már korábban említett „Albatros” hadművelet végrehajtása, ám miután az előrejelzések legalább 80%-os veszteségeket jósoltak, lemondtak róla. Május 6-án a tiszta idő lehetővé tett egy nagyszabású légi beavatkozást, amelyben több mint 100 darab repülő vett részt. A vietnami légvédelem az egész légitámadás alatt hallgatott, nehogy felfedjék állásaikat. Mint az összes korábbi, ez a légitámadás sem hozott számottevő sikert. Az este beköszöntével ismét megkezdődött a vietnami támadás. Zászlóaljak-zászlóaljak után, de a franciák kitartottak. 23.00-kor robbanás rázta meg az erődöt, ami maga alá temette az 1. gyarmati ejtőernyős zászlóalj 2. századának egészét. A 3. század visszafoglalta a csúcsot hajnali 3-kor. Ugyanabban az időpontban az „Élian 4” beszüntette a harcot. Ezt követően az ott harcoló vietnami csapatok az „Élian 2” ellen fordultak és 5 órakor megtámadták, ekkorra már a védőknek nem volt több lőszerük, az erőd szintén elesett. Reggel 10 órára az „Élian 10” is, és vele együtt az egész „Élian” erőd

a vietnamiak kezébe került. A nyugati részen ugyanekkor esett el az utolsó francia kézen lévő „Huguette” állás, az „Huguette 4”. Cogny tábornok utolsó üzenetében azt az utasítást adta, hogy ne legyen se fehér zászló, se kapituláció. De Castries híven a parancshoz, nem kapitulált. 17.50-kor az erőd elküldte utolsó üzenetét Hanoiba, „Mindent felrobbantottunk. Isten veletek, Adieu!”²³

1954. május 7-én a Dien Bien Phu központi része beszüntette a harcot, a parancsnokság fölött immár az aranycsillagos vörös zászló lobogott. Ekkor még a déli szektorban lévő „Isabelle” erődnél folytak a harcok. Lalande ezredes az erőd parancsnoka nem tudta mit tegyen. Letegye a fegyvert, vagy próbáljon kitörni a gyűrűből. A főparancsnokság már nem avatkozott be, a döntést az ezredesre bízták. Lalande a kitörés mellett döntött, és elrendelte katonáinak, hogy pusztítsanak el mindent és készüljenek a kitörésre.

Az éjszaka beköszöntével a francia katonák nekivágtak a délnyugati iránynak, hogy majd egyesüljenek az arra található francia egységekkel. Azonban a katonák többsége nem jutott át a gyűrűn és fogságba esett. 1954. május 8-án 1 órakor az „Isabelle” végleg beszüntette a tüzelést, Dien Bien Phu elesett. Másnap a genfi konferencián Franciaország tűzszünetet kért. A francia vereség immár katonailag és politikailag is teljes volt.

A harcok alatt mind a két fél óriási veszteségeket szenvedett el. Francia részről összesen több mint 15 000 ember vett részt a harcokban. Közvetlenül az ostrom alatt a francia haderő 7184 katonát veszített el. Ebből 1142 volt a halottak száma, eltűnt 1606 fő 4436-an pedig megsebesültek. De Castries tábornokot több mint 6500 ember követte a hadifogolytáborba. Az európai és afrikai katonákkal lényegében a genfi egyezményben foglaltak szerint bántak, ám a franciák oldalán harcoló vietnamiakra, laosziakra és thai-okra kegyetlen sors várt. A vietnámi fél veszteségeit nehezebb pontosan meghatározni, de körülbelül mintegy 7900 volt a halottak és 15 000 a sebesültek száma.²⁴

Az erőd bukásának okai

Az erőd bukásának okaként több tényezőt is figyelembe kell vennünk. A következőekben Bernard Fall, „Miért Dien Bien Phu?” című tanulmányára hivatkoznék.²⁵ Fall alapvetően három probléma körül határozza meg a bukás okait. Az első a nem megfelelő helyválasztás, a második az ellenség katonai erejének durva alábecsülése, utolsóként, pedig az erőd szerkezetét említi, mint a bukás okát. Emellett felveti, hogy a parancsnok személyének kiválasztása sem bizonyult szerencsésnek.

Az első ok megértéséhez elég csupán a térképre pillantanunk. Ha a földrajzi szempontokat vizsgáljuk meg, akkor azt láthatjuk, hogy Dien Bien Phu egy völgyben fekvő erődrendszer. Ez az erőd igen jól védhető egy a síkság felől érkező támadás ellen, ugyanakkor egy a hegyek felől érkező támadás ellen sokkal nehezebb védekezni. Ha a támadás valóban a hegyek felől érkezne, akkor a völgy egy katlanná alakulna át, ami már hatalmas hátránynak bizonyulna a francia erők számára. Ezzel azonban a francia hadvezetés nem számolt komolyan. Ez a gondolkodás teljesen összefügg a második okkal, az ellenség alábecsülésével. Előtte azonban meg kell említeni a helyválasztásból adódó stratégiai szempontok hibáit. Az erőd a megszállás idején még rendelkezett szárazföldi kapcsolattal észak felé, Lai Chau irányába. Azonban ez a kapcsolat 1953 végére megszűnt és ez gyakorlatilag fölöslegessé tette az erődöt. Giap csapatainak téli-tavaszi offenzívája bebizonyította, hogy az erőd nem tudta megakadályozni

a Viet Minh laoszi és északnyugat vietnami csapatmozgásait, illetve az ellenfél utánpótlás-vonalait sem tudta elvágni vagy egyáltalán komolyan fenyegetni. És mindemellett kudarcot vallott az az elgondolás is, hogy a bázis szükség esetén támadó hadműveletek kiindulópontja legyen. Ennek ellenére az erőd evakuálása nem történt meg, és idővel már csak légi úton kapott ellátását. Ez volt az, amit a légierő számos tisztje kifogásolt korábban. Tehát a fő ok, hogy az erőd túlságosan távol volt Hanoitól, a legfőbb francia bázistól. Az utánpótlást szállító repülőknél egy teljes kör megtételéhez körülbelül 700 kilométernyi távolságot kellett megtenniük. Ehhez a problémához szorosan kapcsolódott az ellenség légvédelmének aktivitása és az időjárás, ami az esős időszak beköszöntével számtalanszor lehetetlenné tette a felszállást. A helyválasztás felelőssége teljes mértékben a hadvezetést illeti.

A második és talán legfontosabb ok az ellenség erejének alábecsülése. Ebben az esetben nehezebb megtalálni a felelőst, mint az előbbiben, hiszen ott azokat terheli a felelősség, akik kiválasztották a helyszínt. Az ellenség alábecsülése azonban jellemző volt az egész francia, és a katonai tanácsadóként Vietnamban szolgáló amerikai tisztikarra is. Emellett a francia hírszerzés is csak olyan adatokat tudott eljuttatni a francia vezérkarhoz, amely növelte ezt a felsőbbrendűségi érzést a tisztikarban. Ezt a dolgot azért tarthatjuk furcsának, mert a Viet Minh katonai ereje és korábbi sikerei mindenki előtt ismeretesek voltak. Az elbizakodottságot azonban tovább növelték azok a felderítési adatok is, amelyek azt mutatták, hogy a Dien Bien Phut körülölelő hegyek gyakorlatilag járhatatlanok. Ezzel a francia hadvezetés gyakorlatilag le is mondott a környező hegyek magaslatainak birtoklásáról, ami szintén katasztrofálisnak bizonyult a későbbiekben. Emellett a Viet Minh utánpótlás bázisai 600 kilométerre voltak az erődtől. Azonban Giap felvette a neki dobott kesztyűt. Minden a rugalmasságon és az alapos előkészületeken múlt. Giap a csatának ezt a szakaszát tökéletesen előkészítette és végre is hajtotta, nem kis meglepetést okozva a francia vezérkarban. Az előkészítésnek és a légvédelem sikeres tevékenységének köszönhetően a Viet Minh-nek sikerült megnyernie az utánpótláscsatát. A legfontosabb tényező a Viet Minh haderejében a tüzéség volt, amelyről a franciák el se tudták képzelni, hogy létezik. De úgy vélekedtek, hogy ha mégis létezne, akkor azt a francia tüzéség és légierő teljesen fel fogja majd számolni. Aztán 1954. március 13-án a francia hadvezetés keserűen vette tudomásul, hogy a Viet Minh tüzéség nagyon is létezik, sőt, jelentős nehéztüzéséggel is rendelkezik. A csata folyamán a legnagyobb problémát a francia hadvezetésnek az okozta, hogy ezt a „nem létező” ellenséges tüzéséget felszámolja. Sem a tüzéség, sem a légierő nem volt képes komoly károkat okozni a vietnami tüzéségnek. Ennek okát annak elhelyezkedésében kell keresni. Giap a kínai katonai tanácsadók javaslatára nem a megszokott módon helyezte el tüzéségét. Az ágyúkat nem egy helyen állították fel, hanem darabonként külön-külön. Emellett minden ágyúnak egy bunkert is ástak, ahonnan csak akkor hozták elő, amikor a vietnami fél tüzéségi támadást intézett az erőd ellen. Ezzel a legjobban alábecsült vietnami tüzéség gyakorlatilag eldöntötte a csata sorsát.

Az erőd szerkezetét említi Fall, a bukás harmadik okaként. Az erődöt három nagyobb részre osztották fel. A legjobban a középső részt erősítették meg. Itt állomásozott az erők 2/3-része, és itt csoportosult a tüzéség nagyobbik fele is. Az északi szektor két erődjét két zászlóalj biztosította, ami mint később kiderül kevésnek bizonyult. Emellett komoly problémák voltak a „Gabrielle” erőddel. Ez az erőd ugyanis nem betonból készült, hanem pusztán csak fából és homokzsákokból állt, amelynek következtében sokkal kevésbé állta a tüzéségi támadást, mint a többi erőd. Az északi erődök, bár jól kiépített úthálózat kötötte össze őket és az erődrendszer többi részét, mégis távolinak bizonyultak. Ez akkor bizonyosodott be,

mikor a „Gabrielle” állást megkísérelték felmenteni még a csata elején. A másfél kilométeres távolság túl soknak bizonyult ahhoz, hogy az ellentámadás időben odaérjen az erődhez. De nem csak északon, hanem délen is akadtak problémák. Az „Isabelle” 5-7 kilométerre, délre állt. Közte és a központi erődrendszer között semmilyen komolyabb védmű nem állt. Az erőd így könnyen elszigetelhető volt. Gondok voltak az erődben elhelyezett tüzérséggel, ugyanis az ott felállított 105 mm-es tarackok lőtávolsága egyenlő volt az „Isabelle” és a „Gabrielle” közötti távolsággal. Ennek az lett a következmény, hogy délről nem lehetett hatékony tüzérségi támogatást nyújtani az északi erődöknek.

A parancsnok személyét tekintve Fall nem magát de Castries-t kritizálja, hanem a felettese hibáját hangsúlyozza. Szerinte hibás döntés volt egy támadószellemű páncélos tisztet kinevezni egy olyan erőd élére, ahol a támadásra, és főleg egy páncélosok vezette támadásra csak egy szűk síkságon kerülhetett volna sor. Szerencsésebbnek bizonyult volna, ha Navarre egy műszaki- vagy egy tüzértisztet nevez ki az erőd élére. Döntését természetesen Navarre tábornok megvédi az általa írt könyvben. Kifejti hogy az ezredet mindenki, de főleg ő, alkalmasnak találta a feladatra. És természetesen megint vissza lehet kanyarodni az ellenfél lebecsülésének problematikájához. Egy a síkság felől érkező támadást – erre tartották képesnek a Viet Minht – valószínűleg könnyen visszavertek volna a francia erők.

Az események menete azonban teljesen másképp alakult, mint azt a francia hadvezetés eltervezte. Az ostrom kezdetétől a francia főparancsnokság célkitűzései azonnal megsemmisültek, és az erőd katonái pusztán már a saját életükért küzdöttek.

„Ön mit védelmezett Dien Bien Phuban? – kérdeztem de Castries tábornokot a kényelmesen berendezett babuszházikóban, melyet a fogságban lakásául jelöltek ki. – Az újságok ugyanis váltig állítják, hogy ön Dien Bien Phuban a nyugati civilizációt védelmezte. És de Castries tábornok 10 000 kilométer távolságban és négy hónappal azután, hogy a washingtoni háborús propaganda ugyanabban az órában nyilvánította őt a Nyugat első számú hősné, amikor ő már pontosan tudta, hogy nincs számára menekvés, megvetően válaszolt: A nyugati kultúra védelmezése semmi más, mint propagandafogás. Megmondom önnek, hogy mit védelmezünk Dien Bien Phuban: a saját bőrünket!”²⁶

Dien Bien Phu, 1954. május 8. Az 55 napig tartó ostrom befejeződött, a csatát a francia haderő elvesztette, és ezzel együtt összedőlt a francia gyarmatbirodalom ázsiai része is. Másnap Genfben a politikusok vették át az események irányítását és Vietnámot csakúgy, mint 1945-ben, ismét kettévágták. Hiába a sok áldozat, Ho Chi Minh-nek nem sikerült egyesíteni az országot. Egyenlőre.

1956. április 28-án, csaknem két évvel a Dien Bien Phu-i vereség után, a francia expedíciós hadsereg utolsó katonája is elhagyta Vietnámot, de helyüket ekkor már kezdi átvenni egy másik idegen hatalom, az Egyesült Államok, elültetve egy újabb háborús konfliktus magvait.

JEGYZETEK

- ¹ http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/d/dc/Dien_Bien_Phu_map.png
- ² SALGÓ LÁSZLÓ: „*Viszontlátásra, tábornokom!*” Budapest, 1983, Kossuth Könyvkiadó. 85.
- ³ JENSEN, FRITZ: *Vietnami feljegyzések*. Ford. Neményi Ödön. Budapest, 1955, Szikra. 138.
- ⁴ GIAP, VO NGUYEN: *Dien Bien Phu*. Hanoi, 1958, Éds en langues étrangères. 74.
- ⁵ http://pagesperso-orange.fr/unpara/gazette/2004_03/plan-dbp.jpg

- ⁶ NAVARRE, HENRI général: *Agonie de l'Indochine*. Párizs, 1969.
- ⁷ *Dictionnaire d'histoire de France*. Szerk. Alain Decaux, André Castellet, Párizs, 1981, Perrin.
- ⁸ DELPEY, ROGER: *Dien Bien Phu: l'affaire*. Párizs, 1974.
- ⁹ SALGÓ LÁSZLÓ: „*Viszontlátásra, tábornokom!*” Budapest, 1983, Kossuth Könyvkiadó. 91.
- ¹⁰ Delpey: i. m.
- ¹¹ <http://www.dienbienphu.org>
- ¹² Uo.
- ¹³ <http://www.dienbienphu.org>
- ¹⁴ <http://www.dienbienphu.org>
- ¹⁵ GRAS, YVES général: *Histoire de la guerre d'Indochine*. Párizs, 1992, Denoël.
- ¹⁶ <http://www.dienbienphu.org>
- ¹⁷ <http://www.dienbienphu.org>
- ¹⁸ Gras: i. m.
- ¹⁹ Uo.
- ²⁰ <http://img440.imageshack.us/img440/4922/cartedbp3oj2.jpg>
- ²¹ <http://www.dienbienphu.org>
- ²² <http://www.dienbienphu.org>
- ²³ <http://www.dienbienphu.org>
- ²⁴ Veszteségi adatok: Fall, Bernard: *Hell in a very small place. The siege of Dien Bien Phu*, New York, 1986, Da Capo.
- ²⁵ *Les Français en Indochine. La guerre de sécession*. Szerk. Bernard Michal, André Thévenet. Neuilly sur Seine, 1976, Historama. 95–124.
- ²⁶ JENSEN, FRITZ: *Vietnami feljegyzések*. Ford. Neményi Ödön. Budapest, 1955, Szikra, 143.

Magunkról
Sajtószoza
Kutatások
Szakmai anyagok
Oktatás-képzés
Kiadványok
Partnereink
Támogatóink
Ösztöndíj-program

E I K K A

Európai Ifjúsági Kutató, Szervezetfejlesztő
és Kommunikációs Központ

www.eikka.hu

Szeben vármegye rövid története

Szeben vármegye a Szeben-patak nevéből ered, mely átszeli a megyét. Innen kapta a nevét az 1192-ben alapított Nagyszeben is, melyet II. Géza alapított, szászokat betelepítve a területre, főleg a Rajna és a Mosel környékéről. Ebből fakadóan az első írásos említés is Cipin néven hívja a települést. A környékbeli szász lakóknak ez lett a központja, egyfajta kereskedelmi és szellemi fellekvára. Emiatt később a Szebenszék nevezetű terület hivatalos központja is lett.

Zúrzavaros története 1442-ben kezdődött, amikor is Hunyadi János itt verte meg a benyomuló török seregeket. Később, a XV-XVII. század folyamán a törökökkel való folytonos háborúskodás miatt erős várát építettek itt, mely aztán 1566-ban le is égett. A szászok körében gyorsan elterjedő reformá-

ció központja volt. Mivel szabad királyi város volt, gyorsan növekedett.

Az erdélyi gubernium székhelye 1703 és 1791 között Nagyszeben volt. Később, az 1848-49-es szabadságharcban erős ellenállást tanúsított a magyarokkal szemben, Bem tábornok sem tudta bevenni 1849. januárjában, ám később, 1849 március 11-én Bem bevette Nagyszebent is. A háborút követően az osztrákok Erdély fővárosává tették 1865-ig. Később a különböző környékbeli

járásokból, így a Nagydisznódi, Nagyszebeni, Szászsebesi, Szelistyei, Szerdahelyi, Újgyházi járásokból, valamint Nagyszeben és Szászsebes rendezett tanácsú városokból 1876-ban, a megyerendezés során megalapították Szeben vármegyét. Ennek megyeszékhelye is Nagyszebenre került. 1910-ben történt meg az első és utolsó magyar népszámlálás a megyében, melynek

eredménye a következő volt: 176921 lakos élt Szeben vármegyében, mely 3619 km²-en élt. Így az átlagos népsűrűség 57 fő/km²-re jött ki. Ebből Nagyszebenben 33489 fő élt. Az etnikai arányokat tekintve a fő népesség a román volt, mely a vármegye teljes lakosságának 64%-át adta, míg második helyen 28%-kal a német (szász) nép állt, a magyarok 6% körül, míg

a cigányság a megye 2%-át tette ki. Ezen a népszámláláson egyéb összeírások is voltak, mint például a foglalkoztatottság, a területek használati módja, valamint az állatállomány összeírása. Az emberek nagy többsége, 110 917 fő mezőgazdaságban dolgozott, melyre kitűnő lehetőséget jelentettek a viszonylag jó minőségű szántók, míg a megye déli szélén főleg kert, szőlő és gyümölcsstermesztés volt az általános. A területek nagy része szántó volt, összesen 125 727 kataszterhold. A kertek területe 7069, a réteké 87 849, a legelőké 106 447, míg az erdőké 273 086 kataszteri hold volt. Ezen kívül fontos megjegyezni, hogy az összeírásból kimaradtak a közös használatú területek. Fontosak voltak a gyümölcsösök is, hiszen itt kiválóan lehetett meggyet, cseresznyét termeszteni, valamint almát is. A szántóföldeken a fő termény a búza, a kukorica és zab volt, ami

SZEKEN VÁRMEGYE KIALAKÍTÁSA

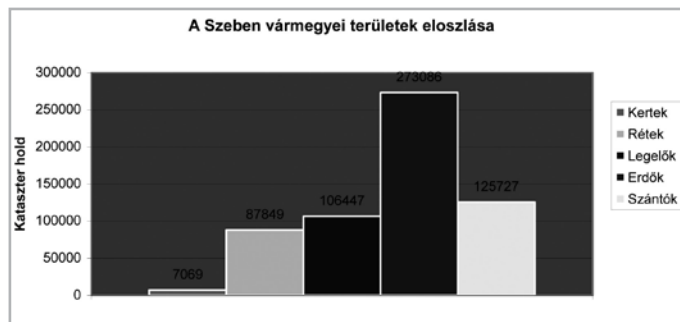
jelzi az akkori állatállomány jelentőségét. Ebből is látszik, hogy a helyieknek mennyire fontos volt az állattenyésztés. Az 1910-es összeírás idején az alábbi adatok születtek az állatállományról.

Fontos megjegyezni, hogy az 1895-ös összeíráskor

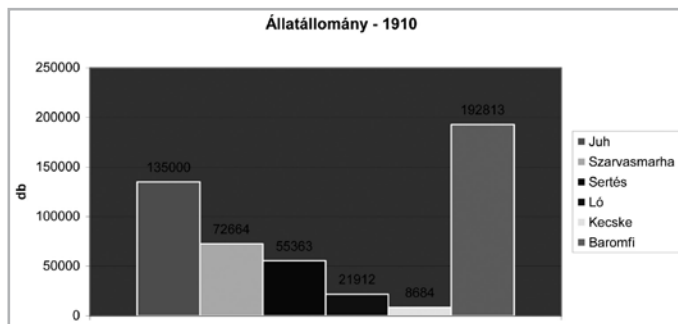
még csak 96 048 darab juh volt a megyében, míg 1910-re már több mint 135 000, ami erős növekedést és ezáltal keresletet jelent.

Ezen 1910-es összeírás alkalmával képet kaphatunk a megye fejlettségéről is, hiszen leírja, hogy a megyében mindösszesen 3 gőzmalom, 5 vízimalom, 2 szeszgyár és egy sörgyár üzemelt. Ez eléggé kevés ipar egy ilyen nagy lélekszámú megyének. Ellenben ez a megye, pontosabban Nagyszeged volt az irányítója a román és szász bankrendszernek is. Ennek eredményeként jött létre 1907-ben a Solidaritatea. Ez az erdélyi román bankszövetség elnevezése volt, melynek központja Nagyszeged volt. Megjegyzendő, hogy itt is megjelent a vasút, mely 224 km hosszú sínpályával bírt, ám ezenkívül még sok ipari és bányavasút is volt a megyében, melyet nem számoltak bele.

A megyében 332 iskola működött, melyből 3 gimnázium, egy reáliskola, 3 ipari és kereskedelmi iskola, valamint 3 tanítóképző volt. Fontos, hogy 2 kaszinó is működött a megyében, melyet magyarok szerveztek, irányítottak. Itt gyűltek össze megbeszélni a megye fontosabb dolgait. A megyében 1 napilap és 3 hetilap működött, melyek közül csak egy hetilap volt

FORRÁS: RÉVAI NAGYLEXIKON CD

magyar nyelvű! Ez is mutatja a magyarság kis létszámát ebben a vármegyében.

A megye történetéhez tartozik az első világháború is, melyben 1916-tól kezdve folyamatos részes volt eme megye is. 1916. augusztus 18-án a román támadás Magyarország ellen. A felkelő helyiek, valamint a román csapatok indították innen a támadásukat a magyarok ellen. Ekkorra már elmenekültek a magyarok, vagyonukat zárolták és összeírták, illetve később el is kobozták. A kormányzótanács székhelyét Nagyszebenben ültette fel, s 1919-ben december 11-én Erdély román lakosságához intézett kiáltványában magát „az ország ideiglenes kormányának” deklarálja, valóságosan miniszteri hatáskörrel bíró belügyi, külügyi, hadügyi, földművelésügyi stb. „reszortfőnököket” nevez ki, *Gazeta oficială* címen román és német nyelvű hivatalos lapot indít, amelyben közölte törvényerejű „dekrétumait” és rendelkezéseit.

Miután így a román királyi hadsereg védelme alatt a tényleges hatalmat egész Erdélyben már a Kormányzó Tanács gya-

korolta, 1919. január 14-én Kolozsvárról magyar küldöttség utazott Nagyszebenbe. A bizottság hosszasan tárgyalt a kormányzótanáccsal, javasolva, hogy a közigazgatás a magyar területeken magyar, a román területeken román, a vegyeseken kétnyelvű legyen. A Kormányzó Tanács a javaslatot elutasította, és január 24-én kibocsátott I. sz. dekrétumával elrendeli, hogy Erdélyben az egyedüli hivatalos nyelv a román.

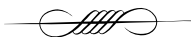
Végül a megyét a trianoni döntés értelmében Romániához csatolták. A későbbi második bécsi döntés nem érinti ezt a megyét, mely immáron Sibiu néven lett román közigazgatási egység. Azóta kevés magyar él itt, bár található itt több magyar nyelvű iskola is, illetve középiskola is. Nagyszeben belvárosának felújítása után ma is sok látogatót vonz. Legnagyobb eredménye, hogy a 2007-es évben elnyerte Európa Kulturális Fővárosa megtisztelő címet, melynek okán rengeteg színes program és új beruházás jött létre Nagyszebenben.

NAGYAPÁTI SÁNDOR

GYŐRI ÉVA

Győri püspökök a XIII. században

A főpapok szerepe a középkorban igen jelentős és összetett volt, ugyanis főpásztori teendők mellett politikai funkciót is betöltöttek. A királyi hatalom részben a főpapság erején alapult. A főpapság katonai potenciálja is figyelemre méltó volt. A főpapok tagjai voltak a királyi tanácsnak, az uralkodó környezetének és az országgyűléseken is tevékenyen részt vettek. Művelt személyek voltak, képzettségük a világi főurak felé állt. Többnyire jogi képzettségük volt, így az állami feladatok között nagyon jól kiismerhették magukat, és nagy segítségére lehettek az uralkodónak azok ellátásában. Az Árpád-korban tevékenykedő főpapok életpályája a különböző források segítségével mára már többnyire feldolgozásra került. A legtöbb egyházmegye monográfiája elkészült, azonban a győri egyházmegye esetében ez még várat magára. Dolgozatom a XIII. században kormányzó győri püspökök életútját tárgyalja. Időbeli kerete az 1188-tól 1308-ig eltelt százhusz esztendő. A győri püspöki széket betöltő főpapok életpályáját szeretném felvázolni. Azonban ezek az élet- és karrierutak a források szűkössége miatt csak hiányosan rekonstruálhatók.

Származásuk, családjuk

Az általános vélekedés szerint a főpapi székekbe Magyarországon, mint külföldön is, szinte kizárólag nemesi családok leszármazottai kerülhettek. Valószínűleg nemcsak az egri püspökség betöltésénél volt elvárás a nemesi származás. A király és maguk a főpapok is igyekeztek megakadályozni, hogy szolgaszármazású pap emelkedhessen főpapi méltóságba.¹ Az egyházi méltóságok valósággal függvényei lesznek a befolyásos, király körül tevékenykedő főúri családok hatalmi törekvéseinek.²

Az előbb említett vélekedések szerint a nagy javadalmakkal rendelkező főpapság többnyire az előkelő birtokos családok sarjait fogadta soraiba. A gazdag magyar nemzetségek tagjai közül kerülnek ki a XIII. században a győri főpapok is? Erre a kérdésre keresve a választ a püspökök társadalmi és területi származását fogjuk megvizsgálni.

Csák Ugrin az egyik legtekintélyesebb magyarországi nemzetség, a Csák nem leszármazottja volt. A nemzetség ősi öröklött birtokai nagyrészt a Dunántúlon, Fejér megyében³ terültek el. Központjuk Csákvár volt. A nemzetség a XII. században már több ágazatra bomlott. Ezen ágazatokat birtokhelyei után, vagy ágtörzseik nevei után jelölték. A XIII–XIV. században már tizenkét ágra szakadva⁴ huszonöt megyében birtokoltak területeket. A legelső a Sopron megyei ágazat, melyet Ugrin győri püspök alapított meg. Igaz, hogy az ágnak öröklött birtokai ekkor is nagy kiterjedésűek, de talán még ennél is több birtokot szerzett Ugrin. Ugrinnak feltehetően nagy értékű ingatlan vagyona is volt. A nemzetség tagjai az ország politikai életében jelentős szerepet töltöttek be, roppant kiterjedésű birtokaik voltak.⁵ A Csák nemzetség azon ágát, amelyből Ugrin győri püspök származik Karácsonyi

Kisfaludy-ágnak hívja. Megalapítójának pedig I. Ugrin vértesskeresztúri⁶ kegyurat tartja. II. Ugrin lett zágrábi püspök, majd győri püspök, végül esztergomi érsek. A vértesskeresztúri építkezésekkel azonban II. Ugrin is kapcsolatba hozható.⁷ Ugrinnak magas egyházi állása tette szinte kötelezővé, hogy szerény családi (nemzeti) monostorát új, fényűzőbb építményre cserélje, ezért alakította át a vértesskeresztúri monostort.⁸

Kozma Somogy megyei nemzetségből származott, a megye és várispánság a Balatontól délre terült el.

Lendvai Benedek az Osl⁹ nemzetségből származik. Az Osl nemzetségnek négy nagy ágát ismerjük, a legnagyobbikból, az Osl-ágból származik Benedek püspök.¹⁰ Az Osl nemzetség vitatott eredetű magyarországi nemzetség volt. A nemzetség eredetéről különféle elképzelések vannak, lehetett idegen, magyar vagy már a magyar honfoglalás előtt itt élt nemzetség, akik behódoltak a honfoglalóknak és ezért birtokaikat megtarthatták.¹¹ Első ismert tagja a XII. század végén élt Osl ispán, aki Sopron megyei birtokos volt. Besenyő környezetben élt, így van olyan elképzelés, hogy a besenyők legelőkelőbb nemzetségből származhatott.¹² A nemzetség törzsbirtokai Sopron megyében voltak. Sopron vármegye tősgyökeres és legkiválóbb nemzetsége volt az Osl nemzetség.¹³ Karácsonyi szerint Osl ispán volt a csornai prépostság alapítója.¹⁴

Omodé a XIII. század elején felemelkedő Pok nemzetség tagja volt. Ősi központjuk a Győr megyei Pok falu, itt állt a Szent István vértanú tiszteletére emelt poki, premontrei monostoruk.¹⁵ Győr megyén kívül számos más megyében is szereztek birtokokat. A Pok nem már a XIII. században három fő ágra bomlik. A nemzetség előkelőbb ága 1251-ben önálló monostort alapított Mórichidán.¹⁶ Amadé püspök a nemzetség töredék ágából származott.¹⁷

Artolf vagy Aistulf¹⁸ előkelő nemesi családból származott. A Dunántúlon született, családi birtokai is a Dunántúlon feküdtek.

Wolfgang vagy Farkas¹⁹ a Vas megyei Beicz nemzetségből származik. Beicz nevű község Rumtól keletre fekszik.²⁰

András származásáról csak annyit tudhatunk, hogy népes családban született.

Tengerdi Tivadar családja a Fejér megyei Tengerd falu birtokosa. Fejér megye a Dunántúlon és a Duna–Tisza között terült el.

Megállapíthatjuk, hogy a XIII. századi győri püspökök közül Csák Ugrin, Lendvai Benedek, Artolf, Omodé a legelőkelőbb magyarországi nemzetségekből származtak. Péter, Kozma, Gergely, Farkas, Dénes, András, Tivadar családjainak birtokairól, anyagi helyzetéről keveset tudunk, valószínűleg nem tartozhattak a leggazdagabb családok közé. Talán középbirtokos családból került a püspöki székbe a Beicz nemzetségből származó Farkas.²¹ Láthatjuk, hogy nem csak előkelő családok utódai kerültek a győri püspöki székbe. Az egyházi pálya mindig is társadalmi mobilitást biztosított az alacsonyabb származásúaknak. Tehetségük révén kiemelkedve, pártfogójuk költségén végezték el egyetemi tanulmányaikat. A kancelláriába bekerülve püspöki méltóságot is elnyerhettek. A XIII. századi győri főpapok többségében nem a legelőkelőbb családok sarjai kerültek ki. Döntően magyar²² származásúak voltak a győri püspökök. Csák Ugrin, Péter, Kozma, Lendvai Benedek püspökök magyar származásúak. Omodé vitatott eredetű nemzetség sarja volt. Megfigyelhető, hogy a győri püspökök családjainak birtokai a győri egyházmegye közelében, de legalábbis a Dunántúlon feküdtek. A főpapok kinevezésében ez mégsem volt meghatározó, ugyanis általában nem annak az egyházmegyének az élére kerültek ahol családi birtokaik feküdtek.

A XIII. századi győri püspökök közül kivételt képez Omodé, aki győri püspökként saját családi birtokai felett is illetékes volt.

A püspökök tanultsága, műveltsége

Az egyházi hierarchiában a legmagasabb helyet elfoglaló püspököknek a kor színvonalának megfelelő legmagasabb iskolai végzettségre, tudásra volt szükségük, hiszen egyházkormányzati feladataik mellett aktívan részt vettek az állam ügyeinek intézésében is. A megfelelő képzettség megszerzését illetően az sem elhanyagolható szempont, hogy csak a tehetős családok tudták fedezni a külföldi tanulmányokkal járó kiadásokat.

A XIII. században Párizs és Bologna volt a két szellemi fővárosa Európának. Tehát azoknak akik a teológiában, vagy a jogtudományban egyetemi műveltséget akartak szerezni, külföldön kellett tovább tanulniuk. Az egyetemi magisterré válás mércéje magas volt. A teológiai magisteri fokozathoz jutók között Párizsban, a XIII. század folyamán egy magyar sem volt. Péter püspök 1190–1194-ig francia iskolában tanult, magas teológiai jártasságra tehetett szert akkor is ha a magisteri fokozatig nem jutott el. A Párizsban tanult diákok pedig idehaza igen magas méltóságokba jutottak.²³ Gergely, Benedek, Farkas, Tivadar a magiszteri cím birtokosai voltak. A XIII. században, iskolázási fokozatot jelző értelemben, magisteri címet²⁴ csak egyetemeken lehetett szerezni.²⁵

A XIII. században a jogi kultúra Magyarországon feltörőben volt. Egyre nagyobb igény mutatkozott a jogtudományokban jártas emberekre. Bologna vonzereje megnőtt. A XIII. században a magyar klerikusok jelentősebb része Bolognaba ment tanulni.²⁶ Bolognaban már a XII. században kezdik tanítani a világi jogi ismereteket is.²⁷ A magyar jogi szemléletre a XIII. században Bologna hatott a legerősebben.²⁸ Párizsban kizárólag kánonjogot lehetett tanulni. A párizsi tanulás költségei lényegesen magasabbak is voltak, és az ott elsajátítható magas teológiai képzettséget nem lehetett olyan haszonnal kamatoztatni a királyi adminisztrációban sem. Pedig a királyi adminisztrációt szolgálva lehetett nagyobb egyházi tisztségekhez jutni. Az itt végzett szolgálat busás egyházi javadalmak: prépostságok, püspökségek, érsekségek elnyerésének legbiztosabb útja. Melyre előkelő és vagyonos családok tagjai is szívesen lépnek.²⁹

Péter, Gergely, Benedek, Artolf, Omodé, Farkas, András és Tivadar győri püspökökről is tudjuk, hogy tanult, tudós, művelt egyházfők voltak. Közülük Péterről biztosan tudjuk, hogy Párizsban végezte tanulmányait, Lendvai Benedek pedig valószínűleg szintén Párizsba járt. Omodé püspök jogban jártas, András pedig kánonjogi doktor volt minden bizonnyal Bolognaban tanulhattak. A jogi végzettség értéke igen nagy volt, hiszen annak birtokában magas egyházi és világi méltóságokhoz is lehetett jutni.³⁰ Ezért nőtt meg a bolognai egyetem népszerűsége a magyar tanulók körében.

A győri püspökség élén

CSÁK UGRIN ■ 1185-ben zágrábi választott püspök volt, a zágrábi egyházmegyéből került a győri egyházmegye élére. A Schematizmus megjegyzi róla, hogy a „maga idejében ő volt a magyar püspökök között a legjáratosabb a hadászatban.” Valószínűleg ez lehetett

az oka áthelyezésének is, hiszen a győri püspökség veszélyes német szomszédokkal volt határos és szükség volt egy hadászatban jártas vezetőre. Csak Ugrinnak lehetősége volt arra, hogy püspökséget püspökségre váltson. A III. Béla kori jövedelem-összeírás szerint a zágrábi püspök jövedelme ezeröttszáz marka, míg a győrié ezer marka volt évente.³¹ A XIII. századi jövedelmi viszonyokra nincs adatom. Mályusz Elemér pedig XIV. századi adatokra³² támaszkodik, amely szerint a zágrábi püspökségnek alacsonyabb volt a jövedelme, mint a győrinek.³³ Ha ez helytálló akkor a székcseré gazdasági szempontból is előnyös változás volt Ugrinnak. Valószínű azonban, hogy a győri püspök nagyobb befolyással, hatalommal rendelkezett a királyi udvarnál, mint a zágrábi püspökséget bíró főpap. Az ország ügyeinek intézésében is nagyobb súlya lehetett a győri püspöknek. Ezért jelenthetett előrelépést Ugrin egyházi pályáján a győri püspöki szék megszerzése.

PÉTER ■ fehérvári prépost volt. A fehérvári káptalan különleges kiváltságokat élvező káptalan volt. Fehérvárott Szent István alapított temetkezési bazilikát, azonban pontos alapítási évét nem ismerjük. Szent István alatt szerveződött kanonoki közösség is a bazilika körül.³⁴ A fehérvári bazilikában koronázták a királyokat, itt őrizték a koronázási jelvényeket és több uralkodót is ide temettek. A bazilika körül élő káptalani közösség országos hatáskörű hiteleshelyet tartott fenn, ahol fontos állami okmányokat is őriztek.³⁵ A káptalan speciális helyzetének megfelelően kezdettől fogva különleges kiváltságokat élvezett. A Hartvik legenda szerint a prépost mentes mindegyik püspök vagy érsek joghatósága alól, nem az egyházmegegyei, hanem az esztergomi érseki zsinatot kell látogatnia. Különleges helyzetének megfelelően a káptalannak igen nagy számú birtokai voltak.³⁶ A birtokok tizede teljes egészében a prépostot illette meg.³⁷ Péter a fehérvári préposti javadalmat minden bizonnyal III. Béla udvarában végzett kancelláriai nótáriusi szolgálataiért kapta. Péternek francia egyetemen szerzett műveltsége lehetővé tette, hogy közéleti funkciót lásson el a fehérvári királyi székhelyen. A királyi udvarban végzett szolgálat pedig – mint már említettük – a legbiztosabb útja volt annak, hogy egyházi javadalmakhoz lehessen jutni.³⁸ Egyes vélemények szerint ő lenne III. Béla névtelen jegyzője, Anonymus, aki nótáriusi szolgálatát Katapán³⁹ kancellár idejében kezdte meg.⁴⁰ Ez az elképzelés ugyan szép fényt vetne a győri püspöki központ kulturális életére, de a feltételezést a szakirodalom nem fogadta el. Néhány kutató Pétert azzal az esztergomi kanonokkal azonosítja, aki Miklós esztergomi érsek környezetében élt.⁴¹ Majd 1202-től 1204-ig Imre kancellárja,⁴² 1204–1217 között pedig győri püspök.

KOZMA ■ Péterhez hasonlóan fehérvári préposti vagy kanonoki tisztséget töltött be, mielőtt a győri püspöki székbe került. Fehérváron tehát királyi kápolna állt, Kozma is a király káplánja volt. Arról ugyan nem tájékoztat minket a Schematizmus, hogy Kozma milyen tanulmányokat folytatott, de mivel a fehérvári káptalan országos jelentőségű hiteleshelyként működött, valószínűleg Kozma is jogismerő ember lehetett. A XIII. század folyamán a hiteleshelyek irodáiban már művelt klerikus deákság dolgozott,⁴³ így minden bizonnyal Kozma is rendelkezett a feladatának ellátásához szükséges ismeretekkel.

LENDVAI BENEDEK ■ esztergomi kanonok volt, 1225–1230-ig az esztergomi káptalan olvasókanonoka. 1231-től váradi püspök. A váradi káptalan nem egyhangúlag választotta püspökké. Benedeket a király, IV. Béla támogatta, míg az ellenjelöltet, Primogenitust a pápa, IX. Gergely. A váradi püspöki szék betöltése körüli elhúzódo viszály és ellenségeskedés jól példázza a nemzetközi helyzetet. A XIII. század a pápai hatalom fénykora. A pápai befolyás Európa más országaihoz hasonlóan Magyarországon is ekkor érvényesült a legerőteljesebben.⁴⁴ Azonban a kalocsei érsek Benedeket erősítette meg és szentelte fel. Benedek meg-

szakítás nélkül be is tölti hivatalát. A tatár pusztítás elől elmenekül Váradról. 1242 elején a győri kanonokok egyhangúlag őt választották püspökké. Áthelyezését a pápa, IV. Ince helybenhagyta. Megerősítő levelében pedig Benedeket váradi, egyúttal megválasztott győri püspöknak nevezi.⁴⁵ A váradi püspökség a tatárjárás előtt gazdag javadalommal bírt. A már idős, tudós esztergomi olvasókanonokot kitüntetésképpen helyezhették a váradi püspökség élére. Jó kapcsolata lehetett az udvarral is, hiszen Herbort, a király kegyence szerezte meg számára IV. Béla támogatását.

ARTOLF ■ a váci székeskáptalan prépostja. A váci káptalan jelentős hiteleshely is volt.⁴⁶ Majd erdélyi püspök lett 1244–1245-ig. A tatárjárás után került az erdélyi püspöki székre. Egyházmegyéjét a tatárok elpusztították. Szívesen ment a tatároktól nem annyira feldúlt és fenyegetett Győrbe.⁴⁷ A székcseréhez a pápa engedélye kellett. A káptalanon kívül maga IV. Béla is közbenjárt ezért. A pápának, IV. Béla, kérését azzal indokolja, hogy Artolf közkedvelt, tiszta életű, képzett és szigorú erkölcsű, tehát egyházmegyéjének csak előnyére válhat. Hatalmas és befolyásos rokonságának hadereje pedig a trónnak lesz hasznára. Ez utóbbi indoklásból kitűnik, hogy IV. Béla a nyugati határvidékre olyan püspököt szán, aki az ellenséges szomszédok betöréseitől védeni tudja egyházmegyéjét és így az országot is.

OMODÉ ■ vasvári prépost volt. Vasvár is királyi prépostság, Omodé tehát a király káplánja. Vasváron, Vas megye központjában a XI. században telepedhetett meg a káptalan.⁴⁸ A káptalan alapítóját és alapításának évét nem ismerjük.⁴⁹ Szent Mihály tiszteletére volt szentelve. A vasvári káptalan a XII. században már működik. A győri megyéspüspök joghatósága alá tartozott. A káptalan szegény volt és ezért a monostor körüli területeket III. Béla király a káptalannak adta.⁵⁰ A vasvári prépostság nem volt a nagyobb prépostságok közé számítható.⁵¹ A XIII. századtól kiterjedt hiteleshelyi tevékenységet folytatott. Nem véletlen, hogy a jogban jártas Omodé állt a káptalan élén.

FARKAS ■ fehérvári prépost, királyi káplán volt. 1263-ban a káptalan zágrábi püspökké választja, de a Szentszék nem erősítette meg, ugyanis Bánca István bíboros Timót zalai főesperest támogatta Farkas ellenében. Így Timót lett a zágrábi püspök. Farkas maradt tehát fehérvári prépost. A győri káptalan egyhangúlag választotta meg püspökké, ezt a Szentszék is jóváhagyta.⁵²

Dénes győri püspököt egy 1270-es oklevél Dénes barát néven említi. Lehetséges, hogy Dénes szerzetes püspök volt. Arra azonban már nincs semmiféle utalás, hogy ha szerzetes volt milyen rendnek volt a tagja. Bencés lehetett-e – erre Pannonhalmra közelsége adhatna magyarázatot – ciszter, avagy koldulórendi barát.⁵³ Dénes kivételével kizárólag világi papok kerültek a győri püspöki székre. Ez nem meglepő, ugyanis Magyarországon nem volt gyakorlat, hogy szerzetesek kapjanak püspöki méltóságot.

ANDRÁS ■ szenttamáshegyi prépost volt. A prépostság nevét Becket Szent Tamásról kapta. Az esztergomi Várhegy mögötti előhegyen állt a középkorban a Szent Tamás mártír tiszteletére épített társaskáptalan. Az alapítók III. Béla és felesége, Margit lehettek. A társaskáptalan királyi kegyuraság alatt állt.⁵⁴

TENGERDI TIVADAR ■ szebeni prépost, majd fehérvári prépost. Fehérvár elsőségét mutatja a királyi társaskáptalanok sorában az is, hogy a szebeni prépostsághoz⁵⁵ képest emelkedést jelentett az egyházi pályán a fehérvári préposti cím és javadalom megszerzése.

Csak Ugrin, Benedek, Artolf és Farkas életük során nem egy, hanem több püspökséget töltöttek be. A több egyházmegyéet kormányzó főpapoknál valamennyi előnyösebb cserét csinálhatott. Benedeket és Artolfot a tatárjárás illetve annak következményei motiválhatták a

székcserére. Az azonban feltételezhető, hogy a győri püspöki méltóság emelkedést jelenthetett a zágrábi, váradi és erdélyi püspöki székhöz képest. Péter, Kozma, Gergely, Omodé, Dénes, András és Tivadar előzőleg nem töltötték be püspöki tisztséget. Péter, Kozma, András és Tivadar királyi prépostság élén álltak. A XIII. századi győri püspökök közül Péter, Kozma, Omodé, Farkas, András és Tivadar társaskáptalanok prépostjai, Lendvai Benedek és Artolf pedig székeskáptalan tagjai voltak. Péter, Kozma, Farkas és Tivadar fehérvári prépost volt. Nyilván egy ilyen jelentős káptalan éléről, mint a fehérvári, püspöki javadalom szerzése jelentette az előre lépést a prépostok egyházi pályáján. András a szenttamáshegyi, Tivadar pedig egy ideig a szebeni királyi prépostság élén állt. Az székeskáptalanokhoz hasonlóan a társaskáptalanokban is hiteleshelyi tevékenység folyt. Így érthető, hogy préposti tisztjüket képzett, a kor színvonalának megfelelő jogi jártasságú papra bízták. A fehérvári, vasvári, szebeni társaskáptalanok, ahol győri püspökségük előtt Péter, Kozma, Omodé, Farkas, és Tivadar szolgáltak mind királyi prépostságok voltak. A királyi prépostságok a király magán-egyházai, a megyéspüspök joghatósága alól általában ki voltak véve és az esztergomi érseknek voltak alárendelve. Fehérvár III. Sándor pápától még az esztergomi érsek alóli exemptiót is elnyerte. Vasvár, noha királyi kegyuraság alá tartozott az illetékes megyéspüspök joghatósága alól exemptiót nem élvezett. A XII–XIII. század fordulóján a királyi prépostságok vezetői közül kerültek ki a kancellária vezetői. IV. Béla uralkodásának idején a kancellária valóságos vezetői az alkancellárok lettek és csaknem mindegyik a fehérvári prépostság élén állt. Később az alkancellári méltóság végérvényesen összekapcsolódott a fehérvári préposti címmel.⁵⁶

Az életpályák csúcsa

Most válaszoljuk meg azt a kérdést, hogy a győri püspökség betöltése a papok életpályának csúcsát jelentette-e?

CSÁK UGRIN 1204-ben a győri püspöki székből a legmagasabb egyházi méltóságba jutott, esztergomi érsek lett. Azonban ekkor már idős volt, és hamarosan meghalt.

PÉTER: győri püspök, amikor elkíséri II. András királyt a Szentföldre, ott meg is hal.

KOZMA: lemond püspöki tisztségéről, és a fehérvári káptalanba vonul vissza.

GERGELY: részt vett a tatárok elleni harcban, és a Sajó melletti ütközetben elesett.

BENEDEK: az idős Benedek csupán két évig kormányozta az egyházmegyét, és utána meghalt.

DÉNES: 1273-ban Jób pécsi püspök elűzte egyházmegyéjéből, de aztán sikerül visszafoglalnia Győrt.

Péter, Gergely, Benedek, Artolf, Omodé, Farkas, Dénes, András, és Tivadar életének, és egyházi pályájának utolsó állomása volt Győr. Péter és Gergely csatában esett el. A XIII. századi győri püspökök közül egyedül Kozma mondott le püspöki méltóságáról. Csák Ugrin az egyetlen a tizenegy győri püspök közül, aki még magasabb méltóságra emelkedett, esztergomi érsek lett. Tehát a korszak tizenegy püspökéből tíz papnak a győri egyházmegye főpapi széke jelentette életpályájának a csúcsát. Ez a tény rávilágít a győri püspökség jelentőségére. Megerősíti azt a feltevést, hogy Győr a zágrábi, váradi és erdélyi püspökségnél jelentősebb volt. Hiszen Csák Ugrin, Benedek, Artolf, Farkas a felsorolt püspöki székekből került át a győri egyházmegye élére, s ez nyilvánvalóan emelkedést jelentett egyházi pályájukon.

A püspökök kapcsolata a királyi udvarral

Mint az előzőekben már láthattuk a győri püspöki széket elnyert papok már püspökké szentelésük előtt is szoros kapcsolatban voltak a királlyal. A királyi magánegyházakban szolgáló klerikusok az udvari papsághoz tartoztak, közülük többen a király káplánjai voltak. A király bizalmának a jele, hogy püspöki méltóságba emelkedhettek. Valószínűleg az uralkodóval való jó viszonyt a későbbiekben is megőrizték, és a király támaszai, segítői maradtak győri püspökként is.

CSÁK UGRIN Imre király belső köréhez tartozott. Mivel több püspök Imre ellenében András oldalára állt,⁵⁷ Ugrin a pápánál keres segítséget az András-párti főpapok ellen.⁵⁸ Imre meg is jutalmazta Ugrint hűségéért. A király szorult helyzetében Jób esztergomi érsek támogatását igyekezett megnyerni. Ezért megerősíti az érsekséget javaiban és új birtokokat is adományoz az esztergomi érseknek. Az esztergomi érseké lesz a királyi jövedelem tizede. Az érseket illeti ezen túl a szepesi és pozsonyi vám tizede is. Az esztergomi királyi palotát az érsek rendelkezésére bocsátja. Az esztergomi vámot is az érseknek adja.⁵⁹ 1204-ben a győri püspöki székből Ugrin az esztergomi érsekségbe távozik. Imre király a legmagasabb egyházi méltóságban hű emberét akarta tudni, ezért emelkedhetett Ugrin esztergomi érsekké.

PÉTER: III. Béla kancelláriai tisztviselője. Imre király bizalmas kancellárja. II. Andrásnak is hűséges segítője. II. Andrást elkíséri szentföldi hadjáratába. II. András mielőtt a Szentföldre indult, az országot és saját birtokait a pápa védnöksége alá helyezte, az esztergomi érseket kinevezte kormányzónak s néhány főurat rendelt melléje.⁶⁰ II. András távolléte alatt Magyarországon az érseket, aki a királyi rendelkezések következetes végrehajtója volt, minden vagyonától és jövedelmétől megfosztották, fogságba vetették.⁶¹ Az országot feldúlták, és kifosztották az egymásnak eső világi és egyházi urak.⁶² Péter azonban három királyt szolgált hűségesen, és így emelkedett a hivatali ranglétrán is, kapott egyre bősegebb javadalmakat.

KOZMA az Aranybulla aláíró püspöke volt. Miután II. András új berendezkedésével, illetve annak 1220–1221. évi felújításával elégedetlen előkelők Béla király oldalán nem érték el céljukat, a mértéktelen birtokadományozások megszüntetését, az elidegenített várbirtokok visszavételét,⁶³ nyíltan II. András ellen fordultak.

GERGELY 1223-tól ült a győri püspöki széken, a Schematizmus nem tájékoztat bennünket arról, hogy milyen volt a kapcsolata a királyi udvarral, annyi azonban bizonyos, hogy abban az időben volt püspök, amikor a magyarországi egyházi nagybirtok feljutott hatalma, befolyása csúcspontjára.⁶⁴ Ő volt a győri püspök, amikor az 1231. évi dekrétum megújította az 1222-ben kiadott Aranybullát. Az új dekrétum legfőbb haszonélvezője az egyházi nagybirtokosság volt.⁶⁵ 1233-ban a beregi egyezmény elfogadásával II. András elismerte a magyar uralkodó hűbéri függését a római Szentszéktől és a pápától. 1235-től új király, IV. Béla ül a trónon. IV. Béla a pápaság és a magyar király viszonyát úgy fogta föl, mint amit a kölcsönösség és egymásra utaltság jellemez.⁶⁶ Országában IV. Béla él főkegyúri jogával, és a püspökségek élére csak saját megbízható híveit segíti.

LENDVAI BENEDEK 1242–1244-ig volt püspök, akkor már a király számára nyilvánvalóvá válik, hogy hiába kér segítséget a pápától és a német királytól,⁶⁷ semmi kézzelfogható támogatást nem kap a tatárok ellen. Benedeknek, mint váradi püspöknek is menekülnie kell a tatárok elől. Nem tudta, vagy nem is akarta Váradon megszervezni az ellenállást a tatárokkal szemben. A király ezért járulhatott hozzá ahhoz, hogy a tatároktól kevésbé fenyegetett győri püspökség élére kerüljön.

ARTOLF áthelyezését az erdélyi püspöki székből a győri püspökség élére IV. Béla is kérelmezte a pápától és ez ellen a Szentszék nem emelt kifogást. 1250-es években már annyira csalódott és kiábrándult a király a pápai politikából, hogy egész külpolitikája átfordult a realitások felé. Az a tény, hogy a kereszténység világi fejének számító német-római császártól, illetve a francia királytól sem kapott Magyarország segítséget a pogány tatárokkal szemben, a keresztény univerzalizmus gyakorlati csődjének a jele.⁶⁸ Tehát a magyar királyságnak támogatók nélkül kellett szembe néznie az ellenségekkel. Artolf állt a győri püspökség élén abban az időben, amikor 1246-tól kezdődően másfél évtizedes harc indult a Babenberg örökség megszerzéséért a magyar király és a cseh uralkodó között. Mindez a nyugati végeken hosszú, nyugtalan, háborús időszakot jelentett. IV. Béla Artolf áthelyezéseért – az erdélyi püspöki székből a győri egyházmegye élére – közben jár a pápánál. Ebben a külpolitikai helyzetben nem véletlen, hogy áthelyezési kérelmét a király azzal indokolja, hogy kiemeli a püspök nemesi származású rokonságának az ország határainak védelmében kifejtett szolgálatait.⁶⁹ Artolf személyében IV. Béla egy olyan egyházfőt látott, aki képes megszervezni az ország nyugati határainak védelmét. Sikeresen tudja felvenni a harcot a magyar állam érdekeiért.⁷⁰

OMODÉ 1254-től foglalja el a győri püspöki széket. A 1254-ben, amikor a káptalan megválasztotta Omodét, IV. Béla szívesen kérte a Szentszéktől a megerősítését. IV. Béla már vasvári prépostként megismerhette Omodé képességeit. A nyugati végek védelmére rendelt Vasváron is olyan egyházi vezetőre volt szükség, aki képes megvédelmezni a hatáskörébe tartozó káptalant, annak birtokait, javait és népét.⁷¹ Omodé volt a győri püspök, amikor 1258-ban kiújult a harc Stájerországban. 1254-ben indulnak meg az országos birtokrendezés munkálatai is. Egy-egy vidéken valamelyik országos főméltóság mellett a másik kiküldött bíró rendszerint a helyileg illetékes megyéspüspök volt. Az országos birtokrendezés idején a Dunántúl észak-nyugati vidékén, az egész győri egyházmegye területén Amadé győri püspök irányította a munkálatot, segítje a birtokrendezési akcióban a rábaközi főesperes volt.⁷² Amikor IV. Béla rendezte a Győr környéki vámokat, Omodét bízta meg a vizsgálattal és az ő meghallgatása után döntött. Ugyanígy, amikor Széplak községet heti vásártartási jogától megfosztották és kérelmük orvoslásáért a királyhoz mentek, IV. Béla Omodé püspök vallomását is meghallgatta és az ő véleményét figyelembe véve a vásár jogát visszaadta az Osl nemzetség tulajdonában levő Széplaknak. A király megbízásából egyházmegyéjét járta és vitás esetekben döntött. Szava a király előtt hiteles lehetett.⁷³ A királynak tehát szüksége volt a főpapság támogatására. A főpapok, köztük Omodé is 1254–1258-ig végrehajtó közegként is fontos szerepköröket töltöttek be.

FARKAS tartósan viselte az egybekapcsolt fehervári prépost és alkancellári méltóságot.⁷⁴ 1262–68-ig IV. Béla alkancellárja, akinek a kezéből kelt IV. Béla okleveleinek legnagyobb része.⁷⁵

DÉNES volt a győri püspök V. István rövid uralkodásának idején. V. István számos adományt vitt az egyháznak. Ezen kívül sok egyház javait megerősíti, okleveleit átírja.⁷⁶ Az 1273-as belviszályt kihasználva németek törtek be az ország területére és Győrt hatalmukba kerítették. A magyarok Győrt visszafoglalták, ám újra kiújult a harc a magyar király és Ottokár között. 1273-ban Ottokár Győrt is megszerezte. Az 1273. évi cseh–magyar háborút 1274-ben újabb belviszály követte a Gutkeled–Kőszegi bárói csoport és a királyhű Csákok vezette tábor között. 1274-ben Fövenynél levertek a lázadókat. Joachimot 1275 végén a Csák Péter vezette bárói csoportosulás akciója megbuktatta. Az országban újra belháború kezdődött, mely főleg a Dunántúlon, hónapokig eltartott.⁷⁷ Ebben a zűrzavaros időszakban

a király mellett a főpapságból csak Dénes győri és Tamás váci püspököt látjuk. László király 1276-ban meg is jutalmazza a győri püspököt hűségéért.⁷⁸

ANDRÁSról úgy tájékoztat minket a Schematizmus, hogy IV. László királyt jobb életre intette. Miután pedig a királyt meggyilkolták, III. András vette oltalmába.

TENGERDI TIVADAR: még fehérvári prépost és alkancellár, amikor megakadályozza, hogy a királyi korona az ellenpárt kezébe kerüljön. Így Lodomér érsek 1290. július 23-án III. András meg tudja koronázni.⁷⁹ Tivadar prépost 1292-ben fogságból szabadította ki III. András. Hű szolgálataiért 1295 áprilisában püspökké választották.⁸⁰ 1298. augusztus 5-én országgyűlés volt Pesten, ahol Tivadar győri püspök is részt vett. Az országgyűlés célja a királyi hatalom megszilárdítása, a rablások, fosztogatások, jogtalanságok megszüntetése volt. A főúri pártok csatározásai az egyházi vagyonban is mérhetetlen kárt tettek.⁸¹ A győri püspököknek, akinek a nyugati határvédelemből is ki kellett vennie a részét, különösen fontos lehetett az országon belüli békés viszonyok megteremtése.

Megfigyelhetjük, hogy a győri püspökök közül Csák Ugrin, Péter, Gergely, Lendvai Benedek, Artolf, Omodé, Farkas, Dénes, András, Tengerdi Tivadar az Árpád-ház éppen trónon ülő tagját támogatták. Jó kapcsolatban voltak a királyi udvarral. Péter kancellárként, Farkas és Tivadar alkancellárként is szolgálták a királyt. Kozma és András az a két győri püspök, akik királyukkal, II. Andrással illetve IV. Kun Lászlóval ellentétbe kerültek, de jogos sérelmeiknek törvényes úton keresik a megoldását. A győri püspökök azért is jelentették az uralkodó támaszát, tarthatták fontosnak a törvényes királyi központi hatalom támogatását, mert az ország védelmére csak erős, belviszályoktól mentes, békés belpolitikai helyzetű ország lehetett képes.

Püspöki címük elnyerésének módja

A kánonjog szerint a püspök a székeskáptalan választásából és a pápa megerősítéséből nyerte el méltóságát. A királynak azonban a káptalan felé „ajánlási” joga volt. Másrészt a király hozzájárulási, és beleegyezési joggal is bírt a választás eredményével kapcsolatban. Végül a pápához való felterjesztés kapcsán a királynak módjában volt megválasztott jelöltjét protezsálni a római kúriánál.⁸² Ha a pápa a választás eredményét megerősítette, kinevezte a jelöltet, akkor lett belőle püspök. Mindaddig, amíg fel nem szentelték a „választott és megerősített püspök” címet viselte. A püspökszentelésre csak ezután került sor.⁸³ A királynak megvoltak a maga legális eszközei arra, hogy befolyásolja a püspökválasztást és többnyire éltek is ezzel a lehetőségükkel az uralkodók. Ugyanis a királynak szüksége volt a főpapságra, mert a püspököknek helyük volt a királyi tanácsban, részt vettek az országos ügyek intézésében, végrehajtó szervekként is fontos szerepköröket töltöttek be.⁸⁴ Tehát az uralkodónak fontos volt, hogy saját bizalmas emberei töltsék be a püspöki javadalmakat. A következőkben tekintsük át, hogy a XIII. századi győri püspökök hogyan juthattak püspöki méltóságukhoz!

Csák Ugri Imre király a pápához írt levelében odaadó és hűséges hívének nevezi.⁸⁵ II. András uralkodásának idején a Csák nemzetség nagy birtokadományokban részesült. 1204-ben Ugrin elnyeri az esztergomi püspöki széket.⁸⁶ Egy 1204-es oklevél méltóságsorában Ugrin választott esztergomi érsekként és győri püspökként szerepel.⁸⁷ A felsorolt tények mind azt bizonyítják, hogy Ugrin jó kapcsolatban volt az uralkodókkal. Imre is és II. András

király is támogathatta Ugrint egyházi pályáján. Pétert II. András 1205. augusztus 1-én kelt oklevele választott győri püspöknek nevezi.⁸⁸ Gergely: Választott győri püspök volt. Több 1224-es oklevélben is így szerepel.⁸⁹ Lendvai Benedeket az 1242. augusztus 14-ei oklevél váradi és választott győri püspöknek nevezi.⁹⁰ A győri káptalan egyhangúlag választotta püspökké 1243. elején. IV. Ince pápa 1243. július 11-én dicséreték között ezt meg is erősítette.⁹¹ Artolf vagy Aistulf választott győri püspök, akinek az áthelyezését a király, IV. Béla is támogatta.⁹² Omodé vagy Homodé: a káptalan megválasztotta és IV. Béla szívesen kérte a pápától megerősítését.⁹³ Farkast a győri káptalan egyhangúlag püspökké választotta és ezt a Szentszék jóvá is hagyta.⁹⁴ Dénes: adatom nincs róla, de valószínűnek tartom, hogy IV. Béla ajánlására választhatta meg Dénest a győri káptalan. Tivadar: 1295-ben püspökké választották,⁹⁵ minden bizonnyal a király ajánlására.

Péter, Gergely, Lendvai Benedek, Artolf, Omodé, Farkas, Tivadar az oklevelek tanúsága szerint a győri káptalan által választott püspökök voltak. Azonban valamennyiük a király ajánlására, illetve támogatásával kerülhetett a győri főpapi székbe. A XIII. században tizenegy győri püspök állt az egyházmegye élén. A tizenegy püspök közül hat püspöknek: Gergelynek, Benedeknek, Artolfnak, Omodénak, Farkasnak és Dénesnek az uralkodása, illetve annak kezdete esett IV. Béla király országlásának idejére. IV. Béla azokat segítette egyházi javadalmakhoz, akiről tudta, hogy kormányzati támaszai lesznek.⁹⁶ Hiszen a főpapok egyik legfontosabb szerepe, hogy tanácsaikkal segítsék az uralkodót. A püspökök saját egyházmegyéjükben a királyi hatalom bázisai, a király törekvéseinek végrehajtói, ellenőrzői lehetnek. Ezért volt mindig is fontos a világi kormányzati hatalomnak, hogy saját megbízható híveit lássa az egyházi hierarchia élén.

A püspökök világi feladatai

A főpapok világi szempontból csak a királytól függtek.⁹⁷ A püspökök nagybirtokosok is voltak, bár az egyházi földbirtokok kezdetben nem voltak jelentősek.⁹⁸ Fontos szerepük volt az ország védelmében is. Az Árpád-korban az egyéb csapatok mellett a főpapok fegyvereseinek is jelentős súlyuk volt.⁹⁹ Ez a XIII. században csak növekedett, ugyanis a várispáni szervezet bomlásával csökkent a várispánsági kontingens jelentősége is, ezt kellett ellensúlyozniuk a világi és egyházi nagybirtokosok magánhadseregeinek.¹⁰⁰ Az Árpád-kori Magyarország püspökei és apátjai jelentős földbirtokokat kaptak, hogy vallási-egyházi feladataikat teljesíteni tudják. Saját biztonságuk érdekében és a birtokaik népének fűken tartására a birtokuk jövedelmeiből fegyvereseket kellett tartaniuk, majd szükség esetén fegyveres csapatokat kellett a király seregébe kiállítaniuk.¹⁰¹ A XII. századtól Magyarországon is több személyesen is harcoló, lovagi életmódot folytató főpappal találkozunk. Az egyházi vezetők hadakozóvá válásához nagyban hozzájárult, hogy nagybirtokukat katonai kötelezettséggel terhelte. Tekintélyüket növelte, ha személyesen vezették hadba seregüket és személyesen is részt vállaltak a király háborúiban. Egyházi birtokokon élő várjobbágyokkal elsősorban az esztergomi és kalocsai érsek birtokán, valamint a győri, az egri, a váradi, a nyitrai, a pécsi, a veszprémi és a zágrábi püspökök birtokain, ezen kívül a győri, a veszprémi, és a pécsi székeskáptalan és a fehérvári társaskáptalan birtokain találkozunk.¹⁰² A győri püspök világi közigazgatási funkciót nem töltött be, mert ez a győri várispán feladata volt. Az uralkodó királyi követként is igénybe vehette szolgálataikat, képzettségük révén erre a feladatra ők vol-

tak a legalkalmasabbak. A továbbiakban azt fogjuk megvizsgálni, hogy a győri püspököknek milyen világi feladatoknak kellett megfelelniük. Sok átfedést, párhuzamot figyelhetünk meg a királyi udvarral való viszonyuk és világi feladataik között. Ez annak köszönhető, hogy az uralkodó határozta meg az ország külpolitikai irányultságát, jelölte ki a belpolitikai célokat és igyekezett saját szolgálatába állítani a püspököket.

CSÁK UGRIN volt a magyar püspökök között a legjártaabb a hadászatban.¹⁰³ A hadviselés, a határvédelem fontos világi feladata lehetett. A harmadik keresztes hadjáratban útnak indult egy magyar kontingens is. Ebben a csapatban harcolt Ugrin győri püspök. III. Béla visszahívta a magyar csapatot Barbarossa Frigyes seregéből, mert nem akart összeütközésbe kerülni vejevel, II. Izsák bizánci császárral. III. Béla kérésére Ugrin is visszatért Magyarországra, így a Szentföldre nem jutott ki.¹⁰⁴

PÉTER: III. Béla jegyzője, Imre király kancellárja, II. András segítője.¹⁰⁵ Imre király idejében 1199-től kezdve prépostok állnak a kancellária élén, akik aztán innen püspöki javadalmakba emelkedhettek. Igaz ez Péterre is, aki fehérvári prépostként látta el a kancelláriai hivatalt. Azon kevés főpap között volt, akik II. Andrást még szentföldi hadjáratába is elkísérték.¹⁰⁶ Ezért a király kéri a pápától a felmentését a következő évi zsinatra való meghívás alól.¹⁰⁷

GERGELY: tudós főpásztor, aki az ország ügyeinek intézésében is sikerrel munkálkodott.¹⁰⁸ A XIII. század közepéig ugyanis a királyok egyházi személyeket vonnak be a kormányzás munkájába, mert máshol nem találtak volna elegendő tanult személyt.¹⁰⁹ Harcolt a tatárok ellen, a Sajó melletti ütközetben esett el.

BENEDEK: már 1231-től, mint váradi püspök részt vett az ország ügyeinek intézésében, neve a királyi leveleken mindig olvasható.¹¹⁰

ARTOLF: erdélyi püspökként a tatárjárás után feldúlt, elpusztított egyházmegye helyreállításába fogott. Majd áthelyezték a győri egyházmegye élére, ahol legfontosabb feladata a határvédelem megoldása lett.¹¹¹

OMODÉ: Nagy tudású és nagy befolyású pap volt.¹¹² Kötelessége volt bekapcsolódni az ország újjáépítésébe.¹¹³ Omodé bírói feladatokat is ellátott.

FARKAS: IV. Béla alkancellárja.¹¹⁴

DÉNES: A „királyi Győr”, a Civitas Regalis hospeseit a fehérvári polgárok szabadalmával, kiváltságaival ruházta fel. Egyben betelepítette őket „Káptalan Győr” területére. A kiváltságukat kiterjesztette – a káptalan földesúri jogainak épségben tartásával – a „Káptalan Győr” és Győr területén akkor létezett minden más község lakosaira is. Sorozatos belső és külső támadásoktól kellett védelmeznie Győrt. Ottokár cseh királlyal tárgyalt a békekötésről.¹¹⁵

TIVADAR: királyi alkancellár,¹¹⁶ aki rendkívüli szolgálatokat tett az udvarnak. Egyházmegyéje és az ország érdekében minden erejével igyekezett a törvényes rendet fenntartani, a központi hatalom széthullását megfékezni.

A püspökök tevékenysége

Mielőtt áttekintenénk a győri püspökök tevékenységét, próbáljuk megadni a választ arra a kérdésre, hogy egy-egy főpap mennyire kötődhetett az egyházmegyéhez. Milyen lehetett a kapcsolat egyházmegye és püspök között? Ezzel a kérdéssel áll összefüggésben az is, hogy mennyire tudta ténylegesen a kezébe venni a püspök az egyházmegye irányítását. 1188-tól

1308-ig eltelt százhusz év alatt tizenegy püspök irányította a győri egyházmegyét. Átlagosan tizenegy évig töltötték be a püspöki méltóságot. Ez viszonylag hosszú hivatali idő volt. Ám Kozma, Benedek, Farkas és András ennél jóval rövidebb ideig volt győri püspök. Ugrin, Gergely, Dénes püspökök viszont lényegesen hosszabb időt töltöttek a győri püspöki székhelyen. Péter, Omodé és Tivadar közel annyi évig uralkodtak, mint az átlagosnak számított tizenegy esztendő. Az egyházmegye védelmi, újjáépítési, közigazgatási feladatait azok a püspökök tudták hatékonyan megszervezni és ellátni, akik hosszabb ideig álltak az egyházmegye élén. Megismerhették a helyi viszonyokat, jó kapcsolatot tudtak kialakítani a hívekkel.

CSÁK UGRIN a hazánkon átvonuló kereszties hadhoz csatlakozott seregével. Ám mikor I. Frigyes Macedóniára akart támadni III. Béla írt a császárnak, hogy bocsássa vissza a magyar keresztieseket. Az elkívánczozó magyarokat, Ugrin győri püspököt és hat ispánt Frigyes haza is bocsátott.¹¹⁷ Ugrin Imre király és András herceg összeütközései idején Imre király rendíthetetlen híve volt. A pápa, III. Ince meghagyta Ugrinnak, ekkor már esztergomi érsek volt, hogy Imre király kérésére megkoronázhajta kiskorú fiát, Lászlót. Mielőtt ezt megtehette volna, Ugrin érsek meghalt.¹¹⁸

PÉTER: A római kúria állandóan foglalkoztatta a tizedek miatt keletkezett egyházi perek intézésével. Az idegenben, 1205-ben elhunyt III. László gyermek-király holttestét Fehérvárra hozta és ott királyi pompával eltemette. Konstantinápolyból II. Andrásnak feleségül szerzi Jolántát, a későbbi latin császár leányát. Csatlakozott II. András szentföldi hadjáratahoz. Péter 1217. május végén kelt útra a királlyal együtt és augusztus 23-án érkezett Spalato városába. Majd Ciprus szigetének érintésével 1217 októberében érkeztek Akkonba, a keresztény csapatok bázisára. Egyetlen számottevő katonai akcióban vettek részt, a Názáret melletti Tábor hegyén álló erősz iszlám vár súlyos veszteségek árán való megtámadásában. Végül is II. András el sem jutott Jeruzsálembe. 1218 elején csapataival hazaindult.¹¹⁹ Péter a Szentföldön vesztette életét ennek körülményei, azonban tisztázatlanok. Pauler szerint Péter püspök hazajött a királlyal, majd újra visszament s akkor halt meg 1218-ban.¹²⁰ Erőss István szerint nem jött vissza a királlyal, hanem 1217-ben a libanoni–antilibanoni harcokban vesztette életét.¹²¹ Van olyan feltételezés is, hogy 1219-ben Damietta ostroma alatt halt meg.¹²²

KOZMA: Az Aranybulla függelékében az aláíró püspökök között van a neve. Lemondott püspökségéről, visszavonulásának okát nem ismerjük.¹²³

GERGELY: A király ellen Erdélyben lázadó német lovagrend megrendszabályozásában részt vett. Ő telepítette le Győrben a ferenceseket és a domonkosokat. Részt vett a tatárok elleni harcban. A Sajó melletti ütközetben elesett.¹²⁴

BENEDEK még váradi püspök, amikor az országot a tatár támadás éri. A király sajói táborába szeretett volna eljutni, hogy harcoljon a tatárok ellen. Ütközetben azonban tatár csapatokkal találkozik, egy tatár csapatot megvert, egy másik csapat ügyes csellel élve visszavonulásra kényszeríti. Benedek az egyház legfőbb kincseit összeszedve kevés kíséretével dél felé menekült.¹²⁵

ARTOLF: Hűségesen segítette IV. Bélát a tatárok és ausztriai Frigyes okozta károk helyrehozásában. Feltételezhető, hogy püspöki székhelyén hatalmas terméskövekből tágas vár tornyot építtetett.¹²⁶

OMODÉ: 1254-ben a pozsonyi béke után nyugodt légkörben kezdhette meg munkálkodását. A tatárjárás pusztításai és egyéb ellenségeskedések után még mindig volt munka az egyházmegyében. Bírói feladatokat is végzett. Ják nemzetség tagjai által alapított Szent

György vértanú jáki bencés apátságának templomát ő szenteli fel. A győri vámok rendezésével segíti Győr várossá fejlesztését. Sopronnal a rákosi fertői vám miatt éles vitába keveredett. 1254-ben Sopront Omodé interdictum alá vetette, a város eljáróit pedig excommunicációval sújtotta. Így akarta Sopront rábírní a visszalépésre. A per aztán IV. Béla elé került, aki az ügyben a püspökség javára döntött.¹²⁷ Mielőtt IV. Béla kiszabta volna a környéken az útvámokat Omodét bízta meg a vizsgálattal. Az ő meghallgatása után szabta meg a király a győri, abdai, és füzitői vámokat.¹²⁸ Elsimította a győri káptalan és az egyházmegyes papság közötti ellentéteket. Gondoskodott arról, hogy új szabályzatot kapjanak a kanonokok, ez az új szabályzat sajnos elveszett. A megrongálódott székesegyház felújítása is az ő püspöksége alatt kezdődött. Fontos szerepe volt Omodénak a zsinati életben is. Engedélyt adott a lébényi templom építésére.¹²⁹

FARKAS: Főpásztori tevékenységéről semmit nem tudunk.

DÉNES: Igen nehéz időben kormányozta az egyházmegyét. Külső és belső háborúk egyaránt akadályozták munkájában. „Közigazgatási” rendezést hajtott végre. Követi feladatának is eleget tett, amikor Ottokárral a békekötésről tárgyalt. Részt vett a budai 1279. évi zsinaton.¹³⁰

ANDRÁS: Részt vett az esztergomi 1292. május 6-án kezdődő zsinaton.

Tivadar: Egyházmegyéje főurát, a gyenge királynál tekintélyesebb Kőszegi Istvánt gonoszságai miatt kiközösítette. III. András halála után VIII. Bonifác pápa hívására Rómába ment és a pápa tanácsára Károly Róbert mellé állt. Fontosnak tartotta papjainak megfelelő képzését. Kiváltságokat adott a révfaluinak.¹³¹

Az életpályák áttekintése után láthatjuk, hogy a XIII. századi győri püspökök származásukra nézve többségében magyar nemzetiségűek. Nem volt törvényszerű, hogy csak előkelő származású papok juthattak a püspöki székbe. Tehetségük, korszerű és alapos műveltségük, az alacsonyabb származású ifjaknak is lehetőséget adott arra, hogy akár püspöki méltóságba emelkedjenek. A győri püspöki székben többségében olyan főpapok kerültek, akik az udvari papsághoz tartoztak, királyi prépostságok élén álltak, jó kapcsolatban voltak az uralkodóval. A király ajánlására, támogatása mellett kerülhettek egy olyan jelentős püspökség élére, mint a győri. Majd főpapként is – szolgálva a közjót – hűségese segítői maradtak az uralkodónak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

III. Béla emlékezete. 1981, Magyar Helikon.

Árpád-kori és Anjou-kori levelek XI–XIV. század. Sajtó alá rendezte: Makkai László és Mezei László. Budapest, 1960, Gondolat Kiadó.

Szentpétery Imre (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.* 1. köt. 1001–1270. Budapest, 1923.

Borsa Iván (Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.* 2. köt. 2-3. füzet. 1272–1290. Budapest, 1961, Akadémiai Kiadó.

Borsa Iván (Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.* 2. köt. 4. füzet. 1290–1301. Budapest, 1987, Akadémiai Kiadó.

FEJÉR, GEORGIUS: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* I–XI. Budae, 1829–1844.

A. KOZÁK ÉVA: A vértskeresztúri románkori templom feltárása. *Archeológiai Értesítő*, 97. 1970.

- BALICS LAJOS: *A római katolikus egyház története Magyarországon. Kálmán királytól az Árpád-ház kihalásáig. 1195–1301.* 1–2. köt. Budapest, 1888.
- BEDY VINCE: *A győri székeskáptalan története. Győregyházmegye multjából,* 3. sz. Győr, 1938.
- BÓNIS GYÖRGY: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon.* Budapest, 1971, Akadémiai Kiadó.
- BOROSY ANDRÁS: *Egyház és honvédelem az Árpád-korban. Az egyházak hadakozó népei. Hadtörténeti Közlemények,* XXXIV. évf. (1987) 4. sz.
- BOROSY ANDRÁS: *Egyház és honvédelem az Árpád-korban. Hadakozó egyháznagyok, szerzetes lovagrendek. Hadtörténeti Közlemények,* XXXIV. évf. (1987) 2. sz.
- BUNYITAI VINCE: *A váradi püspökök.* Nagyvárad, 1883.
- CSÓKA GÁSPÁR: *A szerzetesrendek szerepe Győr tudományos, oktatási és kulturális életében. In Városi levéltári füzetek,* 1997. 1. sz.
- DESICS IGNÁC: *A vasvár-szombathelyi székeskáptalan története főbb vonásaiban. In A szombathelyi egyházmegye története. 1777–1929.* 1–2. köt. Szombathely, 1929.
- ERŐSS ISTVÁN: *A középkori Győregyházmegye diákjai külföldi egyetemeken. Vigília,* XXVI. évf. (1961) 12. sz.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: *A királyi kancellária az Árpádok korában.* Budapest, 1885.
- FÜGEDI ERIK: *Győr városának 1271. évi kiváltságlevele. In Győr. Várostörténeti tanulmányok.* Győr, 1971.
- FÜGEDI ERIK: *Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése.* Budapest, 1986, Magvető.
- FÜGEDI ERIK: *Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Ismertetés. Századok,* CVII. évf. (1974) 5–6. sz.
- FÜGEDI ERIK: *Uram, királyom... A XV. századi Magyarország hatalmasai.* Budapest, 1974, Gondolat Kiadó.
- GÁBRIEL ASZTRIK: *Egy XIII. századi magyar klerikus párizsi egyetemi szentbeszéd gyűjteménye.* Budapest, 1943.
- GUTHEIL JENŐ: *Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém,* 1977.
- Győregyházmegyei Almanach – Schematismus dioecesis Jauriensis.* Győr, 1968.
- GYÖRFFY GYÖRGY: *Becket Tamás és Magyarország. Filológiai Közöny,* XVI. évf. (1970) 1–2. sz.
- HAJNAL ISTVÁN: *Írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés. In Emlékkönyv Károlyi Árpád születésének nyolcvanadik fordulójának ünnepére.* Budapest, 1933.
- HAJNAL ISTVÁN: *Írástörténet az írásbeliség felujulása korából.* Budapest, 1921.
- HÁZI JENŐ: *Sopron középkori egyháztörténete. Győregyházmegye multjából,* 4. sz. 1. rész 1939.
- HERMANN EGYED: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* München, 1973.
- HÓMAN BÁLINT: *Szent István.* Szent István évében.
- IVÁNYI BÉLA: *A középkori Vasvár.* Vasvár, 1992.
- JENEI FERENC: *Pok nb. Omode győri püspök emlékezete. Győri Szemle,* X. évf. (1939) 3. sz.
- KARÁCSONYI JÁNOS: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* Budapest, 1900. (reprint)
- KARÁCSONYI JÁNOS: *Felvilágosításul Wertner Mór megjegyzéseire. Turul,* XX. évf. (1902)
- KARÁCSONYI JÁNOS: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig.* Budapest, 1985. (reprint)
- KARÁCSONYI JÁNOS: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig.* 1–2. köt. Budapest, 1923.
- KÖBLÖS JÓZSEF: *Az egyházi középírtég Mátyás és a Jagellók korában. A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával.* Budapest, 1994.

- KRALOVÁNSZKY ALÁN: A székesfehérvári királyi bazilika alapításának kérdéséhez. *Móra Ferenc Múzeum évkönyv*, 1966–1967. 2. Szeged, 1968.
- KRISTÓ GYULA: *A feudális széttagolódás Magyarországon*. Budapest, 1979, Akadémiai Kiadó.
- KRISTÓ GYULA: *Az aranybullák százada*. Budapest, 1998, Kossuth Kiadó.
- KRISTÓ GYULA: *Csák Máté*. Budapest, 1986, Gondolat Kiadó.
- KUBINYI ANDRÁS: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest, 1999, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség.
- KUBINYI ANDRÁS: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. *Levéltári Közlemények*, XLVI. évf. (1975) 1. sz.
- MÁLYUSZ ELEMÉR: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 1971.
- Magyarország hadtörténete*. Két kötetben. Főszerk.: Liptai Ervin. Budapest, 1984, Zrínyi Katonai Kiadó.
- Magyarország története tíz kötetben*. Főszerk: Székely György. Budapest, 1984, Akadémiai Kiadó.
- MEZEY LÁSZLÓ: *Deákság és Európa*. Budapest, 1979.
- NAGY GÉZA: Árpádkori személyneveink és az Osl nemzetség eredete. *Turul*, VIII. évf. (1891)
- NAGY IVÁN: A Csák nemzetség. Második Közlemény. *Turul*, III. évf. (1885)
- NAGY IVÁN: A Csák nemzetség ágazatai. *Turul*, IV. évf. (1886)
- NAGY LÁSZLÓ: *Egy ezredév Magyarország hadtörténetéből*. Budapest, 1994.
- PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. 1–2. köt. Budapest, 1899.
- PÓR ANTAL: Az Osl-nemzetség története a XIII. és XIV. században. *Turul*, VIII. évf. (1890)
- SILL FERENC: A vasvár-sombathelyi káptalan hiteleshelyi tevékenysége. In *Vas megye múltjából. Levéltári évkönyv*. 1. Szombathely, 1976.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ: Egyházpolitikai viszonyok a pápai hegemonia idején (13. század). In Zombori István (szerk): *Magyarország és a Szentzsák kapcsolatának 1000 éve*. Budapest, 1996, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség.
- SUGÁR ISTVÁN: *Az egri püspökök története*. Budapest, 1984.
- SZÉKELY GYÖRGY: Magyar tanárok és hallgatók az európai egyetemeken az Árpád-korban. *Levéltári Szemle*, XLIII. évf. (1993) 1. sz.
- SZÚCS JENŐ: A kereszténység belső politikuma a XIII. század derekán. Béla király és az egyház. *Történelmi Szemle*, 1978, 1. sz.
- SZÚCS JENŐ: *Az utolsó Árpádok*. Budapest, 1993.
- TEMESVÁRY JÁNOS: *Erdély középkori püspökei*. Cluj–Kolozsvár, 1922.
- Váci egyházmegyei Almanach*. Vác, 1970.
- VERESS ENDRE: *Olasz egyetemeken járt Magyarországi tanulók anyakönyve és iratai. 1221–1864*. Budapest, 1941.

JEGYZETEK

- ¹ Hermann: i. m. 61.
- ² Mályusz: i. m. 177.
- ³ Bővebben lásd Kristó 1986. 22–24.
- ⁴ Kristó 1986. 24.
- ⁵ NAGY IVÁN: A Csák nemzetség. Második Közlemény. *Turul*, III. évf. (1885) 119.; NAGY IVÁN: A Csák nemzetség ágazatai. *Turul*, IV. évf. (1886) 20–24.

- ⁶ A vértesskeresztúri építkezésekkel azonban II. Ugrin is kapcsolatba hozható. lásd: A. KOZÁK ÉVA: A vértesskeresztúri románkori templom feltárása. *Archeológiai Értesítő*, 97. 1970. (a továbbiakban: A. Kozák Éva 1970.) 288.
- ⁷ A. Kozák Éva 1970. uo.
- ⁸ Kristó 1986. 18.
- ⁹ Az Osl név szlávra fordított latin kersztnév lehet. lásd PÓR ANTAL: Az Osl-nemzettség története a XIII. és XIV. században. *Turul*, VIII. évf. (1890). (a továbbiakban: Pór) 154.
- ¹⁰ KARÁCSONYI JÁNOS: *A magyar nemzetiségek a XIV. század közepéig*. Reprint. Budapest, 1900. (a továbbiakban: Karácsonyi 1900.) 858.
- ¹¹ Pór 155.
- ¹² Nagy Géza: Árpádkori személyneveink és az Osl nemzetiség eredete. *Turul*, IX. évf. (1891) 56.
- ¹³ Karácsonyi 1900. uo.
- ¹⁴ Karácsonyi 1900. uo.
- ¹⁵ Karácsonyi 1900. 897.
- ¹⁶ KARÁCSONYI JÁNOS: Felvilágosításul Wertner Mór megjegyzéseire. *Turul*, XX. évf. (1902) 138.
- ¹⁷ Karácsonyi 1900. uo.
- ¹⁸ Érdekes, hogy a Schematizmus két névvel említi.[vö.: *Győregyházmegyei Almanach*. – Schematizmus dioecesis Jauriensis. Győr, 1968. (a továbbiakban: Schematizmus)] Artolph néven szerepel az 1245-ös oklevélben. [vö.: SZENTPÉTERY IMRE (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. 1. köt. 1001–1270. Budapest, 1923. (a továbbiakban: RA) 244.]
- ¹⁹ Német nevét is említi a Schematizmus. Oklevélben Farkas néven szerepel. (vö.: RA I. 482.)
- ²⁰ Karácsonyi 1900. 249.
- ²¹ Farkas püspököt Fügedi Erik az arisztokrata püspökök közé sorolja. ld.: FÜGEDI ERIK: *Ispánok, bárók, kiskirályok*. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése. Budapest, 1986, Magvető. 147–148.
- ²² A XIII. században még igen kevés külföldi pap él Magyarországon. Így jelenlétük nem okozhatott problémát.
- ²³ GÁBRIEL ASZTRIK: *Egy XIII. századi magyar klerikus párizsi egyetemi szentbeszéd gyűjteménye*. Budapest, 1943. 3.
- ²⁴ Ebben a kérdésben bocsátkozik vitába Mezey László Mályusz Elemérrel, aki azt állítja, hogy „a káptalanok egyetemet végzett tagjai a magisterek”. Míg Mezey László szerint, erre nincs bizonyíték, illetve a XIII. századi magyar magisterek túlnyomó többsége egyetemi végzettség nélkül viselte a magister címet. Más értelemben használva azt, mint ismeretek birtokosa, vagy annak továbbadására képes személy. A szó jelenthetett javadalom fölötti rendelkezést, vagy egyszerűen csak társadalmi pozíciót is. Hajnal István szerint a magister cím eredete egyetemi, de később annyira szokásos cím lesz, hogy viselői nem lehettek mindannyian egyetemi végzettségű emberek. Fügedi sem látja bizonyítottnak a magister cím és az egyetemi végzettség közti szoros összefüggést. ld.: Mályusz 54.; MEZEY LÁSZLÓ: *Deákosság és Európa*. Budapest, 1974. 162–164.; FÜGEDI ERIK: Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Ismertetés. *Századok*, CVII. évf. (1974) 5–6. sz. 1257–1258.
- ²⁵ Az egyetemek facultas artiuma, az a fakultás, amely a magisteri címet adományozta. Az olasz egyetemeken inkább a doktori cím gyökerezett meg. A XIII. század első harmadában lesz elterjedt a magisteri cím. ld.: HAJNAL ISTVÁN: *Írástörténet az írásbeliség felululása korából*. Budapest, 1921. 76., 80.
- ²⁶ IV. Béla uralkodásának utolsó évtizedétől kezdve egyre nagyobb számban jártak Bolognába

magyar hallgatók. Az Árpádok korából nyolcvan magyar diákot ismerünk név szerint, akik Bolognaban tanultak. [ld.: VERESS ENDRE: *Olasz egyetemeken járt Magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864*. Budapest, 1941. (a továbbiakban: Veress) 46., 53.]

- 27 Vö.: HAJNAL ISTVÁN: Írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés. In *Emlékkönyv Károlyi Árpád születésének nyolcvanadik fordulójának ünnepére*. Budapest, 1933. 193.
- 28 SZÉKELY GYÖRGY: Magyar tanárok és hallgatók az európai egyetemeken az Árpád-korban. *Levéltári Szemle*, XLIII. évf. (1993) 1. sz. 9.
- 29 BÓNIS GYÖRGY: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Budapest, 1971, Akadémiai Kiadó. (a továbbiakban: Bónis) 18.; BEDY VINCE: A győri székeskáptalan története. *Győregyházmegye múltjából*, 3. sz. Győr, 1938. (a továbbiakban: Bedy 1938.) 18.
- 30 Veress 64.
- 31 III. Béla emlékezete. Magyar Helikon, 1981. (a továbbiakban: III. Béla emlékezete.) 81–82.
- 32 Középkori pápai adókönyvek díjjegyzékét használta. (ld.: Mályusz 180–181.)
- 33 Mályusz 180–181.
- 34 KRALOVÁNSZKY ALÁN: A székesfehérvári királyi bazilika alapításának kérdéséhez. In *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. 1966–1967*. 2. köt. Szeged, 1968.
- 35 Vö.: GUTHEIL JENŐ: *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprém, 1977. 101.
- 36 Gazdag káptalan volt, IX. Gergely pápa 1234-ben a fehérvári kanonokok számát anyagi helyzetének megfelelően negyvenben állapította meg. Bedy 1938. 7.; Bedy Vince szerint a győri káptalan tagjainak a száma harminc és harminchárom között lehetett. (ld.: Bedy 1938. 8.)
- 37 KÖBLÖS JÓZSEF: *Egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával*. Budapest, 1994. (a továbbiakban: Köblös) 12.
- 38 Bónis 18.
- 39 Kathapanus 1190–1195-ig III. Béla kancellárja. ld.: FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ: *A királyi kancellária az Árpádok korában*. Budapest, 1885. (a továbbiakban: Fejérpatak) 92.
- 40 HÓMAN BÁLINT: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói*. Forrástanulmány. Budapest, 1925. (a továbbiakban: Hóman 1925.) 44.
- 41 Hóman 1925. uo.; Bónis 22.
- 42 Fejérpatak 93–94.
- 43 Bónis 19.
- 44 SOLYMOSI LÁSZLÓ: Egyházpolitikai viszonyok a pápai hegemonia idején (13. század). In Zombori István (szerk.): *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve*. Budapest, 1996, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. 47.
- 45 Pór 158–159.
- 46 Vö.: *Váci egyházmegyei Almanach*. Vác, 1970. 81.
- 47 A III. Béla kori jövedelem-összeírás szerint az erdélyi püspöknek kétezer márká bevétele volt évente, a győrinek ezer. XIV. századi adatok szerint a győri püspök jövedelme közepesnek számít, míg az erdélyi püspök javadalma a legmagasabbak közé tartozott. Azonban a tatárjárás tönkretette az erdélyi egyházmegyét.
- 48 Van olyan hagyomány is, hogy a vasvári társaskáptalant Szent István alapította. ld.: DESICS IGNÁC: A vasvár-szombathelyi székeskáptalan története főbb vonásaiban. In *A szombathelyi egyházmegye története*. 2. köt. Szombathely, 1929. 301.
- 49 IVÁNYI BÉLA: *A középkori Vasvár*. Vasvár, 1992. (a továbbiakban: Iványi) 27.
- 50 Iványi 28.
- 51 A vasvári káptalanról ld. még: SILL FERENC: A vasvár-szombathelyi káptalan hiteleshelyi tevékenysége. In *Vas megye múltjából. Levéltári évkönyv*. 1. Szombathely, 1976. 20., 23.
- 52 Karácsonyi 1900. 249.
- 53 Magyarországra ferences szerzeteseket a németországi provinciális küldött 1229-ben. Ekkor

jelentek meg Győr, Esztergom, Óbuda, Pozsony és Fehérvár városokban. 1250-ben pedig Győrben már ferences custodia volt. Így szervezett kolostornak és templomnak is kellett a városban állnia. [KARÁCSONYI JÁNOS: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*. 1. köt. Budapest, 1923. 13.; CSÓKA GÁSPÁR: A szerzetesrendek szerepe Győr tudományos, oktatási és kulturális életében. In *Városi levéltári füzetek*, 1. 1997. (a továbbiakban: Csóka) 22–23.] A XIII. század közepére már a domonkosoknak is volt a városban kolostoruk. A hagyomány szerint Győrben volt a domonkosoknak az első magyarországi kolostora, amit 1221-ben Paulus Hungarus a bolognai egyetem jogi tanára alapított. A johanniták a XIII. század elején alapítottak kolostort Győrben. (ld.: Csóka 21., 24.)

- 54 GYÖRFFY GYÖRGY: Becket Tamás és Magyarország. *Filológiai Közlöny*, XVI. évf. (1970) 1–2. sz. 156–157.
- 55 Szeben környékére II. Géza király 1150 körül németeket telepített, akik számára III. Béla király 1188–91 között prépostságot alapított. III. Cölesztin pápa levele említi a szebeni prépostság alapítását: Az erdélyi németek egyháza szabad prépostsággá lett szervezve. Ezt III. Béla és Gergely apostoli követ megerősítette. (ld.: III. Béla emlékezete. 99.) A szebeni prépostság védőszentje Szent László.
- 56 Vö.: Fejérpataky 41.; KUBINYI ANDRÁS: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. *Levéltári Közlemények*, XLVI. évf. (1975) 1. sz. 99., 101.
- 57 BALICS LAJOS: *A római katolikus egyház története Magyarországon*. Kálmán királytól az Árpádház kihalásáig 1195–1301. 2. köt. Budapest, 1888. (a továbbiakban: Balics) 174.
- 58 Balics 2. 184.
- 59 Balics 2. 181.; RA 1. 54.
- 60 Balics 2. 226.
- 61 SZÉKELY GYÖRGY (főszerk.): Magyarország története tíz kötetben. I/1. köt. Budapest, 1984, Akadémiai Kiadó. (a továbbiakban: MoT) 1312.
- 62 *Árpád-kori és Anjou-kori levelek*. XI–XIV. század. Sajtó alá rendezte Makkai László és Mezei László. Budapest, 1960, Gondolat Kiadó. (a továbbiakban: Árpád-kori levelek) 131.
- 63 MoT I/1. 1320.
- 64 KRISTÓ GYULA: *A feudális széttagolódás Magyarországon*. Budapest, 1979, Akadémiai Kiadó. 173.
- 65 KRISTÓ GYULA: *Az aranybullák százada*. Budapest, 1998, Kossuth Kiadó. (a továbbiakban: Kristó 1998.) 64.
- 66 SZÚCS JENŐ: *Az utolsó Árpádok*. Budapest, 1993. (a továbbiakban: Szűcs 1993.) 89.
- 67 Lásd Árpád-kori levelek 148–155.
- 68 Vö.: SZÚCS JENŐ: A kereszténység belső politikuma a XIII. század derekán. IV. Béla király és az egyház. *Történelmi Szemle*, (1978) 1. sz. (a továbbiakban: Szűcs 1978.) 165.
- 69 RA 1. 244.
- 70 Vö.: Szűcs 1978. 168.
- 71 JENEI FERENC: Pok nb. Omode győri püspök emlékezete. *Győri Szemle*, X. évf. (1939) 3. sz. (a továbbiakban: Jenei) 103–105.
- 72 Szűcs 1978. 166.
- 73 Jenei 107.
- 74 Szűcs 1978. 173.
- 75 Fejérpataky 108–109.
- 76 Balics 2. 399.; KARÁCSONYI JÁNOS: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*. Budapest, 1985, 34.
- 77 Kristó 1998. 131–135.
- 78 Balics 2. 472.
- 79 Balics 2. 472.
- 80 Balics 2. 482.

- ⁸¹ Balics 2. 487.
- ⁸² Szűcs 1978. 167.
- ⁸³ FÜGEDI ERIK: *Uram, királyom...* A XV. Századi Magyarország hatalmasai. Budapest, 1974, Gondolat Kiadó. 111.
- ⁸⁴ Szűcs 1993. 90.
- ⁸⁵ Árpád-kori levelek 123.; RA 1. 57.
- ⁸⁶ MoT I/2. 1289.
- ⁸⁷ RA 1. 67.
- ⁸⁸ RA 1. 69.
- ⁸⁹ RA 1. 132–134.
- ⁹⁰ RA 1. 217.
- ⁹¹ BUNYITAI VINCE: A váradi püspökök. Nagyváradi, 1883. (a továbbiakban: Bunyitai) 103.
- ⁹² RA 1. 244.
- ⁹³ Jenei 105.
- ⁹⁴ Schematizmus 31.
- ⁹⁵ Balics 2. 492.
- ⁹⁶ Szűcs 1978. 167.
- ⁹⁷ KUBINYI ANDRÁS: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest, 1999, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. (a továbbiakban: Kubinyi 1999.) 213.
- ⁹⁸ Azonban a XI–XII. századtól kezdve már nemcsak a királytól, hanem a magánosoktól is kaptak földbirtokokat. ld.: Kubinyi 1999. 216.
- ⁹⁹ NAGY LÁSZLÓ: *Egy ezredév Magyarország hadtörténetéből*. Budapest, 1994. 14–17.
- ¹⁰⁰ LIPTAI ERVIN (szerk.): *Magyarország hadtörténete*. Budapest, 1984. (a továbbiakban: Magyarország hadtörténete.) 49.
- ¹⁰¹ BOROSY ANDRÁS: Egyház és honvédelem az Árpád-korban. Az egyházak hadakozó népei. *Hadtörténeti Közlemények*, XXXIV. évf. (1987) 4. sz. 607–642.
- ¹⁰² Magyarország hadtörténete. 48–49.
- ¹⁰³ Schematizmus 27.
- ¹⁰⁴ BOROSY ANDRÁS: Egyház és honvédelem az Árpád-korban. Hadakozó egyháznagyok, szerzetes lovagrendek. *Hadtörténeti Közlemények*, XXXIV. évf. (1987) 2. sz. (a továbbiakban: Borosy) 209.
- ¹⁰⁵ Vö.: ERŐSS ISTVÁN: A középkori Győregyházmegye diákjai külföldi egyetemeken. *Vigília*, XXVI. évf. (1961) 12. sz. 726.
- ¹⁰⁶ PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. 1–2. köt. (a továbbiakban: Pauler) Budapest, 1899, 2. 59.
- ¹⁰⁷ Árpád-kori levelek 127.
- ¹⁰⁸ Schematizmus 28.
- ¹⁰⁹ Köblös 51.
- ¹¹⁰ Bunyitai 100.
- ¹¹¹ TEMESVÁRY JÁNOS: *Erdély középkori püspökei*. Cluj-Kolozsvár, 1922, 38–39.; Szűcs 1978. 168.
- ¹¹² Jenei 105.
- ¹¹³ Jenei 106.
- ¹¹⁴ Fejérpataky 108.
- ¹¹⁵ Schematizmus 31.
- ¹¹⁶ Fejérpataky 136–137.
- ¹¹⁷ Pauler 2. 3–4.
- ¹¹⁸ Pauler 2. 34–35.
- ¹¹⁹ SUGÁR ISTVÁN: *Az egri püspökök története*. Budapest, 1984. 63–64.

- ¹²⁰ Pauler 2. 68.
¹²¹ Schematizmus 28.
¹²² Borosy 210.
¹²³ Schematizmus uo.
¹²⁴ Schematizmus uo.; Kristó 1998.
¹²⁵ Bunyitai 101.
¹²⁶ Schematizmus 30.
¹²⁷ HÁZI JENŐ: Sopron középkori egyháztörténete. *Győr-egyházmegye múltjából*, 4. szám 1. rész 1939. 269–270.
¹²⁸ FEJÉR, GEORGIUS: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. Budae, 1829–1844. IV/II. 323–324.
¹²⁹ Jenei 105–112.
¹³⁰ Schematizmus 32.
¹³¹ Schematizmus 33.

HALMÁGYI MIKLÓS

Európa keresztény hitre térésének néhány kérdése

A keresztény vallás az európai kultúra egyik meghatározó eleme. Hosszú folyamat eredménye volt azonban, amíg a mai Európa területén élő népek keresztény hitre tértek. Nem vállalkozom rá, hogy bemutassam Európa krisztianizációjának történetét, csupán annak néhány érdekes kérdésére keresek választ. Hogyan jutott el a keresztény hit a pogány népekhez (I.)? Miért vették fel ők az új hitet (II.)? Hogyan hidalták át a térítők a nyelvi különbséget, mely köztük és leendő híveik közt fennállt (III.)? Ezen kívül rámutatok arra, hogy a hittérítés folyamata volt, melyet visszaesések tettek rögzössé (IV).

I. Hogyan jutott el a kereszténység a pogány népekhez?

A keresztény hit a barbárokhoz részben hadifoglyok révén jutott el. A gótok is valószínűleg foglyaiktól hallottak először Krisztus híteről. Wulfila (Ulfilas) püspök (IV. sz.), aki a Biblia nagyrésztét gót nyelvre fordította, gót apától származott ugyan, anyai nagyszülei azonban kappadóciai hadifoglyok voltak.¹ A skandinávok IX. századi térítője, Rikdag a svédek kikötőjében, Birkában keresztény foglyokat talált, akik örültek, hogy végre részesülhettek a szentségekben.² Hasonló dologról olvashatunk Pilgrim, passai püspök (971–991) levelében. Ő volt a magyarok térítésének egyik szervezője és eredményeiről levélben dicsekedett el VI. Benedek pápának. Pilgrim szerint, amikor a hittérítők elkezdtek keresztelni a magyarokat, a magyarok keresztény foglyai örültek, hogy újra szabadon gyakorolhatják a hitüket.³

A térítés nagyrészt azok érdeme volt, akik elhagyták szülőföldjüket, vállalták a veszélyt azért, hogy a pogány népeket keresztény hitre vezessék. Az ezredforduló idején ösztönző erőt jelenthetett számukra a közelgő végítéletnek a tudata. Az Evangélium szerint hirdetni

fogják az örömhírt az egész világon, és csak utána jön el a vég. A térítők így abban a tudatban munkálkodhattak, hogy tevékenységük közelebb hozza az idők végét.⁴

A térítésben nagy szerepe volt a házasságkötésnek is. Több példát találunk arra, hogy a pogány fejedelemhez keresztény felesége révén jut el a keresztény hit, esetleg az ő hatására tér meg. Clodvig frank királynak (481–511) keresztény felesége volt, Chrodichilde.⁵ Ethelbert, Kent királyához (560–616) azzal a kikötéssel adták hozzá Bertát, a frank királylányt, hogy új hazájában is szabadon gyakorolhatja hitét, és magával vihet egy püspököt. Így Ethelbert számára már nem volt ismeretlen a kereszténység, amikor megérkezett hozzá Nagy Szent Gergely pápa (590–604) küldötte, Augustinus, hogy megtérítse a népet.⁶ Edwinnek, Northumbria királyának (616–633) szintén keresztény felesége volt.⁷ Mieszko lengyel fejedeleme (960–992) pogány szokásait cseh felesége, Dobrava gyomlálta ki.⁸ Mieszko házassága azért is érdekes, mert nem a közeli nagyhatalomból, a Német Birodalomból házasodott, hanem Csehországból, tehát egy olyan országból, ahol még fiatal volt a kereszténység.⁹ A Kijevi Rusz fejedelme, Vlagyimir (980–1015) bizánci menyasszonya, Anna hatására keresztelkedett meg. Az Orosz Őskrónika szövegéből megtudhatjuk, hogy a hercegnő nem lelkesedett a pogányok közé menni. Fivéréi azonban meggyőzték őt, hogy Isten általa fogja bűnbánatra indítani a ruszokat, és megmentheti a görögöket a rusz támadástól. Anna ezután hajózott át a tengeren Vlagyimirhoz, a vőlegényéhez.¹⁰

II. Mi bírta rá a pogányokat a megtérésre?

Nyilván szerepe volt benne a hittérítők, esetleg a házastárs rábeszélésének. Találunk azonban más okokat is. Elképzelhető, hogy a pogányok a keresztény vallástól nagyobb sikert reméltek, mint korábbi hitüktől. A gótok egyes kutatók szerint azután tértek át a keresztény hitre, miután királyuk, Fritigern legyőzte vetélytársát, a keresztényüldöző Atanarichot.¹¹ A frank történelemben is olvashatunk hasonló esetről. Toursi Gergely elbeszéli, hogy Clodwig király az alamannokkal vívott csatában tett fogadalmat, hogy felveszi felesége, Chrodichilde hitét, ha győzedelmeskedik.¹² Brémai Ádám leírja, hogy az északiak a csatában, szorult helyzetükben isteneikhez kiáltanak, és azt tapasztalták, hogy a keresztény Isten jobban segíti őket, mint a többi.¹³ Ezek a példák azt igazolják, hogy a pogányok a földi sikerek kedvéért választják a keresztény hitet.¹⁴ Más szövegek arról számolnak be, hogy a pogányok felismerik: a kereszténység jobb magyarázatot ad életük kérdéseire, mint korábbi hitük. Beda Venerabilis írja le következő történetet. Northumbria királyának, Edwinnek egyik főembere beismeri, korábbi hitük nem magyarázta meg, mi van a születés előtt és mi lesz a halál után. Azt javasolja, hogyha a kereszténység biztosabbat mond ezekről a dolgokról, akkor azt a hitet kell követni.¹⁵ Toursi Gergely gestájában is olvashatunk hasonló esetről. Eszerint, amikor Clodwig be akarja jelenteni a frank harcosoknak, hogy megkeresztelkedik, a frankok meg sem várják, amíg királyuk megszólal, és így kiáltanak: „Elhagyjuk a halandó istent, kegyes király, és készek vagyunk azt az Istent követni, akiről Remigius azt hirdeti, hogy halhatatlan.”¹⁶ Mért mondják a harcosok, hogy régi istenük halandó? A germán hitvilágban találunk erre magyarázatot. A germán hit szerint a világ végén meghalnak az istenek. Clodwig népe inkább a halhatatlan Isten oldalán akart állni, annak az oldalán, akié a végső győzelem lesz.¹⁷

A megtérésről szóló történetek bővelkednek a csodák leírásában. Ezek többnyire a hittérítő szent által mennek végbe. Widukind ír le egy történetet egy Poppa nevű térítőről, aki

a dánok között járt. Harald, dán király előtt tüzesvaspróbával tett tanúságot hite mellett.¹⁸ A történetet Thietmar és Brémai Ádám is közli. Brémai Ádám szerint Poppo még viasszal is leöntette magát, és meggyújtották a ruháját, de csak a ruhája égett el, ő maga sértetlen maradt.¹⁹ Fraesdorff szerint a korabeli forrásokban észak fogalmához a hideg, a zordság, a pogányság kapcsolódik, a délhez pedig a meleg, a vidámság és a kereszténység. Értelmezése szerint ezek a tulajdonságok ütköznek egymással a Poppóról szóló legendában.²⁰

Vannak olyan elbeszélések is, melyekben nem a hittérítő műveli a csodát. Ilyet olvashatunk Gallus Anonymus krónikájában Mieszko fejedelemről. Eszerint Mieszko hét éves koráig vak volt, majd a születésnapj ünnepségen az ujjongás és taps hatására váratlanul meggyógyult. A krónika szerint gyógyulását úgy tekintették, mint előjelet: Lengyelország addig sötétben járt, Mieszko vezeti majd a hit világosságára.²¹ A vakságból való felgyógyulás szerepel a rusz fejedelem, Vlagyimir történetében is. Az Orosz Őskrónika szerint Vlagyimir éppen vakságban szenvedett, amikor megérkezett hozzá Anna, a menyasszonya. Anna tanácsára Vlagyimir megkeresztelkedett. Erre elmúlt a betegsége.²² Brémai Ádámnál egy pogány pap vakul meg, majd csodálatos módon visszakapja látását.²³ A megtérések történetében tehát visszatérő fordulat, hogy egy pogány ember vakságból gyógyul fel, és ez lesz előképe lelki megvilágosodásának.

Az új hit felvételében szerepe volt annak, hogy a barbár népek felnéztek a keresztény világra. Amikor Clodvig elfoglalta Galliát, keresztény püspökök olyan feladatokat is elláttak ott, ami egyébként az állam feladata lett volna.²⁴ A IX. századtól a szláv fejedelmek a frank urak életmódját akarták átvenni, ehhez hozzátartozott a vallás átvétele is. Nem hagyható figyelmen kívül a politikai szempont sem. A pogány fejedelem a keresztény hitre térés által számíthatott arra, hogy a keresztény uralkodók maguk közé valónak ismerik el. Ezenkívül az egyházszervezetre támaszkodva hatalmát is megerősíthette. Bulgáriában a bolgárok és szlávok összekovácsolására is esélyt jelentett, ha mindannyian fölveszik a keresztény hitet.²⁵ A keresztység felvételén túl a királlyáavatás volt az a tényező, mely a fejedelem tekintélyét megnövelte Európában.²⁶

A térítéssokszor erőszakos úton történt. Vajon hogyan kerülhetett a hittérítés eszközei közé az erőszak? Lássuk, hogyan vélekedtek az erőszakos térítésről az egyháziszerzők és maguk a hittérítők!

A kereszténység korai szakaszában a keresztény írók teljesen elvetették a háborút. Tertullianus, Origenes, Lactantius egyházatyák szerint a keresztény ember csak az imáival harcolhat, fegyverrel nem. Szent Ágoston volt az, aki fölújította a rómaiak elméletét az igazságos háborúról, a bellum iustumról. Ágoston szerint igazságos a háború, ha annak célja a béke és a rend helyreállítása.²⁷ Helyénvalónak tartja az erőszakot a donatista eretnekekkel szemben, de ebben az esetben is figyelmeztet az emberségre.²⁸ Az eretnekekkel kapcsolatban idézi az Evangélium cogo intrare szavait. Az idézet abból az evangéliumi példabeszédből való, melyben a király lakomát rendez, de a meghívottak nem jönnek el. Erre a király megparancsolja szolgálinak, hogy menjenek ki az utakra, és akit csak ott találnak, azt kényszerítsék bejönni a lakomára. Ágoston ezt azokra vonatkoztatja, akik elpártoltak az igaz hittől: a szakadárokra, eretnekekre. Velük szemben lehet erőszakot alkalmazni. A pogányokat azonban nem lehet rákényszeríteni az áttérésre. Kahl szerint Ágoston alapján a pogányok térítésével kapcsolatban elkülöníthető az erőszakos térítés közvetett és közvetlen fajtája. Ágoston a közvetlen erőszakot elveti, a közvetett erőszakot helyesnek tartja. Eszerint le kell rombolni a pogányok szentélyeit, lehetetlenné kell tenni hitük gyakorlását, hogy így megnyíljon a lehetőség a megtérítésükre.²⁹

A közvetett erőszakos térítés mellett a pogányok elvileg megtarthatták saját hitüket, de csak titokban. Nyilvánosan nem gyakorolhatták. A közvetett erőszakot javasolja Nagy Szent Gergely pápa is. Egyik levelében megjelenik az a gondolat, hogy a keresztényeknek hatalmuk alá kell vetniük a pogány népeket, hogy így lehetővé tegyék a békés hittérítést. Gergely egy másik levelében azt javasolja, hogy a pogányokra magasabb adót vessenek ki, és így szorítsák rá őket a megtérésre.³⁰ Bedánál is találunk ide illő sorokat. Eszerint Ethelbert király azt tanulta, hogy Krisztus szolgálatát szabadon kell elfogadni. Mindazonáltal szívesebben nézett azokra, akik keresztények voltak.³¹

Nyílt erőszakot először a szászok térítésénél vetettek be. Nagy Károly törvénye, a *Capitulatio de partibus Saxoniae* (782) halálbüntetés terhe mellett tette kötelezővé a megkezesztelkedést.³² A birodalmi évkönyv szerint 782-ben Verdennél 4500 szászt mészároltak le a király parancsára. Itt figyelembe kell venni, hogy a szászok többször is felkeltek a frankok ellen, tehát visszaeső bűnösöknek, hitehagyóknak számíthattak. A szász terület meghódítása ugyanakkor nemcsak vallási, hanem politikai esemény is volt. A szászok a frank uralkodó alattvalói lettek, az uralkodó elleni lázadás pedig felségárulásnak számított, és szintén halállal büntették.³³ Alkuin, Nagy Károly udvarának tekintélyes teológusa helytelenítette a véres térítést. Ez tűnik ki abból a leveléből, amit Arnnak, Salzburg püspökének írt. „A szászok származása nemzetsége azért veszítette el annyiszor a hit szentségét, mert sohasem volt meg szíve mélyén a hit alapvetése.”³⁴

Az avar kagánátus megtörése után elkezdődött a pannoniai avarok és szlávok térítése. A térítés módszereiről 796-ban, egy Duna mentén tartott gyűlésen döntöttek. Jelen volt Arn, salzburgi püspök és Paulinus aquileiai pátriárka is. Úgy határoztak, hogy a megtérésnek önkéntesnek kell lennie, a térítőknek nem szabad erőszakot alkalmazniuk. „A pokol rémes kínja keltsen félelmet, ne pedig a véres kardél.”³⁵ Olyan mértékű erőszak bevetésére, mint amekkorát a szászokkal szemben alkalmaztak, úgy tűnik, tényleg nem került sor. Alkalmazták azonban a hátrányos megkülönböztetést, sőt, közemberekkel szemben verést is. Hogy a keresztséget nem mindenki vette fel önként, arról árulkodik egy kézikönyv, amit 800 körül, bajor területen készítettek hittérítők számára. Eszerint attól, aki keresztséghez járult, a papnak meg kellett kérdeznie, szabad akaratából kéri-e a szentséget. Ha az illető nemmel válaszolt, a papnak rá kellett őt beszélnie, hogy igennel feleljen.³⁶

A frank urak gyakran megalázták a szláv előkelőket: nem ülhetek egy asztalhoz a keresztény frankokkal, hanem a földre kellett telepedniük. A bajorok és karantanok megtéréséről szóló irat tud egy Ingo nevű papról, aki a pogány urak keresztény szolgáit saját asztalához ültette, magukat az urakat pedig az ajtó elé, a földre ültette le, mint a kutyákat.³⁷ A fent idézett térítési kézikönyv szerint a térítőnek meg kellett kérdeznie, nem azért kéri-e a pogány a keresztséget, hogy a keresztényekkel azonos jogokat élvezzen, vagy, hogy velük együtt ehessen, ihasson.³⁸ A pogány urakat a hátrányos megkülönböztetés is ösztönözhetette arra, hogy mihamarabb megtérjenek. Ahhoz, hogy tisztséget kapjanak, meg kellett keresztesztelkedniük. Pribina, nyitrai fejedelem, akit Mojmir morva fejedelem elkergetett Nyitrából, azután kapta meg a zalavári fejedelemséget, amikor már megkeresztesztelkedett.³⁹ Az előkelők áttérése után következett a nép megkeresztesztelése. Nagy Károly rendelkezése szerint mindenkinek meg kellett tanulnia a Hitvallást és a Miatyánkot. Aki erre nem volt hajlandó, azt korbácsolással és böjttel büntették.⁴⁰

A pogányok elszigetelésére találunk példát a Képes Krónikában is. A krónika szerint a keresztényeknek nem volt szabad házasodniuk a pogánykodó Vata és fia, János nemzetsé-

géből.⁴¹ Eszerint tehát Vata nemzetségét nem irtották ki, hanem elszigetelték őket, és így közvetett módon kényszerítették őket a keresztényi életre.

Az erőszakos térítésben nyilván szerepe volt a vallásos buzgalomnak. Ugyanakkor a térítésnek ez a fajtája ürügyet adott a hódításra, és lehetővé tette, hogy a meghódított pogány vidék beépüljön a keresztény államba.⁴² A frankok fegyveres térítése után ejtsünk szót a magyarországi helyzetről is! Thietmar Deuvix (Géza) fejedelemről jegyzi meg, hogy sokakat erővel tett kereszténnyé. Ezt Szent István legendái is megerősítik. A kis legenda szerint István apja a katonaság vezetőit az igaz Isten hitére térítette. „Akiket pedig rajtakapott azon, hogy más utat követnek, fenyegetéssel és rémítgetéssel törte igába.”⁴³ Ha Szent István harcait szemügyre vesszük, tapasztaljuk, hogy keveredik bennük a vallási és a politikai indíték. Koppány vallását nem ismerjük, de tudjuk, hogy a levirátus szokása szerint akarta feleségül venni István anyját, tehát hódolt az ősi szokásoknak.⁴⁴ Az erdélyi Gyula ortodox keresztény lehetett, népe körében azonban még sokan lehettek pogányok. A hildesheimi évkönyv szerint István erőszakkal térítette keresztény hitre Gyula országát.⁴⁵ A fekete magyarokról tudjuk, hogy pogányok voltak. Az ő térítésüknél is alkalmazták a nyílt erőszakot. Querfurti Brúnó szerint sokakat közülük megvakítottak.⁴⁶ Ajtonyról leírja Szent Gellért legendája, hogy megkeresztelkedett, sőt monostort is alapított. Vallásában azonban nem volt tökéletes, hiszen hét felesége volt.⁴⁷ A törzsfők népe valószínűleg inkább a pogányságra hajlott. Mindez lehet érv a háborúk vallási jellege mellett. Ajtonyról ugyanakkor leírja a Gellért legenda, hogy nem tisztelte István királyt, bitorolta a Maroson leúsztatott sőt, őrköt tartott a Maros révhelyein a Tiszáig, és mindent megvámoltatott.⁴⁸ Az erdélyi Gyuláról megjegyzi a krónika, hogy gyakran támadta meg a magyarokat. A Keán elleni háború kapcsán a krónika nem említ vallási okot.⁴⁹ A fentiek alapján elmondhatjuk, hogy István háborúiban a vallási indíték mellett nagyon fontos szerepet játszott a politika is. A győzelmet követő hittérítésre, tömeges keresztelésre egyébként csak Ajtony legyőzése utánról tudunk, illetve a fekete magyarok esetében lehet ezt valószínűsíteni.

Az erőszakos térítéshez sorolhatók a tömeges kereszteltetések. Az Orosz Őskrónika Vlagyimir fejedelemről jegyezte fel, hogy a Dnyeperben kereszteltette meg Kijev népét.⁵⁰ Magyarországon Szent Gellért legendájában olvashatunk hasonlót. Eszerint, miután Ajtonyt legyőzték, Gellért lett a marosi püspök. Az emberek özönlöttek hozzá, és kérték a keresztiséget. A legenda azt is megjegyzi, hogy sokakat az ispánok hoztak oda. Olyan nagy tömeg gyűlt össze, hogy akik őket keresztelték, csak éjszaka pihenhettek.⁵¹ A példák mutatják, hogy Közép- és Kelet-Európában is volt példa az erőszakos térítés közvetlen formájára. Arnold Angenendt német egyháztörténész felhívja rá a figyelmet: a középkori tömeges áttérések mögött az állt, hogy a fontos döntéseket nem az egyén, hanem a közösség hozta. A vallás-változtatásról az uralkodó és a vezető réteg döntött.⁵²

A nyílt vagy mérsékelt erőszakon kívül számos példát lehet hozni olyan hittérítőkre, akik katonai segítség nélkül, az üldöztetést is vállalva mentek a pogányok közé, és ott vértanúságot is szenvedtek. Ilyenek voltak az ír és angolszász térítők, egyik leghíresebb közülük a wessexi Bonifác(672/75–754).⁵³ A X. század végén a békés térítést gyakorolta a cseh Adalbert püspök is. Amikor a poroszok közé indult, egy darabon elkísérték őt Boleszló lengyel fejedelem katonái. A fegyveresek azután hazatértek, Adalbert és társai pedig fegyvertelenül mentek a poroszok közé. Adalbertet 997. április 23-án megölték a poroszok.⁵⁴

A térítés békés módját gyakorolta Adalbert tanítványa, Querfurti Brúnó is. Az ő életét leginkább saját műveiből lehet megismerni. Térítő útjairól, térítésről vallott gondolatairól

tartalmas forrás az a levél, amit II. Henrik német királyhoz írt 1008/1009-ben. Brúnó1003 táján a fekete magyarok közt térített, és megsebesült. A királyhoz írt levélben sajnálattal számolt be arról, hogy a térítés előtt a fekete magyarok közül sokakat megvakítottak. Meglepődik azon, hogy a térítés ennek ellenére sikeres volt. Brúnó később Vlagyimir rusz fejedelemhez utazozott, hogy onnan a besenyők közé menjen. Vlagyimir elkísérte őt a határig, de csak nehezen akarta átengedni. Brúnó akkor így szólt hozzá: „Úgy nyissa meg neked Isten a Paradicsomot, ahogy megnyitod előttünk az utat a pogányok felé!” Vlagyimir erre továbbengedte Brúnót és kíséreit. A szász térítő társaival együtt fegyvertelenül ment a besenyők közé. Ott a pogányok megostorozták és rémítgették őket. Végül a vezetők elé jutottak. A királyhoz írt levél szerint Brúnó elérte, hogy a besenyők közül néhányan megkeresztelkedjenek, és sikerült rávennie Vlagyimir rusz fejedelmet, hogy a besenyőkkel békét kössön.⁵⁵ Brúnó végül 1009-ben a poroszok közé ment, és ott vértanúhalált szenvedett, akárcsak példaképe, Szent Adalbert.

Míndezekből az következik, hogy Brúnó nem volt az erőszakos térítés híve, hanem a veszélyeket vállalva fegyveresek nélkül ment a pogányok közé. Ezzel szemben érdekes, hogy a II. Henrikhez írt levelében mire bízattja a királyt. Rosszallását fejezi ki, amiért Henik a pogány liuticsok szövetségében harcol a keresztény lengyel fejedelem, Vitéz Boleszló ellen, és arra bízattja, hogy Boleszlóval összefogva harcoljon a liuticsok ellen, és kényszerítse őket a kereszténységhez való csatlakozásra.⁵⁶ A fekete magyarok térítésénél Brúnó rosszallta az erőszakot, a besenyők és a poroszok közé fegyveresek nélkül érkezett. A liuticsokkal szemben mért buzdít mégis az erőszak alkalmazására? A válasz az lehet, hogy a fekete magyarok, a besenyők és a poroszok pogányok voltak, akik még nem ismerték meg a kereszténységet. Az Elbán túli szlávok között ellenben I. Henrik és I. Ottó idején már elkezdődött a keresztény hit terjesztése, sokakat megkereszteltek, püspökségeket alapítottak (Brandenburgban és Havelbergben, 948-ban). 983-ban azonban a liuticsok fellázadtak a német uralom ellen, és elpusztították a püspökségeket. Hitehagyóknak minősültek tehát, akikkel szemben lehetett erőszakot alkalmazni. Azokat a területeket, melyek egykor keresztény kézen voltak, akkor is a kereszténységhez tartozónak tekintették, ha már elfoglalták a pogányok, vagy hitehagyókká váltak az ottani lakosok. Ilyen visszaszerzendő területnek számított az Elbán túli szlávok földje és a Szentföld.⁵⁷

A fentiek alapján láthattuk, hogy az erőszakos térítésnek elkülöníthető a közvetett és közvetlen változata, és külön tárgyalandó az eretnekek, hitehagyók elleni harc. Kahl öt fokozatát különíti el az erőszakos térítésnek. A legenyhébb fokozat esetén a világi hatalomnak az volt a célja, hogy a hittérítést akadályozó pogány hatalmat legyőzze, és megadja a biztonságos térítés feltételeit. Az egyes pogányokat ebben az esetben nem kényszerítették arra, hogy áttérjenek.⁵⁸

Erősebb fokozatot jelentett, amikor a pogány lakosság választhatott megkeresztelkedés és a száműzetés között. Erre példa a christburgi szerződés, melyet a Német Lovagrend kötött 1249-ben a poroszokkal. Eszerint a pogányoknak egy ingben kellett átlépniük szülőföldjük határát.⁵⁹

Még kíméletlenebb volt az a módszer, amikor halálbüntetés terhe mellett tették kötelezővé a megkeresztelkedést. Erre utasít Nagy Károly törvénye, a Capitulatio de partibus Saxoniae.⁶⁰

A térítésre irányuló hadjáratoktól különböznek az egykori keresztény területek visszaszerzésére irányuló hadjáratok, és az ehhez kapcsolódó megtorlás. Ennek nem a térítés volt a

célja, hanem a pogányok, hitehagyók kiirtása.⁶¹ Enyhébb változata esetén megkegyelmeztek azoknak, akik a hajlandók voltak megkeresztelkedni. Kíméletlenebb hadjárat során a kiirtás volt a cél.⁶²

III. Hogyan tartottak kapcsolatot a hittérítők leendő híveikkel?

Amikor hittérítésről van szó, felmerül a kérdés, a térítők vajon hogyan értettek szót azokkal, akiket téríteni akartak. Beda leírja, hogy az angolokhoz induló térítők féltek attól, hogy olyan nép közé jutnak, melynek nem értik a nyelvét. A frankok földjéről tolmácsokat vittek magukkal.⁶³ A térítők minden bizonnyal Itáliából származtak, érthető, hogy nem ismerték a Brit sziget lakóinak nyelvét. Beda a yorki püspökhöz írt levelében azt fejt ki, hogy a Miatyánkot és a Hitvallást anyanyelven kell tanítani azoknak, akik nem tudnak latinul. A levélben a nép vallási oktatásáról van szó, de valószínű, hogy a pogányok térítésénél sem követhettek más elveket a hittérítők, ha eredményt akartak elérni.⁶⁴

Abban, hogy a germán törzsek között elterjedt a katolikus hit, nagy szerepet játszottak az ír és angolszász térítők. A német nyelv vallási szókincsében találhatunk ír, illetve angolszász eredetű szavakat. Ezekből a jövevényszavakból azonban nincsen sok. Valószínű, hogy a germán törzsekhez már az ír és angolszász hittérítők előtt eljutott az ariánus kereszténység.⁶⁵

A pannóniai szlávok térítését már Konstantin (Cirill) és Metód előtt megkezdtek a Frank Birodalomból jött térítők. Gondot fordítottak rá, hogy a szlávokhoz szlávul szóljanak. Erről tanúskodnak a Freisingi emlékek.⁶⁶ Raszisztzláv, morva fejedelem azonban III. Mihály bizánci császártól kért tanítókat, bizonyára azért, hogy a frankoktól függetlenítsen magát. Mihály küldöttei, Konstantin és Metód szláv nyelvre fordították a Biblia nagy részét és a szertartásokat.⁶⁷ A latin szertartás hívei ellenezték Konstantin és Metód munkáját, II. Adorján pápa azonban támogatta tevékenységüket, Metódot érsekké is szentelte. Érdekes az az utasítása, hogy a misén az evangéliumot először latinul kell felolvasni, majd utána szláv nyelven.⁶⁸

A magyarok és nyugati szerzetesek közti érintkezésre érdekes példa a 926. évi Sankt Gallen-i kaland. Az elbeszélés szerint a magyarok egy klerikust vittek magukkal tolmácsnak. Ő tolmácsolt a kalandozók, és Heribald szerzetes között. Arról azonban nincs szó, hogy a klerikusnak mi volt az anyanyelve.⁶⁹ Hogy a magyaroknak milyen nyelven hirdették az igét, arról árulkodnak nyelvünk kereszténységgel kapcsolatos jövevényszavai. Ezek között sok a szláv eredetű szó (pl. kereszt, keresztény, szent, malaszt, bémál, pap, apát, apáca, karácsony). Így elképzelhető, hogy a magyarok és a hittérítők között a szláv volt a közvetítő nyelv.⁷⁰

Szent Gellért nagyobbik legendájában több adat van a tolmácsokra. Amikor Gellért beszédet mondott a napba öltözött asszonyról, Konrád, fehérvári prépost tolmácsolta a szavait.⁷¹ A marosi püspökség megalapításakor Pécsvárad, Zalavár, Bakonybél és Pannonhalma szerzeteseket küldött Gellért segítségére. Köztük volt „hét tanult és magyar nyelven avatott tolmácsoló férfi”: Albert, Fülöp, Henrik, Konrád, Krátó, Tászló és István.⁷² Gellért nagy művében, a Deliberációban azt írja, hogy a hitetlenek térítésénél felhasználja az észérveket.⁷³ Tehát Gellért a közvetlen térítésben is részt vett. Ilyenkor minden bizonnyal tolmács fordított neki. Amikor Gellért Aba Sámuel királyt húsvétkor a templomban megfedtte, latinul beszélt, a királynak pedig tolmács fordította a püspök szavait.⁷⁴ Ebből úgy tűnik, Gellért ekkorra sem tanult meg annyira magyarul, hogy beszédet tudott volna mondani.

Érdekes nyelvi adatokat találunk az Elbán túli szlávok térítéstörténetében is. Thietmar

merseburgi püspök krónikájában megemlékezik Merseburg első püspökéről, Bosóról. Leírja, hogy Boso tanítja a szlávokat a Kyrie eleison imádságra. A szavak értelmét is megmagyarázta nekik. A szlávok azonban elferdítették a szavakat, és Kyrie eleison helyett azt mondták, ukrivolsa, ami az ő nyelvükön annyit jelentett, az éger a bozótban áll.⁷⁵ A történetből megtudhatjuk, hogy a hittérítők szlávul szóltak a pogányokhoz, hiszen Boso megmagyarázta nekik a szavak értelmét. Azonban mégis liturgikus nyelven tanította őket erre az imádságra.

A XI. század végén élt merseburgi püspökről, Wernerről azt olvashatjuk, hogy nem tudott szlávul. Hogy híveinek prédikálni tudjon, leíratta magának a beszédet szláv nyelven, de latin írásjelekkel, és azt olvasta fel a hívei előtt.⁷⁶

A térítés során nemcsak a szavak és az érvek hathattak a hallgatóságra, hanem a szertartások, a jelképek ereje is.⁷⁷ Beda művében olvashatjuk, hogyan kezdődött a hittérítés a kenti királyságban. Kent királya, Ethelbert nem volt hajlandó zárt helyiségben fogadni a térítőket, mert félt, hogy megbabonázzák. A papok egy kereszttel és Krisztus képével közeledtek a király felé, és közben litániát énekeltek. Miután a király intett nekik, leültek, és kifejtették nézeteiket. Ezután Ethelbert engedélyt adott nekik, hogy országában térítsenek. Amikor a város felé közeledtek, keresztet és Krisztus képét vitték maguk előtt, közben pedig énekeltek.⁷⁸ Felfigyelhettünk rá, hogy a hithirdetők gondot fordítottak a szavakkal történő meggyőzésre. A szavak erején túl azonban a jelképek, a szertartások is hatással lehettek a pogányokra. Hasonló esetre találunk példát az Orosz Őskrónikában. A krónika szerint a ruszokhoz különféle népek hithirdetői érkeztek, hogy megtérítsék őket. A zsidó vallást Vlagyimir elutasítja, mert nem akarja, hogy az ő népe is szétszóródjék, mint a zsidóké. Az iszlámtól leginkább a szesztilalom riasztja el a Vlagyimirt. A nyugati kereszténységet is elutasítják. Egyedül a görögök hitét nem vetik el. Ezután követeket küldenek mindenfelé, hogy ismerjék meg az egyes vallásokat a maguk hazájában. A követek mindenhol csatlódottan érkeznek, egyedül a görögöktől nem. Ott megragadja őket a templomban a tömjén és a papok éneke.⁷⁹ Ugy tűnik tehát, hogy a szertartások, jelképek ereje is fontos szerepet játszhatott a pogányok megtérítésében.

A meggyőzés eszköze lehetett az is, hogy a régi vallást nem söpörték el nyom nélkül, hanem bizonyos elemeket átmentettek belőle. Beda leírja, hogy Nagy Szent Gergely mire figyelmeztette az angliai hittérítőket. Eszerint nem szabad lerombolni a pogány templomokat. A bálványokat ugyan le kell rombolni, a templomot azonban nem. A nép nagyobb kedvvel fog abba a templomba járni, amely régen is szentélye volt. Az áldozatbemutatásról azt írja Gergely pápa, hogy vágjanak le ezután is állatokat. Azonban ne áldozzák fel őket, hanem egyék meg azokat egy ünnepség keretén belül. Így továbbra is megmarad valami a régi ünnepek emlékéből.⁸⁰ Beda műve a magyar térítés történetében is érdekes lehet. Pilgrim, Passau püspök ugyanis ezt írja a magyar térítésről: „Amikor hozzájuk a szerzeteseket és a kanonokok közül alkalmas férfiakat, papokat, továbbá minden egyes egyházi rangból klerikusokat küldtem, és életük teljes megtérésük révén úgy rendeztettem, ahogyan azt az angolok történetéből ismerem, az isteni kegyelem intézményeivel tüstént meghozta gyümölcsét...”⁸¹ Elképzelhető, hogy a magyarországi térítés során is alkalmaztak hasonló módszereket, mint amelyek Beda könyvében olvashatók.

A magyarok ősi hitének egyik maradványa a Boldogasszony alakja. Néprajzi adatok alapján tudni lehet, hogy Boldogasszony eredetileg a magyar ősvallás alakja volt.⁸² Szent István nagyobbik legendája és Gellért nagyobbik legendája szerint a magyarok nem merték kimondani Mária nevét, ehelyett Királynőnek illetve Úrnőnek nevezték.⁸³ Gellért kisebbik

legendája szerint a magyarok Gellért tanácsára nevezték Úrnőnek Szűz Máriát.⁸⁴ Elképzelhető, hogy a hittérítők felhasználták Szűz Mária és a magyar vallás nagyhatalmú nőalakja közti hasonlóságot, és elfogadták, hogy a nép Boldogasszony néven tiszteli Máriát.⁸⁵

A szászországi viszonyok és a kereszténység összeegyeztetésére érdekes példa egy irodalmi emlék, a Heliand. 850 körül készült Werdenben. Az evangéliumi történetet beszéli el, de szász környezetben. A pásztorok itt lovakat őriznek. A bölcsek az erdőn keresztül igyekeznek a jászolhoz. Jézus nem a pusztába, hanem az erdőbe vonul vissza böjtölni. A mikor megkeresztelkedik, a galamb a vállára száll, mint a varjú Wotan vállára. Pilátus itt herceg, Kajafás pedig püspök.⁸⁶

IV. A hittérítés folyamat-jellegéről

Hosszú folyamat eredménye volt, amíg az újonnan megkeresztelkedett népek lelkületükben is kereszténnyé váltak.⁸⁷ Számos példát lehet hozni a pogányság és kereszténység közti átmeneti állapotra. Ennek egyik változata, amikor a pogány népek régi isteneik mellett már a keresztény Istent is tisztelik. Erre példa az a történet, amit Brémai Ádámól már idéztem. Eszerint a svédek a csatában pogány isteneik mellett a keresztény Istent is segítségül hívják.⁸⁸

Az átmeneti állapot másik változata, hogy a már megkeresztelkedett ember keresztény vallása gyakorlása mellett a régi hit szokásainak is hódol. Erre találunk példát Konstantin (Cirill) legendájában. Eszerint Konstantin ellenfelei, a latin szertartás hívei nem tiltják „a régi szokások szerinti égő áldozatokat, sem a becstelen házasságok kötését.”⁸⁹ Thietmar megemlékezik egy szászországi vidékről, ahol az emberek ritkán járnak templomba és saját házi isteneiket tisztelik. A krónikás egy pogány szertartást is feljegyzett. Szászországban tehát kétszáz évvel a Nagy Károly féle térítés után is éltek még pogány hiedelmek.⁹⁰ A magyar történelemben is találkozunk hasonló esetekkel. Thietmar püspök Deuvixről (Géza fejedelemről) jegyzi meg, hogy a mindenható Istenen kívül számos képzelt istennek is áldozott. Mikor püspöke ezért felelősségre vonta őt, azt állította, hogy elég gazdag és hatalmas ahhoz, hogy ezt megtehesse.⁹¹ Querfurti Brúnó is hasonlólt ír a magyar fejedelmi udvarról. Megjegyzi, hogy a magyar fejedelem felesége volt az, akinek vezetése alatt elkezdődött az ország keresztény hitre térítése, „de pogánysággal vegyült össze a beszennyezett vallás, és rosszabb kezdett lenni a barbárságnál ez a tétlen és bágyadt kereszténység”⁹². Ajtonyról megjegyzi a Gellért-legenda szerzője, hogy görög szertartás szerint megkeresztelkedett, sőt, monostort is alapított. Mégis hét feleséget tartott, mert nem volt tökéletes a keresztény hitben.⁹³ A magyarok közül sokan Szent István után is őrizték pogány hitüket. Ezt példázzák a pogánylázadások is. Szent László idején a szabolcsi zsinaton 1092-ben törvényt hoztak, mely megtiltotta, hogy az emberek kutak mellett áldozzanak, vagy fákhoz, forrásokhoz kövekhez ajándékot vigyenek.⁹⁴ Könyves Kálmánnak is tiltania kellett a pogánykodást. Kálmán arról is rendelkezik, hogy keresztényeket csak a templomok körül lehessen eltemetni.⁹⁵ Ezt a törvényt nyilván azért kellett megalkotni, mert sokan nem a templom temetőjébe, hanem a templomtól és a településtől távol, magányosan temetkeztek. Ezt okleveles adatok sora bizonyítja. Egyéb adatok is vannak a pogány eredetű szokások továbbélésére. A XIII. század elején egy Iván nevű külföldi származású nemes arról végrendelkezett, hogy három lovával együtt temessék el. Ivánt kolostorba temették, így a lovak aligha kerülhettek melléje. Azokat

a halotti toron fogyaszthatták el.⁹⁶ Dél-alföldi régészeti leletek alátámasztják, hogy XI-XII. századi Magyarországon sokan pogány szokás szerint állatmaradványokkal együtt temették el halottjukat. Arra is van példa, hogy fegyvert, vagy ételt tettek a halott mellé.⁹⁷ A pogány szokások tehát éltek jóval azután is, hogy az ország „hivatalosan” keresztény hitre tért.

Előfordult az is, hogy valaha keresztény, de a pogányságba visszaesett népek megőriztek valamit a keresztény hitből. Beda írja Kelet-Anglia királyáról, hogy megkeresztelkedett ugyan Kentben, de miután hazatért, felesége és más rossz tanácsadók hatására elhagyta az igaz hitet. Ugyanabban a templomban tartott oltárt a keresztény Istennek, és régi vallása isteneinek, akiket Beda ördögnek nevez.⁹⁸ Az eset emlékeztet Deuvix történetére.

A harmadik csoportnál említtem meg Poppa térítő esetét a dánok között. Widukind leírja, hogy egy Poppa nevű térítő elmegy a dánok közé. A krónikás megjegyzi, hogy a dánok keresztények voltak, de a bálványoknak is szolgáltak. Egy lakomán vita kerekedett a vallásról. A dánok azt tartották, hogy Krisztus isten, de vannak rajta kívül más istenek is, akik erősebbek nála. Poppa ezután tüzesvaspróbával tett tanúságot a keresztény hit mellett. A dán király, Harald ezután megkeresztelkedett.⁹⁹

A pogányságból a kereszténységbe való átmenetet visszaesések, pogánylázadások tették rögzítővé. Ezeknek a lázadásoknak nyilván megvolt a vallási alapjuk, de a vallási okhoz gyakran járultak társadalmi, gazdasági, politikai okok is. Alkuin szerint a szászok hitét a tized rontotta meg.¹⁰⁰ A szászok utolsó pogánylázadása, a Stellinga-felkelés (841/842, 843) az alsóbb néposztályok felkelése volt, és nemcsak a kereszténység és a frank hódítók ellen, hanem a szász előkelők ellen is irányult.¹⁰¹ A liuticsok 983-ban kitört felkeléséről Thietmar leírja, hogy Dietrich őrgróf dölyfösen viselkedett a szlávokkal, és ez ingerelte őket lázadásra.¹⁰² Brémai Ádám ugyanerről a felkelésről megjegyzi, hogy a keresztény bírák jobban elnyomták a szlávokat, mint kellett volna, így azok fegyverrel védték szabadságukat.¹⁰³ A magyarországi 1046-os pogánylázadásnak is voltak valláson kívüli elemei: az adókat és az egyházi tizedet sokan nehezményezhették.¹⁰⁴

Ezekon kívül persze szerepe volt a lázadásokban a régi hithez, szokásokhoz való hűségnek. Brémai Ádám leírja, hogy két buzgó térítő el akarta pusztítani a svédek szent helyét, az uppsalai szentélyt. A király azonban lebeszélte erről őket, mert attól tartott, hogy felháborodásukban azok is visszatérnek régi hitükhöz, akik már megkeresztelkedtek.¹⁰⁵ Ugyancsak Brémai Ádám írja, hogy Olaf norvég király előkelő emberek feleségét gonosz varázslatok miatt száműzette. Ezután felkelés tört ki ellene, és elűzték őt az országból.¹⁰⁶

A pogánysághoz való visszatérés gyakran azután következett be, hogy meghalt a kereszténység útját egyengető erőskezű király. A régi hithez való visszatérés történhetett lázadás formájában, például Magyarországon Péter második uralma idején és 1061-ben, vagy a lengyeleknél az 1030-as évek elején.¹⁰⁷ Előfordult, hogy a keresztény király utódja tért vissza a pogánysághoz. Beda művében olvashatunk ilyen esetekről.¹⁰⁸ Van példa arra is, hogy egy pogány nép támadása elsöpri a keresztény uralkodó hatalmát, és pogányságba dönti a frissen keresztény hitre tért népet. Ilyen esetet ír le Thietmar. Krónikája szerint 1018-ban a liuticsok legyőzik az obodritok uralkodóját, Mistizlawot. Ezután az obodritok visszatérnek a pogány hithez.¹⁰⁹ Említettem, hogy a keresztény hittérítők gyakran a pogány szentély helyén hozták létre a keresztény templomot. Pogánylázadások során arra van példa, hogy a keresztény templomot alakították át pogány szentéllyé.¹¹⁰ A keresztények fontosnak tartották, hogy ezeket a megszentelt templomokat visszaszerezzék.

Európa keresztény hitre térése évszázadokig tartó folyamat volt. Láthattuk, hogy időben

és térben egymástól távol eső népek megtérése között sok a hasonlóság. Megfigyelhettük, hogy a keresztény hitet nemcsak a hittérítők közvetítették a pogányok felé, hanem hadifoglyok és házastársak is. Olvashattunk példákat arra, mi bírta rá a pogányokat a megtérésre. Ezek között szerepelt a hittérítés békés és erőszakos módja is. Láthattuk, hogy az erőszakos térítésnek is több fokozata létezett. Az is kihámozható a forrásokból, hogyan tartottak kapcsolatot a térítők a pogányokkal. Az érvek mellett szerepet játszottak a jelképek is. Végezetül hoztam példákat a visszaesésekre, pogánylázadásokra is, és próbáltam rámutatni ezek okaira. A fenti kérdések tárgyalása talán hozzásegít annak jobb megértéséhez, hogyan terjedt el a középkori Európában a kereszténység.

JEGYZETEK

- 1 HAENDLER, GERT: Geschichte des Frühmittelalters und der Germanenmission. In *Die Kirche in ihrer Geschichte*. Band 2. Herausgegeben v. B. MOLLER, K. D. SCHMIDT, E. WOLF. Göttingen, 1976². 5. Wulfila a Királyok könyvét nem fordította le, mert nem akart harcokról szóló szöveget adni az amúgy is harcias gótok elé. Bibliafordítása, a Codex argenteus (Ezústkódex), ma Uppsalában van. A püspök életrajzát tanítványa, Auxentius írta meg. A művet a Dissertatio Maximini contra Ambrosiumba építették be.
- 2 Vita Ansarii auctore Rimberto. = Leben der Erzbischöfe Askar und Rimbart. In *Quellensammlung zur Mittelalterlichen Geschichte*. (CD-ROM) Berlin, 1998. cap. 11.; Lásd FRAESDORFF, David: Der barbarische Norden. Berlin, 2005. 222.
- 3 Pilgrim levele. Ford. DEÉR TERÉZIA – SZ. GALÁNTAI ERZSÉBET; bev. jegyz. KRISTÓ GYULA. In *Az államalapítás korának írott forrásai*. (ÁKÍF) Szeged, 1999. (23–29) 25.
- 4 SPELLENBERG, UTA: Zeichen der Zeit - die Mission im Osten. *Deutschland und Europa*. 1999. Heft 38. 30–34. 30.; www.deutschlandundeuropa.de/38_99/jahrtaus.pdf; 2008.04.27.13.49. (30–34.) 30. Máté 24, 14.
- 5 TOURS-I GERGELY: Gregorii Episcopi Turonensis Historiarum. = Zehn Bücher Fränkischer Geschichte vom Bischof Gregorius von Tours. In *Quellensammlung zur Mittelalterlichen Geschichte*. (CD-ROM) Berlin, 1998. II. 28. 29.
- 6 BEDA: Bede, *A History of the English Church and People*. Translated and with an Introduction by Leo Sherley-Price Revised by R. E. Latham. 1968. I. 25. 68–69.
- 7 BEDA II. 9. 115. Edwin felesége Ethelberga, Ethelbert kenti király lánya volt.
- 8 THIETMARi Merseburgensis episcopi, Chronicon= Thietmar von Merseburg, Chronik. Neu übertragen und erläutert von von WERNER TRILLMICH. Darmstadt, 1974. IV. 55–56.
- 9 TREŠTÍK, DUŠAN: Von Svatopluk zu Boleslaw Chrobry. Entstehung Mitteleuropas aus der Kraft des Tatsächlichen und aus einer Idee. In *The Neighbours of Poland in the 10th Century*. Ed. P. Urbanczyk, Warsaw 2000, pp. 11–143. www.sendme.cz/trestik/VonSvatopluk.htm 131. o. 2008.5.12.11.37.
- 10 THIETMAR, VII. 72.; Vö. *The Russian Primari Chronicle. Laurentian Text*. Translated and edited by Samuel Hazard CROSS and Olgerd P. SHERBOWITZ-WETZOR. Cambridge, Massachusetts. 110–111. fejezet, 112–113.
- 11 HAENDLER, 7. Egyéb felfogásokat lásd ott.
- 12 TOURS I GERGELY, II. 30.
- 13 ADAMUS Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum. = Adam's von Bremen Hamburgische Kirchengeschichte. In *Quellensammlung zur Mittelalterlichen Geschichte*. (CD-ROM) Berlin, 1998. IV. 22
- 14 Lásd PADBERG, LUTZ E. von: *Die Christianisierung Europas im Mittelalter*. Stuttgart, 1998.

- 211–212.; ARNOLD ANGENENDT,; *Toleranz und Gewalt*. Münster, 2007. 381–382.
- ¹⁵ BEDA, II. 13. 127.
- ¹⁶ TOURSI GERGELY, II. 31. *Mortalis deus abigimus, pie rex, et Deum quem Remegius praedicat inmortalem sequi parati sumus*. Vö. Haendler, 21.
- ¹⁷ K. D. SCHMIDT, *Germanischer Glaube und Christentum*, 1948. 57. Idézi HAENDLER, 21. o. Lásd még: *Edda*, 7–23. o. és az 501. oldalon N. BALOGH Anikó utószavát.
- ¹⁸ WIDUKINDI monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxonicarum libri tres. = Widukinds Sächsische Geschichten. In Quellensammlung zur Mittelalterlichen Geschichte Fortsetzung. (CD-ROM) Berlin, 1999. III. 65.
- ¹⁹ ÁDÁM II. 33.
- ²⁰ RAESDORFF 265–266.
- ²¹ GALLUS: *Galli Chronicon*. Monumenta Poloniae Historica I. Edidit August BIEŁOWSKI. Warsava, 1960. I. 4. 398. o.
- ²² *The Russian Primary Chronicle*, 113. o. Figyelemre méltó, hogy Merseburgi Thietmar csak a dán király, Harald megtérésénél beszél el csodát, a lengyel Mieszkóval és a rusz Vlagyimirral kapcsolatban ilyesmit nem említ. Thietmar IV. 55. 56. VII. 72. Vlagyimirt bűnös embernek ábrázolja Thietmar, és nem írja, hogy a keresztsége után megjavult volna. (Arról azonban beszámol, hogy segített a szegényeknek.) Az Óskrónika is szól Vlagyimir bűneiről, de csak a keresztsége előtt.
- ²³ ÁDÁM IV. 28.
- ²⁴ HAENDLER 20.
- ²⁵ NÓTÁRI Tamás: A Salzburgi Érsekség és Metód konfliktusa a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* tükrében. *Belvedere Meridionale*, XVII. évf. 3–4. (2005) (NÓTÁRI 2005 a) (37–62.) 44.
- ²⁶ MAKK FERENC: *Magyar külpolitika* (896–1196). Szeged, 1996². 51.
- ²⁷ Lexikon des Mittelalters (LexMa). München – Zürich, 1977–1998. 1. 1849–1851.; ERDMANN, CARL: *Die Entstehung des Kreuzzugsgedankens*. Stuttgart, 1935. (=Darmstadt, 1972) 5–7.; BOROSY András: Egyház és honvédelem az Árpád-korban. Hadakozó egyháznagyok, szerzetes lovagok. *Hadtörténelmi közlemények* 34(1987) 2. szám. (199–234.) 199–200.; ANGENENDT 2007, 372–380.
- ²⁸ Szent Ágoston Marcellinushoz írt levele. Lásd SZENT ÁGOSTON: *Az Isten városáról*. I. kötet. Budapest, 2005. Ford.: Dr. FÖLDVÁRY Antal. 61. o. 2. j.
- ²⁹ ERDMANN, 5-7.; KAHL, Hans-Dietrich: Zum Geist der deutschen Savenmission des Hochmittelalters. *Zeitschrift für Ostforschung* 2, 1953, 1–14. = In *Heidenmission und Kreuzzugsgedanken in der Deutschen Ostpolitik des Mittelalters*. Herausgegeben von Helmut BEUMANN. Darmstadt, 1973. (156–176) 159–160. KAHL Ágostonnal kapcsolatban a következő műre hivatkozik: G. WALTER, Die Heidenmission nach der Lehre des hl. Augustinus, Mümster/W. 1921.; A bibliai idézet magyarázatához lásd FRAESDORFF 141. Lc. 14. 23.
- ³⁰ ERDMANN 8.; Gregorii I. papae Registrum epistolarum I. 73. ep. (MGEE. I. 93. p.); IV. 26. ep. (MGEE I. 261. p.) In www.dmgh.de, Epistolae. Belépés ideje 2007. jan. 23.; KAHL, 161. 230.
- ³¹ BEDA, I. 26. 71.
- ³² KAHL, HANS-DIETRICH: Compellere intrare. Die Wendenpolitik Bruns von Querfurt im Lichte hochmittelalterlichen Missions- und Völkerrechts. *Zeitschrift für Ostforschung* 4, 1955, 161–193 und 360–401. = In *Heidenmission und Kreuzzugsgedanken in der deutschen Ostpolitik des Mittelalters*. (177–274) 231.
- ³³ HAENDLER, 65. Létezik olyan vélemény is, mely szerint Nagy Károly Verdennél csak 45 százsz végeztetett ki, vagypedig 400–500-at. HAENDLER, 67. 5. j., ANGENENDT 2007, 384–387.
- ³⁴ SZÁDECZKY-KARDOSS SAMU: *Az avar történelem forrásai*. Budapest, 1998. 295.; Lásd még ANGENENDT 2007, 403.

- 35 NÓTÁRI TAMÁS: *Fejezetek Bajorország kora középkori történetéből a salzburgi történeti források tükrében*. PhD-értekezés. Szeged, 2005.; Dictatus Paulini patriarchae. In SZÁDECZKY-KARDOSS 291.
- 36 Ratio de cathecizandis rudibus. Lásd VAVŘÍNEK, VLADIMIR: Die Christianisierung und Kirchenorganisation Großmährens. In *Historica* VII. Prága, 1963. 5–56. 11.
- 37 Conversio bagoariorum et carantanorum. A bajorok és karantánok megtérése. In *Források Salzburg kora középkori történetéből*. Fordította, jegyzetekkel ellátta, előszót írta: NÓTÁRI TAMÁS. 2005. 177–188. 182.
- 38 Ratio de cathecizandis rudibus. Lásd VAVŘÍNEK, 11.
- 39 VAVŘÍNEK 11. Conversio 184.
- 40 VAVRINEK 12.
- 41 *Képes Krónika*. Ford.: BOLLÓK János. Budapest, 2004. 55.
- 42 Erdmann a szász térítéssel kapcsolatban figyelmeztet arra, hogy keresztség nélkül nem volt lehetséges a terület beépítése a frank államba. ERDMANN 20.
- 43 Szent István király kis legendája, 12.; Lásd még Szent Isván király nagy legendája, 18. o.; Szent Isván legendája Hartvik püspöktől, 28–29. Ford.: Kurcz Ágnes. In *Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I.* Szerk.: Érszegi Géza. Budapest, 1999.
- 44 *Képes Krónika*. 41.
- 45 KRISTÓ GYULA: *Szent István király*. 2001. 61.
- 46 KRISTÓ GYULA: A fekete magyarok és a pécsi püspökség alapítása. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*. 82 (1985) 11–16.
- 47 Szent Gellért püspök nagy legendája. Ford.: Szabó Flóris. In *Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I.* Szerk.: Érszegi Géza. Budapest, 1999. 74.
- 48 Szent Gellért püspök nagy legendája: 74.
- 49 *Képes Krónika*: 42–43.
- 50 *The Russian Primary Chronicle* 117. fejezet. 116–117.
- 51 Szent Gellért püspök nagy legendája 77–78.
- 52 AGENENDT, ARNOLD: *Das Frühmittelalter. Das abendländische Christentum von 400–900*. Stuttgart, Berlin, Köln, 2001³. 420.
- 53 PADBERG., 80–88.
- 54 SROKA, STANISLAV A.: Lengyelország. Ford.: Biernacki Karol. In *Európa és Magyarország Szent István korában*. Szerk.: Kristó Gyula, Makk Ferenc. Szeged, 2000. 173–188. 181.
- 55 Querfurti Brúnó (Bonifatius) levele. In *Diplomata Hungariae Antiquissima I.* (1000–1131). Szerk.: GYÖRFFY GYÖRGY. Budapest, 1999. 44–48. 45–46.; A besenyők közti térítéshez lásd GALAMB GYÖRGY: Megjegyzések Querfurti Brúnó besenyők közötti térítési kísérletéhez. In *A Kárpát-medence és a steppe*. Szerk.: Márton Alfréd. 2001. 181–185.
- 56 Querfurti Brúnó levele, 47–48.
- 57 KAHL 1955 194–220.
- 58 Uo. 223–224.
- 59 Uo. 1955. 228–231.
- 60 Uo. 1955. 231–232.
- 61 Uo. 1955. 224–227.
- 62 Uo. 1955. 227–228.
- 63 BEDA, I. 25.
- 64 Beda Opera Historica, ed. C. Plummer, Bd. I., 1896. 405–423. Idézi RICHTER, MICHAEL: Kommunikationsprobleme im lateinischen Mittelalter. *Historische Zeitschrift*, Band 222. (1976) 43–80. 60–61. ; Angenendt szerint Beda a hittérítéshez tartotta fontosnak a miatyánk és a hiszekegy lefordítását. ARNOLD AGENENDT: Liudger – Münsters erster Bischof. 3–16. 11.o. *Theologische Revue*. Nummer 1. 2005. Jahrgang 101. http://www.upcomillas.es/periodicas/SUMARIOS/TheologischeRevue/2005/Theo_Rve_1_2005.pdf

2008.05.12.11.32.; Nyelvi kérdésekről lásd még ANGENENDT 2007, 396–398.

- 65 HAENDLER, 34.; HAUBRICHS, Wolfgang In AHF-Information. Bonifatius – Leben und Nachwirken (754–2004). Die Geschaltung des Christlichen Europa im Frühmittelalter. Tagung der Johannes Gutenberg–Universität, Mainz, des IEMAN Instituts zur Interdisziplinären Erforschung des Mittelalters und seines Nachwirkens der Universität Paderborn, Center of Medieval Studies, Utrecht, in Verbindung mit Akademie des Bistums Mainz. Mainz, 2. bis 5. Juni 2004. www.ahf-muenchen.de/Tagungsberichte/Berichte/pdf/2004/057-04.pdf 2008.05.04.13.18.
- 66 VAVŘINEK 12–13.; H. TÓTH IMRE: Újabb adalékok Metódnak és tanítványainak pannóniai tevékenységéhez. *Actas*, 22. évf. 3. szám (2007) (24–34.) 30–31.
- 67 Konstantin legendája. In *Pannóniai legendák*. Ford.: F. KOVÁTS Piroska. Budapest, 1978. XIV–XVII. 60–74. Konstantin a zsoltárokat, a négy evangéliumot az apostoli könyveket és egyházi szertartási szövegeket fordított le. A bibliafordítás többi részét Metód készítette el, bár a Makkabeusok két könyvét nem fordította le. Metód legendája XV. 104. In *Pannóniai legendák*.
- 68 Metód legendája, VIII. 94.
- 69 Ekkehard. Ford.: Deér Terézia, Sz. Galántai Erzsébet. In A honfoglalás korának írott forrásai. (246–256.) 249–250.
- 70 SZEGFÜ LÁSZLÓ: Vata népe. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*. 67 (1980) 11–19. 15.
- 71 Szent Gellért püspök nagy legendája, 73.
- 72 Uo. 77–78.
- 73 DELIBERATIO: KARÁCSONYI BÉLA–SZEGFÜ LÁSZLÓ: *Deliberatio Gerardi Moresenae Ecclesiae Episcopi Supra Hymnum Trium Pverorum Ad Isingrimum Liberalem*. Gellértnek, a marosi egyház püspökének elmélkedése a három ifjú himnuszáról a tudós Isingrimushoz. Budapest – Szeged, 1999. VII. 114. 454–455.; SZEGFÜ LÁSZLÓ: Gellért püspök filozófiája. In *Európa és Magyarország Szent István korában*. Szerk.: Kristó Gyula, Makk Ferenc. Szeged, 2000. (387–400) 391.
- 74 Szent Gellért püspök nagy legendája, 83.
- 75 THIETMAR, II. 37.
- 76 MGH SS XII. 246. RICHTER, 59–60.
- 77 Lásd Yitzhak Hen In AHF-Information 3.
- 78 BEDA, I. 25.
- 79 *The Russian Primary Chronicle* 96–111.
- 80 BEDA I. 30. 86–87.
- 81 PILGRIM 24.
- 82 KÁLMÁNY LAJOS: *Boldogasszony. Ősvallásunk istenasszonya*. Debrecen, 2002. (=Bp., 1885.)
- 83 Szent István király nagy legendája 22; Szent Gellért püspök nagy legendája 80.
- 84 Szent Gellért püspök kis legendája 64.
- 85 Vö.: SZEGFÜ LÁSZLÓ : Ősi szellemi örökségünk I. 64. ; Kálmány 8.
- 86 HAENDLER 66–67.
- 87 FONT MÁRTA: *A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században*. Budapest, 2005. 93–97.
- 88 ÁDÁM, IV. 22. Lásd még Fraesdorff, 256.
- 89 Konstantin legendája, 64. Lásd Vavřinek 29.
- 90 THIETMAR VII. 69. PADBERG: A pogány hit maradványi Szászországban. Ford.: ROZGONYI Ivánné. In *Európa közepe 1000 körül*. Szerk.: Alfred WIECZOREK, Hans-Martin HINZ. Stuttgart, 2000. 419–420.
- 91 THIETMAR, VIII. 4.
- 92 QUERFURI BRÚNÓ: Szent Adalbert prágai püspök és vértanú második életrajza. Ford.,

- bev., jegyz., TOROCZKAY Gábor. In ÁKÍF, 78–84. 83.
- ⁹³ Szent Gellért püspök nagy legendája, 74.
- ⁹⁴ Szent László törvényei. Ún. I. törvénykönyv 22. . In *Magyar történeti szöveggyűjtemény*. 1000–1526. Szerk.: BERTÉNYI IVÁN. Budapest, 2000. 225.
- ⁹⁵ Kálmán törvényei. Ún. I. zsinati határozat 7. 261. ; Kálmán ún. I. törvénykönyve. 73. 259. In *Magyar történeti szöveggyűjtemény*. 1000–1526. A pusztaszentlászlói temető XI. század végi felhagyását arra vezetik vissza, hogy felépült Söjtör temploma, és az emberek a törvény értelmében a templom közelébe kezdtek temetkezni. Lásd SZÓKE BÉLA MIKLÓS – VÁNDOR LÁSZLÓ: *Pusztaszentlászló Árpád-kori temetője*. Budapest, 1987. 85.
- ⁹⁶ KRISTÓ GYULA: Sírhelyekre vonatkozó adatok okleveleinkben. In *Acta Universitas Segediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica*. 71(1981) 21–28.
- ⁹⁷ VÁLYI KATALIN: Régészeti emlékek. In *Európa és Magyarország Szent István korában*. Szerk.: KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC. Szeged, 2000. 365–385. 374.
- ⁹⁸ BEDA II. 15. 130.; Ua. PADBERG 239.
- ⁹⁹ WIDUKIND, III. 65.
- ¹⁰⁰ SZÁDECZKY-KARDOSS 294. o. Lásd még NÓTÁRI 2005 a: 40. 55.
- ¹⁰¹ LexMa 8. 107–108.; HAENDLER 65.
- ¹⁰² THIETMAR III. 17.
- ¹⁰³ ÁDÁM II. 40. Lásd FRAESDORFF 341.
- ¹⁰⁴ *Chronici Hungarici Compositio Saeculi XIV*. Gondozta Domanovszky Sándor. In SRH. I. 323. 338–339.; KRISTÓ GYULA: Megjegyzések az ún. „pogánylázadások” kora történetéhez. *Acta Universitas Segediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* 18(1965) 24. 33.
- ¹⁰⁵ ÁDÁM IV. 29.
- ¹⁰⁶ ÁDÁM II. 59.
- ¹⁰⁷ Vitéz Boleszló halála után Körülményes Mieszko lépett a trónra. Féltestvére, Bezpym azomban megdöntötte őt. Bezpym rövid uralma alatt törtek ki pogánylázadások. Lásd SROKA 185–187.; FONT 96.; GALLUS I. 19. 415–416.
- ¹⁰⁸ BEDA II. 5. 108–109.
- ¹⁰⁹ THIETMAR VIII. 5.
- ¹¹⁰ THIETMAR III. 17.

KULCSÁR BEÁTA

Magyar nemesi végrendeletek a középkorban

Az alábbi dolgozat a végrendeletekkel kapcsolatos hosszas és beható kutatásaim elején született. Céлом a témával kapcsolatos eddigi ismereteink összegzése és egyelőre szerény kutatási eredményeimmel való kiegészítése, továbbá azon problémák és kérdések felvetése, melyekre megoldást és választ szeretnék találni. További kutatásaim az alábbiakban felvázolt képet – minden bizonnyal – árnyalni, gazdagítani, s az sem lehetetlen, hogy módosítani fogják.

A végrendelet definíciója

A középkori magyar nemesség javai kétféleképpen háramlottak a szükségképpen vagy a kijelölt örökösökre: egyfelől a vérségi köteléken alapuló törvényes, másfelől a testáló akaratán nyugvó végrendeleti öröklés útján. A törvényes öröklési rend elsősége, dominanciája ellenére már az Árpád-korban gyakorta találkozunk halál esetére szóló rendelkezésekkel.

A jogi irodalom a végrendeletet egy egyoldalú, visszavonható jogügyletként definiálja.¹ A középkori végrendelet jogi vonatkozásaival elsősorban Holub József foglalkozott, aki amellett, hogy kísérletet tett a középkori végrendelet definiálására, magyarországi megjelenését és kialakulását is rekonstruálni próbálta.²

Holub József álláspontja szerint az egyoldalú és visszavonható testamentum kialakulása hosszú folyamat volt, a korai végrendeletek tulajdonképpen nem is – klasszikus értelemben vett – testamentumok voltak. Holub a végintézkedés három típusát különböztette meg: (1) *donatio post obitum*, (2) *donatio post obitum reservatu usufructu*, (3) *testamentum*. A halál esetére szóló rendelkezés (*donatio post obitum*) esetében a tulajdonjog a végintézkedőnél maradt annak haláláig, a tulajdonjog tehát csak az adományozó halálát követően szállt a megadományozottra. Mivel azonban gyakorta kétséges a végintézkedés egyoldalú, ill. visszavonható volta, ezek a halál esetére szóló intézkedések nem tekinthetők testamentumoknak.³ A római *precarium*-ra visszavezethető *donatio post obitum reservatu usufructu* abban különbözött a végintézkedéstől, hogy a tulajdonjog átruházására még az adományozó életében sor került. Ennek a jogügyletnek azonban mégis volt köze a halál esetére szóló rendelkezéshez, ti. az adományozó megtartotta a haszonélvezeti jogot, amiről csak halála esetére mondott le.

Holub József az egyoldalú és visszavonható *testamentum* megjelenésének idejét a XIII. század elejére teszi, jogi kelléktárának (egyoldalúság, visszavonhatóság) kialakulása mögött pedig a római jog hatását, az egyház törekvéseit és a korszak zajos eseményeit sejtí. Az egyház mivel érdekelt volt a végrendelező lelki üdvét elősegítő kegyes adományok elnyerésében, mindvégig támogatta a végrendelezés szokását, segítette kialakulását, egyszerűsítette annak formai kelléktárát. Elérte azt is, hogy a szerződési forma mellőzése (egyoldalúság) ne érvénytelenítse a halál esetére szóló intézkedést. A visszavonhatóság kialakulásában a háborúk, hadjáratok, a hosszúnak ígérkező követségek, zarándoklatok játszottak fontos

szerepet, ugyanis sokan akkor rendelkeztek, ha fennállt a veszély, hogy megpróbáltatásoktól terhes utjaikról nem térnek vissza. A középkori testamentum azonban mégsem esik egybe a rómaival, hiszen fennáll egy fontos különbség: a középkori nincs rászorítva arra, hogy megnevezzen egy főörököszt, inkább a törvényesen öröklődő vagyonton kívül eső hagyatékok sorásról dönt. Holub egyúttal azt is hozzáteszi, hogy az egyoldalú és visszavonható *testamentum* nem szorította ki a halál esetére szóló rendelkezéseket, még a XV. században is találkozhatunk visszavonhatatlanságot kikötő végrendeletekkel.

Természetesen felmerül a kérdés, hogy a Holub által felvázolt kategóriarendszer alkalmazható-e a végrendelezési joggal kapcsolatos, további kutatások során, és nem szorul-e átgondolásra. A holubi struktúra alkalmazásával kísérletező kutató egy elvi és egy gyakorlati problémával szembesül a végrendeletek feldolgozásakor. Mindenekelőtt kénytelen felismerni, hogy a jogtörténész Holub a római jognak a végrendelezésre vonatkozó normáin keresztül szűrte meg a középkori végrendeleteket, így kategóriarendszere a római jog elvein nyugszik. A szerző tehát a középkori végrendelezési jog rekonstruálása helyett inkább arra mutatott rá, hogy a középkori végrendelezési gyakorlat nem ragaszkodott következetesen a római jog irányelveihez. Ha a római jog előírásait vesszük alapul, a középkori gyakorlat valóban kiforratlannak, következtelennek, a római romlott átvételének tűnik, és „...*A terminológiában (...) a legnagyobb zavar uralkodik.*”⁷⁴ Ha viszont abból a feltételezésből indulunk ki, hogy a szokásjog a végrendelezés tekintetében is kialakíthatta **sajátos** – a római jogtól több ponton eltérő – jogelveit, nem lehetetlen, hogy – a római gyakorlattal ellentétben – a középkori *testamentum* és a visszavonhatatlanság korántsem zárta ki egymást. Az elvi szinten felmerülő probléma mellett azonban gyakorlati nehézség is adódik: miközben a *donatio post obitum reservato usufructu*-jogügyletek könnyen felismerhetőek, addig a *donatio post obitum* (halál esetére szóló rendelkezés) és a *testamentum* közti különbségtétel a gyakorlatban majdhogynem lehetetlen, hiszen a végrendeletek a legritkább esetben tájékoztatnak arról, hogy az általuk megvalósított jogügylet egyoldalú és visszavonható-e. A holubi tipológia alkalmazásának nehézségét lényegében már maga Holub is kénytelen volt megállapítani tanulmánya végén: „...*gyakran a legnagyobb zavarba jutunk, mert a leggondosabb vizsgálat mellett sem tudjuk eldönteni, hogy egy-vagy kétoldalú mortis causa intézkedéssel állunk-e szemben.*”⁷⁵ Talán nem elhamarkodott, elfuserált az az álláspont, mely a Holub által képviselt fogalomrendszert elsősorban gondolatébresztő kategóriarendszerként, és nem a további vizsgálatok tökéletes keretként értelmezi.

Forrásközlés és kutatástörténet

A nemesi végrendeletek közlésének kezdete a XIX. századra nyúlik vissza, Fejér György az általa szerkesztett okmánytárban számosat közzé tett.⁶ Az okleveles hagyaték kiadására vállalkozó újabb és újabb okmánytárak további testamentumok szövegét vagy regesztáit is elérhetővé tették az olvasóközönség számára.⁷ A műfaj latin nyelvű darabjai mellett magyar nyelvű testamentumok is közlésre kerültek.⁸ Míg azonban a városok végrendeleti hagyatékának egy része kötetbe gyűjtve jelent meg,⁹ addig a nemesi végrendeletek nagyobb egységekben való publikálása a mai napig várat magára.

A források közlésén túl elemző tanulmányok is születtek, melyeknek szerzői különböző szempontokat követtek a testamentumok vizsgálatakor. Míg Holub József a végrendelezés

jogi vonatkozásairól értekezett,¹⁰ addig Solymosi László a végrendeletek forrásértékéről írt tanulmányt.¹¹ Solymosi olyan zsinati határozatokra is felhívta a figyelmet, melyek a végrendelekkel kapcsolatos passzusokat is tartalmaznak.¹² Entz az anyagi kultúra aspektusából elemzett több, ingóságban gazdag végrendeletet.¹³ Egyetlen korszak – a Jagelló-kor – végrendelezési gyakorlatára és a korabeli nemesség szellemi és anyagi kultúrájára vonatkozóan tett fontos megállapításokat Kubinyi András.¹⁴ Az is előfordult, hogy egyetlen személy végrendelezése vált az értekezés tárgyává.¹⁵ A középkori végrendelezés jogi vonatkozásairól nagyobb terjedelmű munkák csak a századfordulón és a 20. sz. első felében születtek.¹⁶ A legbővebb értekezés Somogyi Ferentől származik, aki a nemesi testamentumokat 1715-ig dolgozta fel.¹⁷ A középkori végrendelezési jogot számtalan jogtörténeti összefoglaló is érintette.¹⁸ Az eddigi elemző munkák nem törekedtek egy komplex, az egész középkort átölelő vizsgálatra: többnyire egy végrendeletre vagy egy végrendeletcsoportra, esetleg egy időszakra vagy egy szempontra szűkítették le a vizsgálatot. A legterjedelmesebb munka szerzője, Somogyi Ferenc ugyan az egész középkorra kiterjesztette vizsgálódásait, ám csak jogi szempontból elemezte a testamentumokat – azt is vitatott módon.¹⁹

A végrendeletek forrásértéke

A végrendeletek forrásértékét egy végrendelet elemzésén keresztül szeretném illusztrálni. A vizsgált testamentum *Drágffy János* temesi ispán 1524. június 7. én kelt végakarata.²⁰

Már a testamentum legelején kiderül, hogy a végrendelet megírásakor a temesi ispán hadba készült, bizonyára a halál veszélye sürgette végakaratainak kinyilvánítását.²¹ Legfőbb végrendeleti örökösei felesége és gyermekei²² voltak, rájuk hagyta vagyonának legjavát: jószágait, arany és ezüst neműit, drágaköveit, láncait, minden ingóságát, készpénzének egy részét és szolgálait. Mivel felesége „*nagy yol yamborol zolgalth. zerethethwel...*”, megengedte, hogy újbóli házasságkötése esetén is megtarthassa az elnyert javakat, ha azonban nem kívánna férjhez menni, „*mynden byzodalom nala maradyon...byryon mynden yozagomwal marhamwal.*”

Drágffy több egyházat is megadományozott: Szőlős, Tiszta-berek, Meggyes, Erdőd, Bélték, Dobra, Csehi, Kusaly és Várad egyházai földhöz, készpénzhez és egyéb javakhoz jutottak. A megadományozott egyházak között kiemelt jelentősége volt az erdődinek és a csehinek, ők nyertek a legtöbbit. Az erdődi egyház kapta a legnagyobb pénzüsszeget: 200 aranyforintot, két eke földet, továbbá a Bakócz nevű szőlőt, két kelence²³ méhet és húsz barmot. Az adományok az általa alapított kápolna fenntartását és a templomhoz rendelt két pap eltartását szolgálták.²⁴ A csehi egyházra három kelyhet, 100 forintot, szőlődezősmáját, a sülelmedi és az ardói kilencedet örököltette, ill. „*az tertinabul*”²⁵ minden esztendőre 8 disznót és 8 tehenet. Ezek a javak – a kelyhek kivételével – két pap eltartását, a kápolna és az oltárok alapítását fedezték. Táblára ill. „*egyre masra*”, „*erethem es az zegen Banffy Janosert*”²⁶ további 50 forintot hagyott. Az „*egyre-masra*” talán üdvösséget elősegítő ima-kérelmet takar. Az ima iránti igénye fia útbaigazításakor is felbukkan, hiszen elvárja, hogy: „*Imagyon ysthent yrthem*”. Drágffy a kápolnához és az oltárokhoz kapcsolódó feladatokat, továbbá a két pap liturgikus teendőit is rögzítette. Elrendelte, hogy a kápolna Szent Farkasé legyen. Három oltár közül a legnagyobbat a rokonádi²⁷ boldogasszonynak, Máriának és Szent Farkasnak ajánlják fel, a másik kettőt Szent Zsófiának és lányainak, illetve a Segítőszenteknek. A két csehi papnak minden nap egy-egy misét kell celebrálnia a Szentháromság, Mária, Szent

Katalin, a tizennégy Segítőszent, Szent Anna, Szent Zsófia, a tizenkét Apostol, Szent János, Szent Ferenc és a szűzek tiszteletére. 50 forintot különített el tábla készítésére, ill. egy Körös-menti falut (Oláhlugost) adott egy pap eltartására Váradon. A kusaly és a tiszta-bereki egyháznak 100-100 forintot juttatott, a meggyesinek, a szőlősinek 50-et. A dobrai egyház 50 forint mellett egy eke földet is elnyert. A bélteki egyház nem részesült pénzadományban, viszont kapott egy eke földet.

Drágffy érdekeltségei főként az ország keleti felére terjedhettek ki, hiszen az említett egyházak és falvak Külső-Szolnok, Szatmár és Bihar megyékben foglaltak helyet.²⁸ A keleti-északkeleti régió jelentőségét 1526. augusztus 27.-én kelt végrendelete is igazolja, hiszen az abban felsorolt települések többsége szintén ehhez a három megyéhez tartozott.²⁹

A Drágffy által megadományozottak köre azonban nemcsak családtagjaira és az egyházakra korlátozódott: Gyakfalvi László leányára, Fruzsínára 50 forintot, szolgálóra legalább 500 forintot hagyott, azzal a kiegészítéssel, hogy amennyiben nem érnék be ennyivel, egyéb javaiból juttassanak még a számukra. Ezek az összegek elmaradnak az egyházaknak biztosított (összesen 800 forint) pénzüsszegtől és meg sem közelítik azt, amit a lányára hagyott (1000 forint). Somi Gáspár ezüst tárgyakat, fegyvereket és 200 forintot kapott. Mivel azonban Drágffy kikötötte, hogy „Ezeket *ew rayta meg weggek*.”, ez a hagyaték nem örökadománynak, inkább kölcsönnek tekinthető.

Drágffy végrendeletéből egyúttal az is kiderül, hogy birtokállományát zálog-ügyletekkel bővítette: 2500 forint fejében hozzájutott a Károlyi család, feltehetően István, László és Mátyás néhány – főként Szabolcs-, Szatmár-, Bereg- és Doboka-megyei – birtokához.³⁰ Derzsi Dobokay Miklós Doboka-megyei falvai ugyanígy kerültek ellenőrzése alá. Ugyanakkor mindkét esetben meghagyta, hogy amennyiben az érintettek ragaszkodnának birtokaik visszaváltásához, engedjenek akaratauknak.³¹ E szerzemények és későbbi végakarata viszont azt bizonyítja, hogy Drágffy nemcsak Külső-Szolnok, Szatmár és Bihar megyében volt birtokos.³² Perényi Imrénék nem birtokai, hanem aranykeresztjei jutottak zálogként Drágffy kezére, több száz forint fejében. Perényi fiai számára is garantálta a két kereszt kiváltásának jogát, „*dee ohpynzen*”.

Érdekes módon adósságokról is értesülünk. 300 forintos tartozása volt Hommonay Jánosné felé, az 50-en kívül, amit a fiának, Ferencnek már kifizetett. Ártándy Pálnál hagyta két értékét: egy arany keresztet (*paczem*) és két aranyláncot 500 forint fejében; tartozásának egy részét már megfizette, s így már csak 50 forint adóssággal kell számolnia a családnak esetleges halála után. Viszont Kanizsai Lászlónak és feleségének – Kanizsai Lászlóné Drágffy Annának, Drágffy lányának – a tartozását elengedte.

Drágffy végrendeletéből kitűnik tehát, hogy az ingóságok és az ingatlanok mellett a pénzüsszegek és a pénzadósságok voltak a középkori végrendeletek fontos, vagyoni jellegű tételei. Drágffy nagy összegű hagyatékaik³³ azt sejtetik, hogy a temesi ispán jelentős készpénzvagyonnal rendelkezett. Zálogügyletei is azt igazolják, hogy számottevő tartalékok felett diszponálhatott. A kiutalt összegekhez képest Drágffy – végrendeletében feltüntetett – adósságai jelentéktelenek voltak. Ezzel szemben a Jagelló-kori főurak némelyike tetemes tartozásokat halmozott fel, Batthyány Ferenc, horvát bán nem kevesebb mint 7145 forinttal tartozott (1525).³⁴ A köznemeseknek természetesen kisebb adósságokkal kellett megbirkóznuk, Koromlyai Miklós pénzhátraléka mindössze 2,95 forintra rúgott (1491).³⁵ A tartozások kiegyenlítésére gyakran nem került sor a nemes életében, ezért a végrendeletek gyakori tartozékaivá váltak az adósságok megfizetését sürgető kérések. Csáki Benedek például ugyanúgy

feleségétől várta a tartozások kiegyenlítését (1490), mint a temesi ispán.³⁶ Drágffy gyerekei további sorsáról is intézkedett végrendeletében. Legidősebb fiát, Gáspárt papi pályára szánta és az erdélyi püspököt jelölte ki tanítójául. Legidősebb lányát, Magdolnát pedig – minden szükséges anyagi támasz mellett – az óbudai vagy a margitszigeti apácakolostorba küldte, Gyakfalvi László leányával, Fruzsínával együtt.

Hogy nemcsak egy tehetős nemesről, hanem az akkori társadalom igencsak megbecsült tagjáról van szó, jól mutatják a különböző főurakhoz, főrangú asszonyokhoz fűződő kapcsolatai. Végrendeletében emlegetett – második – felesége Homonnai Drugeth Katalin volt, aki a Szapolyai családdal (is) rokonságban állt.³⁷ A testamentumban szintén szereplő Homonnai Jánosné, azaz Szapolyai Krisztina, Szapolyai János testvére, feleségének anyja volt,³⁸ akinek Ferenc nevű fia királyi kamarásként, Ung megyei ispánként, majd tárnokmesterként tevékenykedett.³⁹ Első felesége egyébként Várday Anna, az erdélyi püspök, Várday Ferenc leánya volt.⁴⁰ Családját nem másra, mint Lajos királyra és a királynéra, illetve erdélyi előkelőkre: az erdélyi vajdára, a váradi és az erdélyi püspökre bízta. Az erdélyi vajda címét ekkor Szapolyai János viselte,⁴¹ a váradi és az erdélyi püspöki székhelyen Perényi Ferenc (Perényi Imre nádor fia),⁴² ill. Várday Ferenc⁴³ ült. Már a fentiekből kiderült, hogy üzleti kapcsolatban állt a Károlyi családdal, Kanizsai Lászlóval, Vas megye ispánjával, majd országbíróval,⁴⁴ II. Lajos egyik legközelebbi hívével, Ártándy Pállal, ill. Perényi Imre, egykori nádorral is.⁴⁵ Kapcsolatot azonban nemcsak főrangúakkal épített ki, hiszen felesége oltalmára Berendi Dávid, nagybányai kamarásispánt⁴⁶ és Sarmasági Miklós földbirtokost, az 1505. évi rákosi országgyűlés követét⁴⁷ hagyta. Derzsi Dobokai Miklóshoz és Somi Gáspár testőrkapitányhoz, majd Fejér-megyei ispánhoz⁴⁸ üzleti ügy kötötte. A fenti nevek közül több is felbukkan 1526-os végrendeleteiben, de újak is szerepelnek benne.⁴⁹ 1524-es testamentumából a Károlyiakhoz fűződő viszonyának konfliktusos volta is kiderül, hiszen elrendelte, hogy Károlyi István anyját engesztelje ki fia haláláért. A Károlyiakkal való viszálya peres eljárásig⁵⁰ és minden bizonnyal tettelegességig fajult.⁵¹

A fentiek világosan érzékeltetik a végrendeletnek, mint forrásnak a sokrétűségét, gazdagságát. Rendszerint igen árulkodó a nemes vagyoni helyzetéről és életmódjáról, hiszen abban felsorolásra kerülnek végrendeleti örökítésre szánt ingóságai, ingatlanai és készpénzvagyon.⁵² Megtudhatjuk, hogy hol terültek el – végrendeletileg örökített – birtokai, kis szerencsével egy birtoktérkép is összeállítható vagy egy már meglévő kiegészíthető, korrigálható. A végrendeletek összehasonlító elemzéseket is lehetővé tesznek: a főúri és a köznemesi, esetleg a nemesi és a polgári vagyon összevetésekor nyújtanak nagy segítséget. Ilyen komparatív elemzésre már van példa.⁵³

Mindazonáltal nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a nemesség vagyoni helyzetéről az ingatlanok, ingóságok és a pénztartozások alapján egy komplex képet kialakítani nem lehet, hiszen a végrendeletek nem tekinthetők tökéletes vagyoni leltáraknak sem az ingóságok, sem az ingatlanok tekintetében. Ennek több oka van. Létezhetett egy bizonyos értékhatár, ami alatt nem vettek fel tárgyakat a testamentumba,⁵⁴ és nem zárható ki, hogy ez az értékhatár az örökhagyó gazdagsága szerint változott. Az is valószínűsíthető, hogy akadtak olyan reprezentatív tárgyak, melyek valamilyen oknál fogva (például azért, mert közvetlenül a végrendelet megírása után kerültek a végrendelkező tulajdonába) szintén kimaradtak a végrendeletekből. Továbbá az is elképzelhető, hogy bizonyos adósságokat a végrendelkezők elhallgattak. A hagyatékok különböző szempontú összehasonlításakor tehát érdemes óvatosnak maradni.

Drágffy egyébként az ingóságok tekintetében a legszűkszavúbb, így a nemesi ingóvagyon kutatásakor az ő végrendelete háttérbe szorul. Másként járt el Pálóci Antal, zempléni főispán aki aranyozott ezüstkupa, ezüst *amphora*, ezüsttel futtatott fegyverek, aranyozott szerelékekkel ellátott lószerszámok, zafirköves aranygyűrű és egyéb drága gyűrűk sorsáról döntött végrendeletében. Bársonybélésű, nyest, evet és hermelin prémmel borított subái annyira értékes ingóságok voltak, hogy elég volt csupán subáinak bársonybélését a templomokra hagynia ahhoz, hogy az elkészítendő miseruhák számára minőségi szövetet biztosítson (1526).⁵⁵ Néha egészen különleges ingóságokat is testáltak az örökösökre. Ide tartozik Dombai Dávid kínai porcelánedénye, melyet urára, Újlaki Lőrinc hercegre hagyott (1504),⁵⁶ vagy Várdai Aladárné itáliai mintára készült különleges ágya és itáliai eredetű különleges szövetei, melyeket lányára, Fruzsínára örökölt (1505),⁵⁷ ill. Csetneki András, egri várnagy fekete lova, amit egy Péter nevű papnak hagyott misék és imák fejében (1465).⁵⁸

Drágffy végrendeletének prezentálása során egyúttal az is világossá vált, hogy a nemesi testamentum nemcsak az anyagi, hanem a szellemi kultúra, mindenekelőtt a személyes vallásosság kutatásakor is elsőrangú forrássá lép elő, hiszen a végrendeleteknek központi elemei a kegyes adományok, misealapítványok, és egyéb vallásos tartalmú rendelkezések. Az egyházak iránti gondoskodást a végrendeletek azon hite táplálta, hogy a lélekváltsággént (*pro remedio animae*) örökölt javak lerövidítik a tisztító tűzben eltöltött időt és közelebb visznek a mennyi szférához. Ezt a meggyőződést jól példázza Drágffy 1526. évi végrendelete, melyben a végrehajtók lelkére kötötte: „Az misék, az soltarok (...) meg ne fogyatkosanak, (...) el ne hagyattassanak, az Isteni solgalatok meg ne aloggyanak, mert az En lelkemnek wdweossege ezekből Lesen.”⁵⁹

Láthattuk, hogy Drágffy elsősorban ingatlanokat és pénzt hagyományozott a kedvezményezett egyházakra. A végrendeletek között azonban nagy számban akadnak olyanok, melyek a templom felszerelésére alkalmas ingóságokat sorolnak fel. Pazdicsi Vilmosné, Margit asszony egy otthon használt kupából úrmutató, egy serlegből és 12 ezüst kanálból pedig két kehely készítését rendelte el három Zemplén-megyei egyház számára (1495).⁶⁰ Istvánffy István pedig két kis serleget hagyományozott a kisasszonyfalvi templomnak, hogy azokból tömjénezőt csináljanak (1515).⁶¹

A Jagelló-korban a nemesek elsősorban a koldulórendeknek és a pálos rendnek, ill. a kegyuraságuk alá tartozó kápolnákra hagyományoztak végrendeleteikben. Monasztikus rend kolostorára igen ritkán testáltak.⁶² Nem lenne haszontalan ezt a vizsgálatot az egész középkorra kiterjeszteni, hogy a nemesség választásait jobban megismerhessük.

Szintén érdemes lenne feltárni, hogy mennyire jellemző a szegények és az elesettek végrendeleti megadományozása, és az vajon az egyház megadományozásával egyenrangú érdemszerző cselekedetnek minősült-e. A Jagelló-kori végrendeletekben a szegényekről történő gondoskodás szinte teljesen hiányzik, miközben a városi polgároknál nem volt ritka.⁶³ Drágffy gondoskodott szolgáliról, ám névtelen szegényeknek – 1524-ben – nem tett adományt. Szemben Várdai Aladár özvegyével, aki 1505-ben egy malom bevételeiből utalt át pénzsegélyt a bátmonostori ispotály szegényeinek,⁶⁴ vagy Hangácsi Mihállyal, aki 1500-ban meghagyta, hogy temetésekor tíz forint értékű posztót osszanak szét.⁶⁵ 1526-os testamentumában Drágffy már nem feledkezett meg az elesettekről, hiszen Gyűrűst, az erdődi kilencedet és vámot egy ispotálynak hagyta.⁶⁶

Talán nem túlzás azt állítani, hogy ezek az érdemszerző intézkedések gyakran túlmutatnak a nagybirtokos társadalmi helyzetéből következő szükségszerű gesztusokon, és a nemes

valódi vallásos meggyőződéséről, hitbuzgalmáról árulkodnak.⁶⁷ Drágffy – ha számba vesszük az egyházzal kapcsolatos intézkedéseit – nem keveset tett lelki üdvéért.

Személyes vallásosságuk nemcsak az egyházaknak vagy a rászorulóknak szánt adományaikban, hanem egyéb vallásos rendelkezéseikben is megnyilvánult. Előfordultak zárandoklatra vonatkozó intézkedések: Harkai László pénzüsszeget hagyott egy egyházra, hogy egy római és egy aacheni zárandokút költségeit fedezze,⁶⁸ Zsombori Péter és Zsófia pedig a kolozsvári domonkosoknak adták javaikat még római útjuk előtt.⁶⁹ Olyan testamentumokat is ismerünk, melyekből kiderül, hogy a végrendelező már részt vett valamely zárandoklaton. Igaz ez Mocskos Jakabra, aki a római zárandoklására nyert nyolc aranyforint segítségért nagy- és kicsécsi birtokrészeit a pannonhalmi apátságra örököltette.⁷⁰ Hasznos lenne a zárandoklat említésének gyakoriságát – a fő- és köznemesi végrendeletekben – megvizsgálni, s a többi vallásos intézkedés között elfoglalt helyét megállapítani.⁷¹

A vallásos rendelkezések ugyancsak fontos példái a temetéssel kapcsolatos óhajok és teendők, melyek már az Árpád-kor végrendeleteiben is előfordultak. Példának okáért Margit asszony kívánsága az volt, hogy a királyi alapítású pannonhalmi apátságban temessék el (1152).⁷² A nemes gyakran a megadományozott egyházban temetkezett, ill. azt az egyházat látta el adományokkal, mely a család temetkezési helyéül szolgált. Így tett Hangácsi Mihály is, aki annak a pálos kolostornak hagyományozott javakat, ahol szülei nyugodtak.⁷³ Akad olyan végrendelet is, melyben a végrendelező nem pusztán temetkezési helyét jelölte meg, hanem azt is előírta, hogy az adott rend temetkezési szokásainak megfelelően temessék el.⁷⁴ Jó példa erre Veres Dénes, Küküllővár várnagyának testamentuma, aki elrendelte, hogy midőn a marosvásárhelyi ferences rendházban eltemetik, testét ferences szertartás által helyezték örök nyugalomra.⁷⁵ A vizsgálatok azt mutatják, hogy a parochiális egyházak mellett a domonkos és ferences rendházak voltak a legnépszerűek.⁷⁶ Célszerű lenne a vizsgálatot csak a nemességre leszűkíteni, a fő- és köznemesség preferenciáit pontosan kimutatni.

Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a nemesi végrendeletek egyházakkal kapcsolatos intézkedései nemcsak a nemességre, hanem az egyházra vonatkozóan is tartalmaznak értékes adatokat. A templomok egyszerű említése már önmagában értékes. De akadnak olyan végrendeletek is, melyek egy-egy egyház történetére vonatkozóan tartalmaznak értékes adatokat. Példának okáért Somi Józsa – Kinizsi Pál nevelt fia, temesi ispán – végrendeletéből (1500–1502) a nagyvázsonyi gótikus templom szentélyének XVI. század eleji építéséről, cintermének megújításáról értesülünk.⁷⁷ Az is bizonyos, hogy a mezőtúri Szent László templom a XVI. század elején épült, hiszen Derencsényi György 1521-ben 100 forintot ajánlott fel a templom számára, hogy – miután befejezték az építkezést – abból egy orgonát készíttessenek.⁷⁸

Drágffy János testamentuma egyúttal azt is igazolja, hogy a végrendeletekből a műveltség színvonalára is következtethetünk. Drágffy – több fő- és köznemeshez hasonlóan – elrendelte egyik fiának (Gáspárnak) a taníttatását. Egyeseknél könyvek is említésre kerülnek.⁷⁹ A Jagelló-kori végrendeletek arról tanúskodnak, hogy a nemesek többsége nem tudott írni, ritkán rendelkeztek könyvekről és kevés az utalás a gyermekek taníttatására. Továbbá kimutatható az a tendencia, hogy több fiú esetében is csak az egyik oktatást tartották fontosnak.⁸⁰ A teljes középkor testamentáris anyagának ilyen irányú vizsgálata minden bizonnyal számtalan értékes, a nemesség műveltségi szintjére vonatkozó adattal szolgálna.

A testamentumból a nemes életének történései is kirajzolódhatnak. Mint láttuk, 1524-es végrendeletéből tudjuk meg, hogy Drágffy, temesi ispánként törökellenes harcokban vett

részt; 1526. évi testamentumaiból pedig azt, hogy – akkor már országbíróként – jelen volt a számára is végzetes mohácsi csatában, illetve, hogy ő építtette fel a csehi várat (amit aztán törvényesített fiának, Ferencnek biztosított). Szintén végakarata árulja el, hogy Batthyány Ferenc királyi pohárnokmester és dalmát–horvát–szlavón bán 1525-ben csatlakozott a jajcai hadjáratához,⁸¹ vagy hogy Adalbert, II. Géza követe Itáliába látogatott.⁸² Somi Józsa végrendelete ugyan nem tudósít harci cselekményben való részvételről, de arról igen, hogy a végrendelező fontos szerepet vállalt Temesvár megerősítésében, hiszen a városfalak általa megkezdett építésének folytatására 500 forintot hagyott.⁸³ A végrendeletek nemhogy életük folyásába, de még személyes szférájukba, lelki életükbe is betekintést engednek: Pálóci Antalt bűntudat gyötörte, ezért meghagyta, hogy halála után adják vissza a jobbágyoktól jogtalanul elkobzott szőlőket.⁸⁴

És mivel a végrendelet megfogalmazása során – különböző okoknál fogva – említésre kerülnek a családtagok, családtörténeti adalékokkal is gazdagodhatunk. Drágffy-nak nem 1524. évi, hanem 1526-ban kelt végrendeletei jó példák erre, hiszen nemcsak közelebbi és törvényes, hanem távolabbi és törvénytelen rokonait is megnevezi. Drágffy-nak köszönhetően megtudjuk, hogy apját, Drágffy Bertalant hűséges szolgálataiért Mátyás király arany kárpittal jutalmazta meg.⁸⁵ Ugyancsak végrendelete tájékoztat arról, hogy volt egy Ferenc nevű törvénytelen gyereke, akit az illegitim állapotból kiemelt és végrendeletileg megadómanyzott.⁸⁶ Néha a családtagok koráról is tudomást szerzünk: Csetneki Andrásnak mind a hat fia kiskorú volt végakaratainak kinyilvánításakor (1465).⁸⁷

A familiárisok, a barátok megnevezése pedig abban segít, hogy társadalmi kapcsolataikról is tájékozódjunk. Erre illusztris példa Drágffy végrendelete. Világi és egyházi előkelőket egyébként már az első, általunk ismert végrendelet írója, Guden is feltüntetett végrendeletében. Ő azonban nem különböző személyes ügyletek kapcsán hozta szóba, hanem mint végakaratainak a tanúit sorolta fel őket.⁸⁸

A végrendeletek segítségével a „nemtelenek”-kel, a polgársággal, a pénzt hitelező kereskedőkkel fenntartott kapcsolatuk is kutatható, lévén, hogy erre a viszonyra több helyen utalást találunk. Csetneki András egy Josa nevű zsidónál hagyott egy aranyba foglalt metszett követ zafírból és egy aranygyűrűt (1465).⁸⁹ Daróci Miklós szintén tartozott egy kereskedőnek (1501).⁹⁰ Semsey Lászlóné, Erzsébet asszony felé viszont egy János nevű kassai ötvösnek volt 19 forint adóssága (1477).⁹¹ Vízaknai Miklós alvajdának pedig háza is volt Szebenben, amit végül a szebeni templomra hagyott (1465).⁹²

A végrendeletekben azonban nemcsak polgárok, hanem szolgák is helyet kapnak, gyakran név szerint megemlíti őket. Amikor Hipolit és felesége, Margit szolgákat – közöttük molnárt, kondást, lovászt és vincellért – hagytak a baracscai Mindenszentek egyházára, nemcsak a családfőt nevezték meg, hanem annak rokonait is felsorolták, a gyerekeket név szerint (1212).⁹³ A szolgák és a cselédek számából megállapíthatjuk a végrendelező gazdaságának munkaerő-szükségletét, s így a nemes vagyoni helyzetét is.⁹⁴ Szolgákat azonban nemcsak adományoztak, hanem fel is szabadítottak. Míg Hipolit és Margit szolgálóinak többsége az egyház tulajdonába került, addig a Zema és a Vtalo nevű szolgálólányok – gyerekeikkel ellentétben – a teljes szabadságot (*pura libertate*) elnyerték. Világos, hogy a testamentumok nemcsak a nemesek, hanem egy másik társadalmi réteg, a szolgák középkori történetének jobb megismeréséhez is hozzájárulhatnak.

Talán a fentiekből nyilvánvalóvá vált, hogy a végrendelet a középkori nemes személyét, életmódját és mentalitását rendkívül érzékletesen és gazdagon megjelenítő forrás. Mindazo-

nálta nem szabad megfélekezniünk a testamentumok elsődleges hasznáról: lehetővé teszik a végrendekezés gyakorlatának rekonstruálását. Erről lesz szó az alábbiakban.

A végrendekezés szabályai

Miközben a városi jogkönyvek viszonylagos részletességgel szabályozták a polgárok végrendekezését,⁹⁵ addig a nemesség számára részletes elvi és gyakorlati útmutatás nem állt rendelkezésre.

A törvények elsősorban a rendelkezési joggal és nem a végrendekezési joggal foglalkoztak. Már Szent István I. törvénykönyvének 6. cikkelye biztosította a nemes számára a rendelkezési jogát (a családtagoknak, a rokonoknak és az egyháznak szánt adományok esetében).⁹⁶ A rendelkezési jog terén II. András Aranybullája is engedékenységet gyakorolt, ti. a 4. cikkely a fiúörökös nélkül elhaló nemest a szabad rendelkezés jogával ruházta fel (a leánynegyed kivételével).⁹⁷ Nagy Lajos 1351. évi törvénye viszont már korlátozó szándékkal lépett fel, útját állta a birtok elidegenítésének.⁹⁸ Törvényeinkben a halál esetére szóló rendelkezés is említésre kerül. Az 1291. évi 26. törvénycikkely – az Aranybulla szellemiségét követve – így fogalmaz: „...ha valaki a nemesek...közül örökös nélkül hal meg, az így meghaltnak örökös, vásárolt vagy szerzett birtokait semmiképpen se legyen szabad a kincstár részére lefoglalni. Hanem az illetőnek álljon szabadságában, hogy ezeket halál esetére (in morte) rokonainak együttesen vagy rokonai közül valamelyiknek, avagy feleségének, vagy akár lelke üdvéért az egyháznak hagyhassa, vagy még életében bárkinek, akinek akarja eladományozhassa.”⁹⁹ A paragrafus a végrendekezéshez való jogot rögzíti, ám a végrendekezés mikéntjéről semmi közelebbit nem árul el.

A végrendekezés gyakorlatának törvényerejű rendezésére egyébként csak 1712-ben került sor. A 27. törvénycikkely rendelete szerint a végakarati kinyilvánítása hiteles helyek vagy tanúk előtt mehetett végbe, szóban vagy írásban. Hitelesítő erővel rendelkezett a kancellária, a nagybírák, a káptalanok, a konventek, a megyei közgyűlésből kiküldött alispán. Ha tanúk előtt végrendekeztek, őt, az intézkedő által felkért nemesi tanúra volt szükség, akik – a végrendekezővel együtt – aláírták és megpecsételték az oklevelet. Amennyiben az intézkedő nem tudott írni, aláírását egy hatodik, felkért és jelen lévő tanúnak kellett pótolni. A toldalék- vagy részintézkedés mindössze három tanú jelenlétét igényelte. Csupán két tanú jelenlétére volt szükség kegyes adományok és kivételes élethelyzetek (háború, járvány) esetén.¹⁰⁰

A jogtörténeti munkák¹⁰¹ kevésbé érintették a végrendekezési jogot, annál többet foglalkoztak a rendelkezési joggal. Középkori törvényeink értelmezése során azonban számtalan vita és egymásnak feszülő álláspont keletkezett. A kodifikált jog értelmezői körében nézetkülönbségek mutatkoztak meg abban a kérdésben, hogy mely törvényünk biztosította elsőként a rendelkezési szabadságot. Szintén eltértek a vélemények a rendelkezési szabadság mértékének megítélésakor, hiszen többen vonakodtak attól, hogy a törvények által garantált rendelkezési szabadságot a király és a rokonság érdekét teljesen semmibe vevő, a nemesi javak valamennyi kategóriájára (ősi, adományos, vásárolt, ingatlan, ingóság) érvényes, korlátlan szabadságként értelmezzék. Vita tárgyát képezte a törvényeknek a szokásjogra gyakorolt hatása is. A polémia ellenére viszont valamennyien egyetértettek abban, hogy a rendelkezési szabadság mértéke változott a középkor folyamán, és a vásárolt javak, az ingóságok esetében kötötték meg a legkevésbé a nemes kezét.¹⁰² A testamentumok is arról árulkodnak, hogy vásárolt javaikról 1351 után is szabadon végrendekezhetek a nemesek.

Miközben a törvények nem rögzítették a végrendelkezés gyakorlatát, a már meglévő testamentum sorsát perjogi normával szabályozták: a végrendelkezéssel kapcsolatos pereket az egyházi bíróságok hatáskörébe utalták.¹⁰³ Szilágyi Mihály 1458-as 9. törvénycikkelye kimondta, hogy az egyházi bírák a hitbér, a jegyajándék, a leánynegyed, a tized, a vérontás, az egyházi személyek és asszonyok bántalmazása, a hamis eskü, a házasság és a végrendelet ügyében intézkedhetnek.¹⁰⁴ A szentszéki bíróságoknak a végrendeletekre vonatkozó kompetenciáját Mátyás 1462. és 1464. évi törvényének 3., ill. 17. törvénycikkelye,¹⁰⁵ továbbá II. Ulászló 1492. évi törvényének 46. paragrafusa is megerősítette.¹⁰⁶

A hatásköri viták nyomán kibontakozó jogtisztázó kísérletek azonban rámutatnak arra, hogy az egyház döntési joga nem érvényesült valamennyi végrendelet esetében. Az erdélyi szászok kérésére, Szécsi Dénes, esztergomi érsek, 1466-ban állást foglalt a világi és az egyházi illetékesség kérdésében. Válaszából kiderül, hogy az egyházak számára és a kegyes célra tett végrendeletek szentszéki, a laikusok javára intézkedők pedig világi bírósághoz tartoztak.¹⁰⁷ Ugyancsak a kompetencia kérdését érintette Alfonz bíborosnak, valenciai érseknek – szintén az erdélyi szászok kérésére – megfogalmazott 1447-es útmutatása, mely az illetékességet – a fentiekhez hasonlóan – a hagyaték jellege szerint határozta meg.¹⁰⁸

Az egyházi bíróságok hatáskörét azonban nemcsak a végrendelet fajtája korlátozta. Már a beregi egyezmény (1233) leszögezte, hogy az egyháziak birtokügyekben nem dönthetnek.¹⁰⁹ A birtokviták szentszéki megítélésének tilalmát Werbőczy is lejegyezte szokásjogi gyűjteményében.¹¹⁰ Az egyház döntési joga tehát az ingóságok és a kegyes adományok esetében, továbbá a végrendelkezés megtörténte és végrehajtása körüli vitákban érvényesült.¹¹¹ Az illetékesség kapcsán felmerülő viták természetesen felvetik a kérdést, hogy a világi és az egyházi hatóságok mennyire tartották be az illetékességre vonatkozó szabályokat, és vajon nem történt-e meg, hogy a bírák olyan ügyeket is tárgyaltak, melyekre kompetenciájuk elvileg nem terjedt ki.

Mivel – a törvények szűkszavúsága miatt – a végrendelkezés szabályait még mindig homály fedi, érdemes a szokásjoghoz fordulni. Werbőczy István 1514-ben elkészült, évszázadokig használatban lévő szokásgyűjteménye, a *Hármaskönyv* (*Tripartitum*) hosszasan tárgyalja az örökösödési rendet és a rendelkezési jogot, egyben igazolja azt az állítást, mely szerint a nemes szabadon rendelkezett szolgálatokkal szerzett és vásárolt javai felett.¹¹² Ezzel szemben az ősiek felett korlátlan elidegenítési joggal nem bírt.¹¹³

A halál esetére szóló rendelkezést a szokásgyűjtemény többször is említi, ezért néhány szabály kikristályosodik a számunkra. Ezek a szabályok az ingóságokkal és a szerzett vagyonnal, ill. a gyámság kérdésével kapcsolatosak. Míg a fiúk saját ingóságai felett teljes végrendelkezési szabadsággal bírtak, addig az apa ingó javairól – az apai engedély hiányában – nem végrendelkezhettek.¹¹⁴ Kiderül az is, hogy az utód nélkül elhaló nemes minden ingósága özvegyére háramlott, amennyiben végakarátában másként nem intézkedett.¹¹⁵ A szokásjog megengedte, hogy ötven lovat meghaladó – szerzett – méneséről is végrendelkezzen, ha ezt nem tette meg, az fiainak jutott.¹¹⁶ A nők hitbérükről és jegyajándékukról dönthettek szabadon.¹¹⁷ A *Tripartitum* a gyámság vonatkozásában is érintette a végrendelkezést: a nemesnek jogában állt még nem törvényeskorú gyerekei mellé gyámot rendelni, és ennek a végrendeleti gyámnak a joga megelőzte a törvényes *tutor*ét.¹¹⁸ A fenti szabályok elsősorban annak a kérdésnek a megválaszolásában segítenek, hogy „miről” végrendelkezhettek a nemesek. A „hogyan”-ról, azaz a végrendelkezés körülményeiről semmi közelebbit nem árulnak el. Ugyanakkor fennmaradtak olyan zsinati határozatok, melyek a végrendelkezés szokását, annak menetét kissé megvilágítják.

A veszprémi szinodális rendelkezések mellett, hogy a világi hívek kötelezettségeinek, vallásos életének irányt szabtak, a papságnak is útmutatást adtak. A végrendelekezésnél jelen lévő, s annak menetébe bekapcsolódó klerikust irányelvekkel és feladatokkal látták el. A szabályzat szerint a végrendeletet írásba foglaló pap csak abban az esetben vehetett részt a hagyományozásban, ha a végrendelező saját akaratából és értelmi képességeinek birtokában rendelkezett. Meghatározta a testamentum szerkezetét: először a lélekváltságra, ill. a jámbor célra tett adományokat kellett rögzíteni, ezután következhetett a többi rendelkezés. Amennyiben a végrendelező nem hozta szóba a kegyes adományt, a közreműködő papnak feladata volt megkérdezni, hogy nem kíván-e valamit a veszprémi székesegyházra hagyni. A halál beálltával nem értek véget a pap teendői, hiszen a jámbor adományokról köteles volt tájékoztatást adni az esperesnek, aki kerületében összeírta a hagyatékokat nehogy azok feledésbe, így veszendőbe menjenek. A határozatok ugyan hét tanú jelenlétét tartották ideálisnak, de – a pappal együtt – három tanú is elegendő volt a hitelesség elnyeréséhez. A jámbor adományok viszont két tanú előtt is érvényesnek számítottak. A tanúk közül egy személyt bíztak meg a végrendelet végrehajtásával. A zsinati határozatok egyúttal kiközösítéssel fenyegették azokat, akik megtiltották, hogy a pap a végakarati intézkedésnél jelen legyen vagy nem engedték, hogy a rendelkezést írásba foglalja, ill. azon örököseket és végrehajtókat, akik nem teljesítették hat hónapon belül a végrendelező akaratát.¹¹⁹

A fentiek több szempontból is tanulságosak. Látható, hogy az egyház igényt tartott arra, hogy bekapcsolódjon a végrendelezés folyamatába, és egyértelmű, hogy nyomást gyakorolt a hívekre kegyes adományok elnyerése érdekében.¹²⁰ Az is világos, hogy van közös pont a zsinati határozatok és a XVIII. századi törvényi szabályozás között, ti. mindkét szabályzat két tanú jelenlétét írta elő kegyes adomány esetében. Az egyház tehát az újkorban is megőrizte korábban kivívott kedvezményét: a törvény továbbra sem nehezítette meg az egyháznak szánt javak végrendeleti örökítését kettőnél több tanú előírásával. A szinodális rendelkezések a végrendelezés gyakorlatába ugyan betekintést engednek, ám mivel a zsinat – egyházi hatóság lévén – csak az egyház szerepét szabályozta, a végrendelezés laikus elemeiről, szabályairól továbbra sincsenek pontos adataink.

A fentiekben vélhetőleg sikerült egyértelművé tenni, hogy sem a törvények, sem a rendelkezésünkre álló szokásjogi előírások nem térnek ki részletesen a középkori nemesi végrendelezés gyakorlatára, annak szabályaira. Ennélfogva a testálás gyakorlata elsősorban a végrendeletek és a végrendelezéshez kötődő különböző oklevelek (pl. a peres eljárások során írásba foglalt ítéletlevelek, tanúvallomásokat tartalmazó jegyzőkönyvek, nádori okleveles utasítások végrendelet kihirdetésére, felmutatására, stb.) által rekonstruálható. Noha nemesi végrendeleteink komplex, az egész középkorra kiterjedő vizsgálata még várat magára, a végrendelezés folyamatáról, annak szabályairól már most is van némi fogalmunk.

A testamentumok többségének *nyelve* a latin volt, de a XVI. században már magyar nyelvűekkel is találkozunk.

Ami a *végrendelezési képességet* illeti, úgy tűnik, a nemesek nemre való tekintet nélkül élhettek a végrendelezési joggal, hisz számtalan női végrendeletről tudunk, mind a fő-, mind a köznemesség köréből.¹²¹ Erdemes lenne megvizsgálni, hogy akadtak-e különbségek a férfi és a női végrendelezési gyakorlat között, kimutathatók-e olyan sajátosságok, melyek csak az egyik vagy a másik nemnek a hagyományozását jellemezték. Fontos követelmény lehetett a végrendelező épelméjűsége, hiszen az oklevelek több esetben kiemelték, hogy a végrendelező „*compos mentis sue*”, „*sana mente*”, „*bona mente*” intézkedik.¹²² Mentális egész-

ségükre főként a betegen rendelkezők hivatkoztak.¹²³ A zsinati határozatok tartalmazzák azt az elvárást is, hogy a végakarat kinyilvánítása szabad akaratból történjen. Arról viszont nincs ismeretünk, hogy korlátozták-e a nem teljes korúak végrendelezési jogát. Tagányi Károly a külhoni gyakorlatot érintő érdekes adatra hívta fel a figyelmünket, mely szerint Liutprand longobárd király még a kiskorúaknak is megengedte, hogy halálos ágyukon kegyes adományokat tegyenek. Ilyen gyermekvégrendeletek maradtak fenn 764-ből, 1000-ból és 1018-ból.¹²⁴

A *végrendeletileg megadományozottak* köréről is vannak ismereteink. Elsősorban a családtagok és az egyházak voltak a végrendeletek kedvezményezettjei. Sokkal ritkább a szolgák és a végrendelezővel rokoni kapcsolatban nem állók megadományozása. Az Árpád-kori végrendeletekben ritkán fordul elő fiúgyermek megadományozása, minden bizonnyal azért, mert végrendelezésre általában akkor került sor, ha a nemes fiúörökösrel nem rendelkezett. A megadományozottak körét egész pontosan behatároló, százalékos adatok természetesen nem állnak rendelkezésünkre. Azt sem lehet tudni, hogy a végrendelet az apa ősi vagyonából korlátozottan részesülő lányok¹²⁵ kárpótlásának eszköze is volt-e egyben. Gondot jelent azonban az, hogy a nemesek néha globálisan emlegetik örökösüket, összefoglalóan gyerekekről beszélnek, nem részletezve azok nemét és a rájuk hagyott javakat. Kutatás tárgyát képezhetné az is, hogy milyen gyakran fordult elő távolabbi lemenők (például unokák) vagy felmenők (például szülők) megadományozása, illetve, hogy az oldalági rokonságon belül kik örökölték a leggyakrabban.

A *végrendelet tárgyát* – ahogy arról már szó esett – elsősorban a vásárolt ingatlan (birtokok, várak, falvak, szőlők, stb.) és az ingóság képezte. A hitbér és a jegyajándék is gyakorta vált végrendeleti hagyatékká. Példának okáért Hangan-i Sánta Jakab felesége, Katalin hitbérét és jegyajándékát lelki üdvösségéért egy kolostornak hagyományozta.¹²⁶ Kivételes esetben, oldalági örökösök hiányában és királyi engedéllyel a nemesek ősi javaik sorsáról is dönthettek.¹²⁷ Nem lenne haszontalan az ősi vagyon végrendeletekben történő előfordulásának gyakoriságát megállapítani, és felbukkanásának tendenciáit kimutatni. Nehézség azonban az, hogy az oklevelek gyakran elhallgatják az örökítésre szánt birtok jogi természetét, és csak birtokról és azok tartozékairól beszélnek.

Amint az a korábbi fejezetből kitűnt, a végrendeletek tárgyát kérések, óhajok is képezhették. A végrendelezők az egyházaktól vallásos aktusokat vártak el, családtagoktól az adósságok visszafizetését vagy behajtását, a gyerekek taníttatását, nemesektől, főuraktól, a végrendelet végrehajtóitól a család védelmét, a gyerekek feletti gyámkodást, gyakran szolgák felszabadítását. A kéréseknek számtalan fajtája létezett, némelyik egészen szokatlan volt. A kevésbé általános kérések közé tartozik Gadóci Jakab kívánsága, aki pereinek folytatásával bízta meg rokonát, Kisléli Videt (1418).¹²⁸ Nem esett szó viszont arról, hogy jogokat is testálhattak az örökösökre. Ilyen jog volt a szabad végrendelezés joga is. Ezt igazolja Dezső, volt királynéi tárnokmester testamentuma, melyben a végrendelező fiainak és a feleségének hagyta ingóságait, oly felhatalmazással, hogy felesége – akár életében, akár végrendeletileg – szabadon eladományozhatja férjétől elnyert javait.¹²⁹ Szintén gyakori a haszonélvezeti jog biztosítása, gyakran az özvegyek és az egyház számára. A haszonélvezeti jog átadásának egyik érdekes példája Lőrinc végrendelete, melyben a pálosok Keresztelő Szent János kolostorára nemcsak három malmot hagyott, hanem három falu gabonaőrlésének kötelezettségét is. Az eset azért őrződött meg a számunkra, mert a kolostor nem tudott hasznot húzni a falu

lakóinak kötelezettségéből, mivel a jobbágyok 18 éven keresztül nem látogatták a pálosok malmait, aminek eredményeképpen a rendház panaszt tett (1418).¹³⁰

A végrendekezés érvényességéhez elkerülhetetlen volt a *hitelesítés*, melynek több módusa is kialakult a középkor folyamán. A végrendelet érvényét a hatóság és a tanúk közreműködése biztosította. A testamentumok egy részét maguk a végrendeelkezők foglalták írásba vagy mondták el a tanúk jelenlétében (*magánvégrendelet*). Gyakori eljárás volt az is, hogy a testálók a káptalan, a konvent vagy annak kiküldöttei, ritkábban a király, a nádor vagy az országbíró előtt nyilvánították ki végakarataikat (*közvégrendelet*).¹³¹ Szóbeli és az írott magánvégrendeletre kevés példa akad az Árpád-korból. A hiteleshelyek vagy a nagybírák hozzájárulása elsősorban a birtokügyeket tárgyaló végrendeletek esetében volt elengedhetetlen, hiszen – Werbőczy szerint – birtokügyekben csak a hiteles pecsét által megerősített okleveleket fogadták el.¹³²

A végrendeelkezők egy része személyesen járult a káptalan vagy a konvent testülete elé, hogy *personaliter* vallja meg utolsó akaratát. Jó példa erre Telegdi Miklós, aki csanádi és bihari falvai sorsáról a csanádi káptalan előtt intézkedett (1390),¹³³ míg Gáldi Biás özvegye birtokrészeit a kolozsmonostori konvent előtt hagyományozta a gyulafehérvári káptalanra (1396).¹³⁴ Akik betegség miatt nem jutottak el személyesen a hitelesítő hatóságokhoz, megbízottaik révén küldötteket kértek. A testálóhoz ily módon kirendelt kanonokok először meghallgatták a szóban tett rendelést vagy átvették a jelenlétükben írásba foglalt végakaratot, majd székhelyükre visszatérve vallomást tettek a hallottakról, látottakról. Ennek a folyamatnak a nyomait őrizi magán az az oklevél, melyben a sági konvent elismerte, hogy kiküldöttük jelen volt a testében beteg László végrendekezésénél és igazolta, hogy a testamentumot valóban a nevezett László készítette és erősítette meg (1413).¹³⁵ Előfordult az is, hogy a kiküldöttet elkísérte a család, esetleg valamelyik végrendeleti örökös, hogy a helyszínen átvegye a káptalan vagy a konvent által kiállított, a végrendekezés tartalmát rögzítő hiteles oklevelet. Bacha ispán fia, Mihály végrendekezését követően a kiküldöttek öt rokonnal tértek vissza a pozsonyi káptalanba, ahol a kanonokok írásba foglalták a végakaratot és függőpecséttel látták azt el (1292).¹³⁶

Az írásba foglalt magánvégrendeletet rendszerint átírátták valamely káptalannal, esetleg a királlyal. Így tett Olcsai Fisi János özvegye, akinek végakarata (1501) a pannonhalmi konvent írta át.¹³⁷ A szóbeli magánvégrendelet esetében a gyakorlat az volt, hogy a végrendekezésnél jelen lévő tanúk valamely hatóság előtt vallomást tettek a hallottakról. Erről a gyakorlatról tanúskodik Zanyo Péter bevallása, aki – néhány társával együtt – igazolta, hogy Klára nevű rokona, több családtagjának, egy papnak, továbbá magának a bejelentőnek is végrendeleti adományt tett.¹³⁸

Annak ellenére, hogy a hitelesítés módszerei nem teljesen ismeretlenek a számunkra, egyelőre nem tudjuk megrajzolni a köz- és a magán-, ill. a szóbeli és az írott végrendeletek arányát tartalmazó grafikont.

A *tanúk* jelenléte igen nagy jelentőséggel bírt: szóbeli magánvégrendelet esetén az ő bevallásuk alapján foglalták írásba a végrendeelkező utolsó akaratát, ill. vitás esetben a tanú vallomása igazolta a végakarati intézkedés tartalmát. A végrendeletekben felbukkanó tanúk száma nem mutat következetességet, valamely általánosan elfogadott szabályhoz való alkalmazkodást, igen változó a számuk. Sok esetben főurak és nemesek egész sorát tüntették fel tanúként, arra törekedvén, hogy – a rangos és népes nyilvánosság által – végakarataiknak komoly hitelt szerezzenek. 1177 körül Kaba a király mellett legalább kilenc ispánt és más

előkelőket is megnevezett.¹³⁹ Ám előfordult, hogy csak alig egy-két tanú volt jelen, de még az is, hogy meg sem említették őket. A Kubinyi András által megvizsgált 50, Jagelló-kori végrendelet közül mindössze 24 említ tanúkat, olykor csak egyet.¹⁴⁰ A végrendeletek egy részében azonban nem tudjuk megállapítani a tanúk számát, mivel a végrendelező nem tüntette fel az összeset név szerint vagy számszerűen. Erre jó példa Bors ispán feleségének, Annának az este, aki az esztergomi érsek és káplánjai, Illés apát és az egyház papjai, továbbá „*aliique nobiles et ignobiles innumerabilis*” előtt végrendelezett (1231).¹⁴¹ A tanúk rendszerint a végrendelező rangjának megfelelő előkelők, nemesek, familiárisok, családtagok és igen gyakran egyházi személyek voltak, de akadtak közöttük szolgák is. György fia: Tamás testamentumából pedig az derül ki, hogy a tanúk kivétel nélkül a végrendeletileg megadományozott személyek voltak (1420).¹⁴² Ez a jellegzetesség más végrendeletekben is kimutatható.

A tanúk mellett végrehajtók (*executores*) és védelmezők (*tutores, protectores*) is megnevezésre kerültek, igaz, nem minden testamentumban. A Jagelló-koriak majd' felében tűnnek fel, hétben a végrehajtók és a védelmezők személye azonos, rangjuk pedig a végrendelezők személye alapján emelkedik.¹⁴³ Enyigi Török Imre, nándorfehérvári bán testamentumának *protectorai* a legfőbb előkelőségek voltak: két érsek, két püspök, a nádor, a vajda, egy ispán, az udvarmester és két főnemes (1515).¹⁴⁴ Drágffy – ahogy azt láttuk – az uralkodópárra és erdélyi előkelőségekre bízta a védelmezés feladatát; végrehajtókat azonban nem jelölt ki. Ami a végrehajtókat illeti, előfordult, hogy a családtagok is képviseltették magukat közöttük. Példának okáért a Bodó Ferenc által megbízott *executorok* egyike a saját felesége volt (1517).¹⁴⁵ Arról is van adatunk, hogy a védelmezésre és a végrehajtásra kijelölt személyeket a végrendelező megjutalmazta: Pálóczi Antal összesen 100 forintot hagyott a végrehajtókra.¹⁴⁶

Ami a városokat – azon belül is Sopront – illeti, a papok és az asszonyok tanúskodása nem volt egyenértékű a férfiakéval. Sopron városának 1418-ban megalkotott szabályzata szerint, ha csak papok vagy asszonyok voltak jelen a végakarat kinyilvánításakor, a testamentum érvénytelennek számított.¹⁴⁷ Kérdéses, hogy a nemesség esetében létezett-e ilyen megkötés. Mindenesetre a veszprémi zsinati határozatok ilyen korlátozásról nem árulkodnak. Tanúk szerepeltetése már Guden testamentumára is jellemző, az viszont nem világos, hogy a védelmezők és a végrehajtók kijelölése mikor vált általánossá, továbbá, hogy hiányuk mire vezethető vissza. Szintúgy megválaszolatlan kérdés, hogy a védelmezők feladata mennyire volt formális, és előfordult-e az, hogy konkrét feladatok is társultak a megbízáshoz.

Az egyik leginkább vitatott kérdés a királyi *consensus* szerepe a testálások során. A végrendeletek egy jó része királyi engedéllyel és jóváhagyással, esetleg utólagos megerősítéssel készült. Már az Árpád-kor elején, Guden is a király beleegyezésével és engedélyével (*regis concessione et licentia sua*) intézkedett.¹⁴⁸ A királyi engedélyre való hivatkozás az Aranybulla után is, lényegében az egész középkor folyamán kimutatható.¹⁴⁹ A uralkodói engedélyt vizsgáló jogtörténészek két fontos kérdésben nem tudtak „közös nevezőre” jutni. Nem értettek egyet abban, hogy mi volt az uralkodói *consensus* szerepe, ill. hogy mely birtoktípus esetében volt kötelező érvényű - különösen sok vita keletkezett az Aranybulla és az 1351-es törvény közötti időszak értékelésekor. Míg egyesek a királyi jóváhagyást a végrendelezés elengedhetetlen feltételeként értelmezték az Aranybulla után is,¹⁵⁰ addig mások úgy vélték, hogy a királyi engedély vagy hozzájárulás a végrendeletnek csupán tekintélynövelő, de jogi erővel nem bíró tartozéka volt, még az ősi vagyon örökítésekor is (1222 és 1351 között).¹⁵¹ Kevésbé vitatott azonban, hogy 1351 után – ahogy arról a *Hármaskönyv* is tudósít¹⁵² – az uralkodói engedély megkerülhetetlen volt, kivéve azokat a végrendeleteket, melyek vásárolt

javakról, ingóságokról, jegyajándékról vagy hitberről intézkedtek – ahogy azt már korábban is láttuk.¹⁵³ Hogy kik és milyen esetben tartottak igényt az uralkodói hozzájárulásra, és hogy a királyi engedély szerepe egész pontosan hogyan módosult a középkor folyamán, arra a további kutatások adhatnak meggyújtó választ.

A – szintén vita tárgyát képező – *rokon*i beleegyezés emlegetése is előfordul végrendeleteinkben. Példának okáért Tótdorogi Cuma fia Farkas javairól „*ex consensu Ekul fratris sui, et aliorum cognatorum suorum*” rendelkezett 1238-ban.¹⁵⁴ A rokonság öröklési joga mindekelőtt az ősi vagyon feletti rendelkezést korlátozta. Kérdéses azonban, hogy változott-e a rokon

i engedély szerepe a középkor folyamán és hogy hogyan viszonyult az uralkodói *consensushoz* (pl. az uralkodói engedély kiváltotta-e a ki nem kért vagy meg nem szerzett rokon

i engedélyt az ősiben). Mindezen kérdések egészen magabiztos megválaszolásának feladata szintén a további kutatásokra hárul.

A végrendeletek hitelességét a *pecsétek* és az *aláírások* is növelték. Kubinyi András kutatásai – melyek elsősorban ingóságokat tartalmazó végrendeletekre terjedtek ki – kimutatták, hogy még a Jagelló-korban is ritka volt a sajátkezű aláírás és a saját pecsét. Az arisztokraták többsége (55,5%) azonban aláírta végakarátát.¹⁵⁵ Ami a pecsétet illeti, a végrendeletek érvényéhez elég volt bárkinek a pecsétje.¹⁵⁶ Kubinyi tehát alapvetően arra a következtetésre jutott, hogy amennyiben nem birtokok, hanem főként ingóságok képezték a végrendelet tárgyát, formai szabályok kevésbé korlátozták a végrendelet érvényét: ¹⁵⁷ a testamentum nyelvének, a végrendelet írójának, a tanúk, végrehajtók és védelmezők személyének és számának megválasztásában, az aláírás és a pecsétek használatára vonatkozóan nagy szabadságot élveztek a nemesek. Amennyiben vizsgálatainkat az egész középkorra és valamennyi végrendelettípusra – úgy az ingókról, mint az ingatlanokról intézkedőkre – kiterjesztenénk, vajon hasonló konklúziókhöz jutnánk el? A fentiekben felvetett számtalan kérdés megválaszolására, a középkori nemesség végrendelezési gyakorlatának rekonstruálására magam teszek kísérletet majdani doktori disszertációm keretében.

JEGYZETEK

¹ *Jogi lexikon*. Budapest, 1999. 627–628.

² HOLUB JÓZSEF: Végrendeleti jogunk kialakulása. In *Akadémiai Értesítő* 37 (1926): 232–240 (= Holub 1926)

³ Holub szerint helytelen Joachim végrendeletét (1199) *testamentum*nak nevezni, ti. jogi értelemben nem *testamentum*, hanem *donatio post obitum reservato usufructu* – ennek ellenére az oklevél *testamentum*ot, *testator*-t említ. A végrendelet kiadása: *Hazai okmánytár. Codex Diplomaticus Patrius. I-VIII.* Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső – Ipolyi Arnold – Stummer Arnold. Győr–Pest–Budapest, 1865–1891. V. 1.

⁴ Holub 1926, 239.

⁵ Holub 1926, 239.

⁶ *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac civilis. Tom. I-XI.* Studio et opera Georgii Fejér. Budae, 1829–1844. (= CDH)

⁷ *Hazai oklevéltár 1234-1536.* Szerk. Nagy Imre – Deák Farkas – Nagy Gyula. Budapest, 1879.; *Hazai okmánytár. Codex Diplomaticus Patrius. I-VIII.* Szerk. Nagy Imre – Páur Iván – Ráth Károly – Véghely Dezső – Ipolyi Arnold – Stummer Arnold. Győr–Pest–Budapest, 1865–1891. (= HO); *Árpád-kori új okmánytár. Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus. I-XI.* Közzéteszi: Wenzel Gusztáv. Pest, Budapest, 1860–1874. (= ÁÚO); *Anjoukori Ok-*

- mánytár. *Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII.* Szerk. Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula. Budapest, 1878–1920.; *Zsigmondkori oklevéltár. I–VII.* Összeáll. Mályusz Elemére, Borsai Iván. Budapest, 1951–2001. (= ZsO); *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei 1289–1556.* Szerk. Jakó Zsigmond. Budapest, 1990. (= KKJ); *A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára. Codex diplomaticus sacri Romani imperii comitum familiae Teleki de Szék. I–II.* Szerk. Barabás Samu. Budapest, 1895. (= Teleki); *Héderváry család oklevéltára. I–II.* Közlík Radványszy Béla – Závodszy Levente. Budapest, 1909–1922 (= Héderváry); *A podmanini Podmaniczky család oklevéltára. I–II.* Közzéteszi: Lukinich Imre. Budapest, 1937–1939.; *A Balassa család oklevéltára 1193–1526.* Szerk. Borsai Iván. Budapest, 1990 (= Balassa); *A Justh család levéltára 1274–1525.* Közzéteszi Borsai Iván. Budapest, 1991. (= Justh); stb.
- ⁸ *Középkori leveleink 1541-ig.* Szerk. Hegedűs Attila–Papp Lajos. Budapest, 1991. (= *Középkori leveleink.*)
- ⁹ Házi Jenő négyszáznál több soproni polgár testamentumát tett hozzáférhetővé a két világháború között. HÁZI JENŐ: *Sopron szabad királyi város története.* II. rész. 1. kötet. Végrendeletek és egyéb feljegyzések 1390-től 1524-ig. Sopron, 1930.; HÁZI JENŐ: *Sopron szabad királyi város története.* II. rész. 2. kötet. Végrendeletek, közgyűlési jegyzőkönyvek, polgárkönyvi feljegyzések és különféle számadások 1400-tól 1541-ig. Sopron, 1931. A városi végrendeletek kutatástörténetéhez lásd: HORVÁTH JÓZSEF: Egy végrendeletkutató tapasztalataiból. In *Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére.* Szerk. Á. Varga László, Hajnal István kör. Debrecen, 1995. 433–444.
- ¹⁰ Lásd a 2. jegyzetet.
- ¹¹ SOLYMOSSI LÁSZLÓ: Középkori végrendeleteink forrásértékéről. In *Tiszatáj* 28 (1974): 26–29. (= Solymosi 1974)
- ¹² *A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai.* Közzéteszi: Solymosi László. Budapest, 1997. (= *A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai.*); Az 1515. évi veszprémi zsinat és a vallásos élet. In *Tudomány és művészet Veszprémben a 13–15. században.* Veszprém, 1996. 57–77.
- ¹³ ENTZ GÉZA: Középkori végrendeletek művészeti vonatkozásai. In *Művészettörténeti Értesítő* 2 (1953): 171–175. (= Entz)
- ¹⁴ Kubinyi András: Főúri és nemesi végrendeletek a Jagelló-korban. In *Soproni Szemle* 53 (1999): 331–342. (= Kubinyi 1999)
- ¹⁵ DÉTSHY MIHÁLY: Az utolsó Pálóczi végrendelete. In *Tanulmányok Borsai Iván tiszteletére.* Szerk. Csukovits Enikő. Budapest 1998. 37–44. (= Détsky) Détsky a végrendelet szövegét is csatolta tanulmányához. KUBINYI ANDRÁS: Egy késő középkori főrangú hölgy végrendelezésének tanulságai. In *Történelmi Szemle* 39 (1997): 401–410.
- ¹⁶ Holub 1926; KOLLÁNYI FERENCZ: *A magyar katolikus főpapság végrendelezési jogának története.* Budapest, 1896.
- ¹⁷ SOMOGYI FERENC: *Végrendelezés nemesi magánjogunk szerint 1000–1715.* Pécs, 1937.
- ¹⁸ PI. TIMON ÁKOS: *Magyar alkotmány- és jogtörténet.* Budapest, 1919; Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány és jogtörténet.* Budapest, 2000. (első kiadás: 1946); BÉLI GÁBOR: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog.* Budapest, 1999.; stb.
- ¹⁹ Eckhart Ferencnek a Somogyi munkáját elmarasztaló recenziója: *Századok* 72 (1938): 80–87. (= Eckhart 1938)
- ²⁰ Az 1524. évi végrendelet megtalálható: *Középkori leveleink*, 94–101.; *Magyar nyelv* 13 (1917): 121–124, kiadta: Mészöly Gedeon. Drágffynak nem ez volt az egyetlen testamentuma, 1526-ban ismételtén megfogalmazta végakarátát. 1526. augusztus 24.-én kelt rendelete a Révész Imre szerkesztette *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező* egyik számában (4 [1873]: 94–97.) jelent meg (= Révész). 1526 augusztus 27-i végakarátát pedig Zolnai Gyula adta közre (*Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.* Budapest, 1894. 255–259. = Zolnai)
- ²¹ Feltételezhető, hogy a török erők által támadott szörényi vár védelme szőlította a hadszín-

- térre. *Középkori leveleink*, 96. 1. jegyzet
- 22 1526. évi végrendeletéből gyerekei nevét is megismerjük: Gáspár, Boldizsár, Magdolna, András, Farkas és Zsófia. Zolnai, 256–257.; Révész, 94–96.
- 23 Négyzet, ritkábban kör alaprajzú, paticsból, boronafalból deszkából vagy nádból épített, 2-3 méter magas, ajtóval ellátott, zárt méhes. In *Magyar Néprajzi Lexikon*. Szerk. Ortutay Gyula. Budapest, 1980. III. 122.
- 24 Hogy Bélteken és Erdődön is misealapítványt tett 1524 és 1526 között, arról későbbi, 1526-os végrendelete tanúskodik, melyben arról intézkedik, hogy: „Az misek az soltarok Erdewdeon Belthewkewn meg ne fogyatkosana.k” Zolnai, 256.
- 25 *Tretina* = a román jobbágyok állatadója. In Szabó T. Attila: *A szó és az ember*. Bukarest, 1971. 238–242.
- 26 Alsólendvai Bánffy János, egykori pohárnokmester. *Századok* 122 (1988): 203.
- 27 Rokonádi Boldogasszony: Rocamadour francia búcsújáróhely nevéből származik. *Magyar Nyelv* 13 (1917): 124.
- 28 Szőlős: Bihar megye. In CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. kötet*. Budapest, 1890. (= Csánki) I. 625.; Tisza-berek: Szatmár, 1486-ban említik a pálos kolostort, melynek a Drágffyak voltak a patrónusai, Csánki I. 487.; Meggyes oppidum: Szatmár, Csánki I. 46., vagy Medgyes: Szatmár, Erdőd közelében, Csánki I. 480., vagy Meggyes: Bihar, Csánki I. 616.; Erdőd: Szatmár, Csánki I. 474., I. 466.; Bélték: Szatmár, Csánki I. 468.; Dobra: Szatmár, Csánki I. 473.; Csehi: Bihar, Csánki I. 605., vagy Csehi: Közép-Szolnok, Csánki I. 553., I. 549., Kusaly: Közép-Szolnok, Csánki I. 549.; Oláhlugos: Bihar, Csánki I. 615.; Sülelmed: Közép-Szolnok, Csánki I. 563.; Ardó: Közép-Szolnok, Csánki I. 551.
- 29 Kóvár: Közép-Szolnok, Csánki I. 548.; Solyomkő: Bihar, Csánki I. 622., I. 595.; Micske: Bihar, Csánki I. 598.; Szent Lázár: Bihar, Csánki I. 624.; Paczal: Közép-Szolnok, Csánki I. 562.; Gyűrűs: Szatmár, Csánki I. 476.; Mindszent: Bihar, Csánki I. 616.; Szakácsi: Közép-Szolnok, Csánki I. 563.
- 30 A Károlyi-birtokokhoz kötődő ügyletekről bővebben: *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. I-V*. Szerk. Károlyi Tibor, Géresi Kálmán. Budapest, 1882–1897. (= KO) III. 71., 73., 74., 80., 132., 135.; *Középkori leveleink*, 74.
- 31 A Károlyi-birtokok közül István javai csak Drágffy halála után kerültek vissza a család tulajdonába, Károlyi Zsigmond és Péter Drágffy János fiától, Gáspártól váltotta vissza azokat. KO 132., 135.
- 32 1526. augusztus 27-i rendelkezéséből világossá válik, hogy Zalában, Hevesben és Máramarosban is voltak birtokai, ti. lányára hagyta a máramarosi, fiára a zalai javaikat, a hevesi Debrő vára pedig Perényi Imre kezére került (Solyomkőért cserébe). Zolnai, 256–257. Somogy- és Kolozs-megyei birtokokkal is rendelkezett, amit az 1526 augusztus 24-i végakaratóban felsorolt települések, várak igazolnak: Taszár: Somogy, Csánki II. 650.; Almás vára: Kolozs, Csánki V. 295.
- 33 1526. VIII. 24-én Somi Gáspárnak 10 000 forintot adott Almás váráért! – Révész, 96.
- 34 DL 104441
- 35 DL 19702
- 36 *Századok* 7 (1873): 649.
- 37 Hogy valóban Homonnai Drugeth Katalin volt a második felesége, azt magától Drágffytól tudjuk meg, aki 1526. augusztus 24-i végrendeletében megnevezi a feleségét. Révész, 94.
- 38 Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. *Sátorajjai hely* 4 (1898): 168.
- 39 FALLENBÜCHL ZOLTÁN: *Magyarország főméltóságai*. Budapest, 1988. 80.
- 40 *Történelmi Tár*. Budapest, 1898. 566–567.
- 41 FÖGEL JÓZSEF: *II. Lajos udvartartása. 1516–1526*. Budapest, 1917. (= Fögel) 6.
- 42 BUNYITAY VINCZE: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. I-III. Nagyvárad,

1883–1884. I. 367–377.

- ⁴³ *A Zichi és Vásonkeői gróf Zichy-család idősb-ágának okmánytára.* Közreadja: Lukcsics Pál. Budapest, 1931. XII. 366–370.
- ⁴⁴ Főgel, 6. Végrendeletéből nemcsak azt tudjuk meg, hogy elengedte Kanizsai tartozását, hanem azt is, hogy valamilyen megállapodás keretében Drágffy kezére kerültek Kanizsai javai, hiszen 1526. évi testamentumában így ír: „*Gaspárnak, Boldisarnak hagyom szalaban kanisaj lazlo attyamfya Josagat myndenestwl fogwan. Jol tugggyatok mykeppen volt az Contractus keoztwnk, mely Contractus Lewel nallatok vagyon...*” Zolnai, 256. Lehetséges, hogy arról a kölcsönös örökösödési szerződésről van szó, melyet még 1524-ben kötött meg Drágffy és Kanizsai, arra az esetre, ha valamelyikük magtalanul halna meg. A szerződés minden birtokra, várra, még a budai házakra is vonatkozott. KO III. 85.
- ⁴⁵ Főgel 24, 37–38.; *Történelmi Tár.* Budapest, 1904. 235.
- ⁴⁶ Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XII, pótkötet.* Pest. 1857–1868. (= Nagy), II. 16.
- ⁴⁷ Nagy X. 69.
- ⁴⁸ Főgel 57.
- ⁴⁹ 1524. évi testamentumából kimaradó, 1526. évi végrendeleteiben szereplő nevek: Apafi Miklós, Bánházi Pál, Berendi Dávid, Berendi György, Burián Pál, Daróci István, Dézsházi Péter, Kaplyan Imre, Majádi János, Nádasdy Balázs, Nádasdy Mátyás, Perényi Ferenc, Pestesi Ferenc, Ramocsa Márton, Rumi Ferenc, Szepesi György, Vay Mihály
- ⁵⁰ Károlyi László–Károlyi Mátyás jószágrészeinek elfoglalása miatt – peres eljárást kezdeményezett Drágffy ellen, amit meg is nyert. KO III. 89.
- ⁵¹ Károlyi István halálának körülményei egyelőre tisztázatlanok, Drágffy végrendeletének vonatkozó passzusa azonban azt sejteti, hogy Drágffynak köze lehetett a halálához.
- ⁵² A polgári végrendeleteknek az anyagi kultúra szempontjából történő, példaértékű feldolgozása Szende Katalin munkájában érhető tetten. Szende Katalin: *Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen.* Budapest, 2004. (= Szende) (az anyagi kultúrára vonatkozó fejezet).
- ⁵³ Kubinyi András a subának a Jagelló-kori nemesi végrendeletekben előforduló említéseit a soproni, pozsonyi és eperjesi polgári végrendeleteknek szintén a subára vonatkozó adataival vetette össze. Az összehasonlítás során kiderült, hogy a nemesség körében, a nőknél gyakoribb volt a subahasználat. Kutatásai egyúttal arra is rávilágítottak, hogy a soproni polgárok, az arisztokraták és a nemesek ruházata között elsősorban a ruhák színében volt komolyabb eltérés. Kubinyi 1999, 338–339.
- ⁵⁴ Kubinyi 1999, 336.
- ⁵⁵ Détsky 42.
- ⁵⁶ Balassa 471.
- ⁵⁷ Entz 174.
- ⁵⁸ Héderváry I. 245.; *A magyar jogtörténet forrásai. Szemelvénygyűjtemény.* Budapest, 2000. (= MJF) 167. Több végrendeletünk is intézkedik ló vagy lovak adományázásáról. A ló nemcsak a végrendeletek, hanem a temetési szertartások fontos tartozékaivá váltak a középkor folyamán. Lásd: SOLYMOSI LÁSZLÓ: Egyházi és világi (földesúri) mortuarium a 11–14. századi Magyarországon. *Századok* 121 (1987): 554–555 (= Solymosi 1987); Mária Lupescu Makó: „*Item lego...*” Gifts for the Soul in late Medieval Transylvania. In *Annual of Medieval Studies at CEU.* Ed. Marcell Sebők–Katalin Szende. Budapest, 2001. (= Makó) 169.
- ⁵⁹ Zolnai 256.
- ⁶⁰ Entz 173.
- ⁶¹ Entz 174.
- ⁶² Kubinyi 1999, 334.
- ⁶³ Kubinyi 1999, 334.

- ⁶⁴ DL 82224
- ⁶⁵ Entz 173.
- ⁶⁶ Zolnai 256.
- ⁶⁷ A nemes hitbuzgalmához lásd: Szovák Kornél: Meritorum apud Dominum fructus cumulatorum. Megjegyzések a 14. század főúri vallásosságához. In R. Várkonyi Ágnes *emlékkönyv*. Szerk. Tusor Péter. Budapest, 1998. 79–87.
- ⁶⁸ ZsO VII. 946.; *Sopron vármegye története. Oklevéltár*. Szerk. Nagy Imre. Sopron, 1889–1891. II. 46.
- ⁶⁹ KKJ I. 2342.
- ⁷⁰ ZsO I. 3919., CDH X/2. 336.
- ⁷¹ A középkori zárandokszokásokról már vannak beható ismereteink. A kérdést tárgyaló legbővebb és legalaposabb – a végrendeleteket forrásként – használó munka: Csukovits Enikő: *Középkori magyar zárandokok*. Budapest, 2003.
- ⁷² Erdélyi László–Sörös Pongrác: *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. I–XII*. Budapest, 1902–1916. (= PRT) I. 601.
- ⁷³ Entz 173.
- ⁷⁴ Erre Makó Mária hívta fel a figyelmünket. Makó, 165.
- ⁷⁵ ENTZ GÉZA: *Erdély építészete a 14–16. században*. Kolozsvár, 1996. 379.
- ⁷⁶ Solymosi 1987, 555–560.
- ⁷⁷ Entz 174.
- ⁷⁸ Entz 174.
- ⁷⁹ Pl. Hangács Mihály végrendeletében: Entz, 173.
- ⁸⁰ Kubinyi 1999, 339–340.
- ⁸¹ A végrendelet részleges kiadása: *Középkori leveleink*, 110–117.; DL 104441
- ⁸² PRT I. 602–603.
- ⁸³ Entz 174.
- ⁸⁴ Détsky 43.
- ⁸⁵ Révész 96.
- ⁸⁶ Révész 96.; Teleki, II. 448.
- ⁸⁷ Héderváry I.245.; MJF 166.
- ⁸⁸ *Diplomata Hungariae Antiquissima I. 1000–1131*. Edendo operi praefuit Georgius Györffy. Budapest, 1992. (= DHA) 226.
- ⁸⁹ Héderváry I.245.; MJF 166.
- ⁹⁰ DL 25160
- ⁹¹ Entz 173.
- ⁹² KKJ 1676.
- ⁹³ Solymosi 1998, 197–199.
- ⁹⁴ A végrendeletekben említésre kerülő szolgák és cselédek ilyen irányú felhasználására már Solymosi László felhívta a figyelmünket. Solymosi 1974, 28.
- ⁹⁵ Szende 66–72.
- ⁹⁶ „...mindenkinek álljon szabadságában vagyonát felosztani, feleségének, fiainak, és rokonainak vagy az egyháznak adományozni, és azt halála után se merje senki érvénytelené tenni.” *Magyar történeti szöveggyűjtemény. 1000–1526*. Szerk. Bertényi Iván. Budapest, 2000. (= MTSZ) 225.
- ⁹⁷ „Ha valamely serviens fiúörökös nélkül hal meg, birtokának negyedrészt leánya örökölje, a többivel úgy intézkedjék, ahogy akar. És ha váratlan halál folytán nem tud intézkedni, azok a rokonai örököljenek, akik hozzá közelebb állnak. És ha egyáltalán semmiféle nemzetsége sincsen, a király vegye birtokba azokat.” MTSZ 113.
- ⁹⁸ „...egyáltalában ne legyen ezt joguk megtenni, hanem birtokaik a jog szerint és törvényesen, tisztán és egyszerűen, minden ellentmondás nélkül, legközelebbi atyafiaikra és nemzetségeikre háramoljanak.” MTSZ 305.

- ⁹⁹ MTSZ 288.
- ¹⁰⁰ MJF 236.
- ¹⁰¹ Pl. TIMON ÁKOS: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest, 1919.; R. KISS ISTVÁN: Nagy Lajos és az ősiség. In *Emlékkönyv Dr. Gróf Klebelsberg Kunó negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján*. Budapest, 1925. 241–248.; ECKHART FERENC: Jog- és alkotmánytörténet. In *A magyar történetírás új útjai*. Szerk. Hóman Bálint. Budapest, 1931. 269–320.; KÉRÉSZY ZOLTÁN: *Hűbéri eszmék és magyar jogfejlődés. Észrevételek Eckhart Ferencnek „Jog és alkotmánytörténet” című dolgozatára*. Budapest, 1931.; BÓNIS GYÖRGY: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Kolozsvár, 1947. (= Bónis 1947); BÉLI GÁBOR: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest, 1999; stb.
- ¹⁰² Könyves Kálmán: „A vásárolt birtokot semmiféle örököstől ne vegyük el.” In *Szemelvények az 1526 előtti magyar történelem forrásaiból I*. Szerk. BOLLA ILONA–ROTTLER FERENC. Budapest 1980. 49. Ezt igazolja Werbőczy Hármaskönyve is: I. 57, I. 100, I. 105.
- ¹⁰³ A kérdésről bővebben: BÓNIS GYÖRGY: Az egyházi és a világi jog határai a középkorban. In *Esztorténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Székely György. Budapest, 1984. (= Bónis 1984) 235–241; BÓNIS GYÖRGY: Az egyházi bíraskodás fejlődése a Mohács előtti Magyarországon. In *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon*. Budapest, 1997. 621–658.; Somogyi, 119–121.
- ¹⁰⁴ *Corpus Iuris Hungarici. Magyar törvénytár. 1000–1526. évi törvénycikkék*. Budapest, 1899. (= CIH) 333.
- ¹⁰⁵ CIH 341–343., 353.
- ¹⁰⁶ CIH 511.
- ¹⁰⁷ Bónis 1984, 238.
- ¹⁰⁸ Bónis 1984, 239.
- ¹⁰⁹ MTSZ 404.
- ¹¹⁰ „...semmiféle peres ügyet, a mely birtokjog dolgát illeti, még ha az ilyen birtokjogra nézve hit alatt tett ígéret vagy végrendekezés forogna is fent, az egyházi személyek, vagy ezeknek helyettesei előtt nem tárgyalhatnak, hanem minden ilyen peres ügyet a királyi kúrián ennek rendes bírái előtt szokás megvizsgálni és elintézni.” *Hármaskönyv*, II.52.
- ¹¹¹ A kérdésről bővebben: Somogyi, 119–121.
- ¹¹² „Tudnunk kell, hogy minden báró úr és mágnás és birtokos nemes ember, a kinek fiai és leányai vannak, ezeknek beleegyezése nélkül sőt akaratak ellenére is az ő vagyona, fekvő jószágai és birtokjogai fölött, a melyeket saját szolgálataival szerzett és nyert, vagy saját pénzén (a mit szintén szolgáltatokkal szokás szerezni) vásárolt és vett, életében (a mint akarja) szabadon rendelkezhetik és azok elidegenítésére is teljes joga és hatalma van.” *Hármaskönyv*, I. 57.
- ¹¹³ „Az ősi fekvő jószágokról és birtokjogokról azonban az apa a fiaknak és leányoknak, ha azok a leányágot is érintik, sérelmével, úgyszintén (...) az atyai atyafiának sérelmével, a fiaknak és a leányoknak a beleegyezése nélkül, ama javak elidegenítésére és eladására igaz ok nélkül semmi bevallást nem tehet, mi ha mégis megtörténne, semmi ereje és hatálya nem lesz.” *Hármaskönyv*, I. 58.
- ¹¹⁴ *Hármaskönyv*, I. 51.
- ¹¹⁵ *Hármaskönyv*, I. 98., 99.
- ¹¹⁶ *Hármaskönyv*, I. 101.
- ¹¹⁷ *Hármaskönyv*, I. 100., 105., 109.
- ¹¹⁸ *Hármaskönyv*, I. 56., 114., 119.
- ¹¹⁹ *A veszprémi egyház 1515.évi zsinati határozatai*, 91–94.
- ¹²⁰ Noha az egyház valóban támogatta és sürgette a végrendeleti adományozást, arra is akadt példa, hogy lemondott a végrendeletileg elnyert javak egy részéről! Példának okáért a szepesi káptalan a nemes Isalta kérésére az elődei által a káptalannak átadott javak egy részét – súlyos szegénységére való tekintettel – visszaadta a nemesasszonynak. ZsO V. 1810.
- ¹²¹ Somogyi Ferenc szerint a ránk maradt végrendelezések 2/3-a férfiakról, 1/3-a nőktől

- származik. Somogyi, 60.
- 122 1284: ÁÚO IV. 273., 1239: ÁÚO VII. 92., 1315: CDH VIII/1. 574., 1326: CDH VIII/3. 125., stb.
- 123 Pl. 1258: HO VI. 95., 1276: CDH V/2. 364, 1287: ÁÚO IV. 305., stb.
- 124 TAGÁNYI KÁROLY: *A hazai élő jogszokások gyűjtéséről*. I: A családjog és öröklési jog köréből. Budapest, 1919. 74.
- 125 „...a lányok nem részesednek minden atyai jószágban és jogban...” *Hármaskönyv*, I. 47.; a leánynegyed azonban járt a lányutódoknak: „...a negyedjog az a birtokjog, melyet a hajadonoknak és asszonyoknak az apai örökségi fekvő javakból és jogokból...adnak ki.” *Hármaskönyv*, I. 88.
- 126 ZsO I. 211.
- 127 Solymosi 1999, 206.
- 128 ZsO VI. 1868.; Justh 96.
- 129 ZsO IV. 68.
- 130 ZsO VI. 1481.
- 131 Kategorizálás: Somogyi 83.
- 132 *Hármaskönyv*, II. 13.
- 133 ZsO I. 1416.
- 134 ZsO I. 4295.
- 135 ZsO IV. 416.
- 136 ÁÚO V. 72.
- 137 DL 47004
- 138 ZsO V. 609.
- 139 PRT I. 605.
- 140 Kubinyi 1999, 333.
- 141 CDH III/2. 269.
- 142 ZsO VII. 1444.
- 143 Kubinyi 1999, 333.
- 144 Enyigi Török Bálint, 1-3.
- 145 *Középkori leveleink*, 65.
- 146 Détszhy 43.
- 147 Solymosi 1999, 205.
- 148 DHA 225.
- 149 Pl. 1231: ÁÚO VI. 498., 1253: ÁÚO II. 233., 1257: ÁÚO XI. 434., 1276: ÁÚO IX. 149. stb.
- 150 SZLEMENICS PÁL: A királyi consensus szükségessége’ viszontagságai. In *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*. 3. kötet. Buda, 1837. II. Törvénytudományi-osztályi értekezések. 108–130.; R. KISS ISTVÁN: Nagy Lajos és az ősiség. In *Emlékkönyv Dr. Gróf Klebelsberg Kunó negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján*. Budapest, 1925. 243–244.; ECKHART FERENC: Jog- és alkotmánytörténet. In *A magyar történetírás új útjai*. Szerk. Hóman Bálint. Budapest, 1931. 289.; Holub 1926, 234–235.; Eckhart 1938, 84–86.
- 151 KÉRÉSZY ZOLTÁN: *Hűbéri eszmék és magyar jogfejlődés*. Észrevételek Eckhart Ferencnek „Jog- és alkotmánytörténet” című dolgozatára. Budapest, 1931. 20–22.; Somogyi, 87–96.
- 152 *Hármaskönyv*, I. 64., 65.
- 153 Előfordult, hogy a nemesek királyi hozzájárulással végrendelkeztek vásárolt birtokaikról, noha arra elvileg nem volt szükség. De mégis megtették, ami Eckhart Ferenc szerint „... azért volt, mert a király...ezeknél is érvényesíthette a ius regiumot és főképen azért, mert minden intézkedés, amelyet a király megerősített, megtámadhatatlan volt.” Eckhart 1938, 85.
- 154 CDH VII/1. 262.
- 155 Kubinyi 1999, 332.
- 156 Kubinyi 1999, 332.
- 157 Kubinyi 1999, 332.

MÁTHÉ TÍMEA

A konfliktuskezelés alternatív útjai

Dolgozatomban a konfliktus- feloldási módzatok alternatív lehetőségeit kívánom ismertetni az Olvasó előtt, melyeket összefoglalóan a szakirodalom ADR (Alternative Dispute Resolution) avagy AVR (Alternatív Vitamegoldási Rendszer) névvel illet. Olyan eljárások tartoznak ebbe a körbe, melyek alkalmat adnak a vitás ügyek bírósági úton kívüli megoldására, illetve az adott per folyamán is alkalmazhatók. A publikálás terjedelmének korlátozottsága miatt csak néhány módszer ismertetésére vállalkozom. Természetesen az előbbi ok miatt ezek sem lehetnek teljes körűek, de bízom benne, hogy sikerül felkeltenem a kedves Olvasó érdeklődését a téma iránt. Számos elmélet és felosztás közül Henry Brown és Arthur Marriot rendszerét emeltem ki, akik a folyamatban részt vevők száma és hatásköre alapján csoportosították az egyes technikákat. Így szó lesz a tárgyalásról, a mediáció- jellegű folyamatokról (közvetítés, békéltetés és facilitálás, vagyis tárgyaláskönnyítés), illetve az adjudikáció- jellegű tevékenységekről (döntéshozatali eljárások, úgymint a peres-, választott bírósági- és magánbírói eljárás, szakértői döntés valamint a közigazgatási testületek szerepei). Ezt követően bemutatok még két eljárástípust, a tanácsadást és a moderálást. Nagyon fontosnak tartom ezen lehetőségek megismerését, mivel a peres megoldásokkal szemben sokkal emberbaráti módon lehet általuk túljutni a konfliktusok nehézségein. Különös figyelmet érdemel véleményem szerint a mediáció, hiszen általa a vitarendezésnek egy magasabb szintű kultúrája teremthető meg a mindennapi életünkben. Emiatt dolgozatom végén erre az eljárásra részletesebben visszatérek. Most viszont elsőként az ADR-technikák általános jellemzőiről, előnyeiről fogok szólni, összehasonlítást téve a bírósági peres eljárásokkal.

Az alternatív vitarendezésről általában

Az alternatív konfliktuskezelés nem új keletű módszer, alapja - vagyis a vitás ügyek békés úton, az érintettek bevonásával történő rendezése - évszázados hagyományokban gyökerezik. Például az ősi Kínában a közvetítés volt a legfőbb konfliktus- feloldó eszköz, Japánban elvárták a faluközösség vezetőitől, hogy segítsenek lakosaiknak a vitás kérdések tisztázásában, az ókori Görögországban a városállamok közti vitákat is más városok közvetítésével rendezték, vagy például a középkorban a papok voltak azok, akik a családi viszályokban, a bűncselekményeknél és diplomáciai konfliktusokban közvetítettek. A tételes jog és intézményrendszerének kialakulása nyomán azonban az egyes békéltetési és egyeztetési módszerek egyre inkább elhaltak vagy háttérbe szorultak szinte minden közösség életében. Az elmúlt évtizedek viszont nagy változást hoztak. A jogrendszer túlburjánzásai, a bírói gyakorlatok túlterheltsége következtében régi és új megoldások születtek. Az alternatív konfliktuskezelés modernkori elméleti megalapozását az Amerikai Egyesült Államokban kezdték meg az ötvenes években, majd a hatvanas évektől az egyes európai országok jogrendszerébe is kezdett

beépülni. Számos területen hatékonyan alkalmazzák, úgymint a családjog, munkaügy, üzleti élet, kisebbségi ügyek vagy akár az igazságszolgáltatás.

Az alternatív eljárások közös jellemzője, hogy mind hasonló, speciális kommunikációs stratégiák segítségével igyekeznek a megbomlott harmóniát helyreállítani, és ennek elérése érdekében a vitamegoldásba beemelik a konfliktusban álló személyeket is, viszont a részvétel minden esetben az önkéntességen alapszik. A folyamat során nagy hangsúlyt fektetnek a felek önrendelkezésének biztosítására, módjuk van a véleményük, álláspontjuk, elvárásaik kifejtésére, érdekeik ütköztetésére. A cél, hogy a vitából mindegyikük nyertesként kerüljön ki, ehhez viszont elengedhetetlen az együttműködésre, kooperációra, konstruktivitásra és kompromisszumkötésre való készség. A konfliktuskezelés alternatív formái arra a feltevésre épülnek, hogy az emberek képesek és hajlandók konfliktusaikat egymással megbeszélni, azokra megoldást találni, és a megállapodásokat betartani. Így bizonyos esetekben nincs is szükség arra, hogy problémáikat jogi úton oldják meg, annál is inkább, mivel az sokszor előnytelen helyzetet eredményez. A peres eljárásokban a pozicionális stratégia a meghatározó, ahol a fő motívum a másik legyőzésére való törekvés, és ahol a nyertes jutalma a másik fél teljes vesztesége. Ez a megoldás időlegesen sikert hozhat ugyan, de hosszú távon rendkívül romboló hatású, hiszen a legyőzött félben elégedetlenséget, dühöt és „bosszúvágyat” gerjeszthet. A közösen megfogalmazott megoldást viszont sohasem fogják igazságtalannak érezni, mivel saját döntésük áll a háttérben. Az alternatív vitarendezés módszerei ezáltal elősegíthetik a társadalmi, gazdasági konfliktushelyzetek hatékony megoldását, erősítik a toleranciát és a kölcsönös megértést, sőt a későbbi együttműködés lehetősége is biztosított.

Az sem elhanyagolható szempont, hogy a peres eljárások gyakran hosszú évekig elhúzódó folyamatok, amelyek mind anyagilag, mind lelkileg rendkívül megviselik a feleket. Ez különösen a családi konfliktusoknál jelent nagy problémát. Például a hosszú, keserves huzavona alatt a gyermekek megfelelő személyiségfejlődése is könnyen veszélybe kerülhet. A bíróságok nem alkalmasak arra, hogy a felek kölcsönösen elfogadható megoldásokat dolgozzanak ki, mozgásterük sokkal korlátozottabb, hiszen csak azon pontokat tárgyalják, melyek jogi keretbe vonhatók, másrésről a felek csak azokra a kérdésekre válaszolnak, melyeket az ügyvéd vagy a bíró tesz fel nekik. Így előfordulhat, hogy olyan fontos kérdések nem kerülnek elő, melyek megoldatlansága a későbbiekben még problémát, újabb konfliktushelyzetet eredményez. Meg kell jegyezni azt a tényt is, hogy az ADR technikák egyre szélesebb körű alkalmazásával jelentős teherrel szabadulna meg az igazságszolgáltatást (tavaly Magyarországon például 1,5 millió új ügy érkezett a bíróságokhoz).

Persze nem minden esetben jár eredménnyel a konfliktusok alternatív úton történő megoldása. Nem javasolt abban az esetben, ha a felek közötti erőviszonyokban nagy különbségek jelentkeznek, melyek megjelenhetnek akár anyagi vonatkozásban, akár fizikai vagy lelki fenyegetettségben. Továbbá akkor sem ajánlott, ha az egyik fél bizalma annyira megrendült a másikban, hogy nem tudja elképzelni, hogy az majd betartja az egyezséget. Ilyen helyzetben szerencsésebb a konfliktusok bírósági útra való terelése, hiszen ott a jog kellő védelmet képes nyújtani.

A fentebb említett közös pontokon túl az ADR egyes módszerei között jelentős különbségek is vannak attól függően, hogy a vitában ki rendelkezik döntési kompetenciával (a felek vagy egy kívülálló személy), a megbeszélésnek hány szereplője van (részt vesz-e a megbeszélésen egy harmadik független személy vagy sem), mennyire épül be szakember a folyamatba, van-e a döntésnek kötelező hatálya a felekre nézve? Ezen kérdések eldöntését

főként a konfliktusok jellege határozza meg, hiszen mindegyik területet más-más motívum sző át. Van, ahol a felek kapcsolatát erős érzelmi töltődés jellemzi (pl. családi kapcsolatok, kisebbségi konfliktusok), van, ahol a gazdasági érdekek (pl. üzleti, munkahelyi viszonyok), máshol pedig értékrendbeli különbségek a döntőek (pl. politikai élet), de említhetnék még számos jellegzetességet akár az igazságszolgáltatás, közigazgatás, vagy épp a fogyasztó-védelem, egészségügy stb. berkeiből. A hatékony megoldások elérése érdekében ezért az egyes eljárásoknak igazodnia kell a különböző területek sajátosságaihoz. Ennek megfelelően alakultak ki az alternatív vitamegoldási módszerek szintjei.

Az alábbiakban Henry Brown és Arthur Marriott felosztása következik. Amint a bevezetésben már említettem, ők azt vették alapul, hogy a vitamegoldási folyamatban kik vesznek részt, illetve a belépő harmadik félnek milyen hatásköre lehet.¹ Így szó lesz a tárgyalásról, a közvetítésről, békéltetésről, facilitálásról (tárgyaláskönnnyítés), valamint különböző döntéshozatali eljárásokról.

Tárgyalás (negotiation)

Személyek közötti párbeszédet jelent abból a célból, hogy vitáikat rendezzék, nézeteltéréseiket kibékítsék és kölcsönösen elfogadható megállapodásra jussanak, tehát egy konszenzuális technika. Klasszikus tárgyalásra általában akkor kerül sor, ha a szereplők kölcsönösen függő helyzetben vannak és kölcsönösen kizáró célokat követnek. Ebben az esetben kívülről nem részesei a folyamatnak, általában csak az eltérő nézetű felek vannak jelen. A tárgyalás nagyon alkalmas a vitás kérdések kifejtésére, a másik fél erejének, álláspontjának megismerésére. Eltérő perspektívák, új információk kerülhetnek elő, továbbá lehetőség van új módszerek kidolgozására a problémák kezelése érdekében. Mindezekből következik, hogy csak akkor lehet hatékony ez a módszer, ha a felek nyitottak, kölcsönös bizalommal vannak egymás iránt, közvetlen kommunikációt alakítanak ki, figyelembe veszik az igazságosság, méltányosság szempontjait, és mellőzik a hatalom és fenyegetés eszközeit. A tárgyalás legfőbb előnye, hogy az ügyet a felek a kezükben tarthatják, az ellenőrzés joga őket illeti meg, és az egyezséget is maguk alakítják ki, hiszen ők ismerik igazán saját szükségleteiket. Mindezeknek köszönhetően nagyobb a rugalmasság a megállapodás feltételeit illetően is, az egyezséget általában betartják, sőt a későbbi kapcsolat is nagy valószínűséggel fennmarad.

Mediáció- jellegű eljárások

Olyan eljárások tartoznak ebbe a körbe, melyek során a vitában álló feleken kívül egy általuk elfogadott harmadik személy is közreműködik anélkül, hogy bármiféle kötelező erejű döntés meghozatalára jogosítványa lenne. Ehelyett különböző kommunikációs technikák, módszerek felhasználásával segít a feleknek, hogy a vitájukat tárgyalásos úton, megegyezéssel lezárják. A mediációnak, mint a felek közötti közvetítésnek különös jelentősége van, erről még a későbbiekben bővebben írok.

A facilitációt (facilitation) általában tárgyaláskönnnyítésnek szokás fordítani. Erre sok esetben nem egy élesen elkülönült technikaként szoktak tekinteni, hiszen beleépülhet több más módszerbe is. Nem csupán a konfliktusfeloldás, hanem a döntéshozatal folyamatában is könnyen alkalmazható. Egy külső, neutrális személy, a facilitátor vezetésének köszönhetően a

tárgyalások, nehéznek ígérkező megbeszélések, vagy akár a csoportos döntések meghozatala sokkal hatékonyabb módon megy végbe. A facilitátor ügyel a tárgyalás kereteire, megfelelő légkörére, a résztvevők közötti erőegyensúly biztosítására, illetve a közös munkába való bevonásukra, de véleményt sohasem mondhat, és döntést sem hozhat. Mivel ő általában a csapaton kívüli személy, érzelmileg kevésbé érinti meg a téma és a szereplők személyisége, képes a folyamatokra koncentrálni és nem vonja el a figyelmét a csapattagok feladatának tartalmi oldala. A facilitátornak egyáltalán nem szükséges az ügy szakértőjének lennie, hiszen az ő fő feladata annak biztosítása, hogy a csoport a lehető leghatékonyabban haladjon előre meghatározott célja felé.

A békéltetés sok szempontból hasonlít a mediációra, hiszen itt is közvetítésről van szó, viszont főként olyan elmérgesedett helyzetekben alkalmazzák, amikor a felek közötti kommunikáció valamilyen ok miatt nagymértékben megromlott vagy esetleg megszűnt. Pl. egy vállalatnál nem tudnak megegyezni a béremelést vagy kollektív szerződést illetően, vagy egymással rokoni kapcsolatban állók kerültek külön nevezőre valamilyen ügy kapcsán stb. Ekkor a békéltetőre hárul az a feladat, hogy a felek közötti párbeszédet valamilyen módon helyreállítsa, a tolmács szerepét eljátszva megpróbálja a figyelmet egymásra irányítani, megértetni, hogy valószínűleg a másik is ugyanazt mondja, csak másképpen. Gyakran alkalmazzák ilyenkor a négy szemközt zajló különbeszélgetéseket is, melyek segítenek a bizalom légkörének visszaállításában, és ha ezt elérték, a következő lépcsőfok már az lehet, hogy a felek leülnek egy asztalhoz tárgyalni.

Adjudikáció (adjudication)

Döntéshozatali eljárást jelent. Itt már nem a konfliktusban állók együttműködésén múlik az ügy sikere, hanem a semleges harmadik fél döntése határozza meg a vita kimenetelét. Az egyes álláspontok meghallgatása után határozatot hoz, amit a felek mindegyikének követnie kell. Mikor érdemes ilyen jellegű módszert választani? Pl. munkaügyi viták folytán, hiszen akkor érzelmileg nem kötődnek egymáshoz a felek, de abban az esetben is, ha a felek kapcsolata nem szól hosszú távra, nem köti össze őket közös tevékenység, közös cél, mint pl. tulajdonjogi visszaélés esetén vagy adás-vételi szerződés körül kibontakozott vita kapcsán stb. Többféle megoldás is lehetséges: peres eljárás (litigation), választott bírósági eljárás (arbitráció), közigazgatási-, vagy jogszabály alapján felállított testületek tevékenységei, szakértői döntés és magánbírói eljárás (private judging). Ezekről csak néhány mondatban szólok.

A peres eljárás a bírósági rendszerhez kötődő nyilvános, nem önkéntes vitamegoldási módszer, melyben egy pártatlan döntéshozó személyt, általában bírót jelölnek ki a feladat ellátására, aki egy szigorúan meghatározott eljárási rend betartása mellett kötelező erejű, végrehajtandó határozatot hoz. Az arbitráció esetében a pártatlan személyt maguk a vitában álló felek jelölik ki és fizetik, az ügy eldöntésekor követendő eljárást pedig jogszabály, vagy a választott bírót kiküldő szervezet határozza meg.

A közigazgatási-, vagy jogszabály alapján felállított testületek speciális feladatokat látnak el, melyek jogszabályban pontosan szabályozva vannak. Nem tartoznak a bírósági rendszerhez, nincsenek a bírósági eljárás garanciáihoz kötve, mégis ítélező tevékenységet látnak el. A szakértői döntés során a felek által közösen választott, a vitára okot adó témakörben jártas szakértő hoz kötelező erejű döntést.

Magánbírói eljárásról akkor beszélhetünk, ha a bíróság egy, a felek által közösen választott döntőbíróra ruházzák a döntést, de ez a megoldási mód ritkán fordul elő.

A következőkben pedig két olyan módszer következik, melyek szintén az alternatív vitamegoldási technikák közé sorolhatóak, viszont a fenti felosztásban nem szerepelnek (sok egyéb eljárástípussal együtt), de én fontosnak tartom ezek megemlítését is.

Tanácsadás

Ezen eljárás során is részt vesz egy harmadik, pártatlan személy, aki segít a vitában álló feleknek a konfliktusaik kezelésében, viszont ebben az esetben ez a tanácsadó fél megoldási javaslatokkal is előáll, miközben a végső döntést meghagyja a vitában álló felek számára.

Tanácsadást általában három esetben szoktak kérni: Ha a felek úgy ítélik meg, hogy a problémájukra egyáltalán nem találnak megoldást, így egy külső szakértő javaslataira van szükségük, vagy ha a mediáció elakad és a felek a második találkozón ugyanazon személyt tanácsadói szereppel ruházzák fel, valamint ha a konfliktus egyik szereplőjének konfliktuskezelői tanácsokra, konzultációra van szüksége.

A tanácsadásnak ennek megfelelően két formája létezik: Az egyik a konzultáció, amikor a vitának csak az egyik szereplője fordul tanácsadóhoz azzal a céllal, hogy segítséget, javaslatokat kapjon arra vonatkozóan, hogy a másikkal miképpen és milyen eszközökkel tud megállapodásra jutni. A tanácsadó harmadik fél igény szerint fel is keresheti a konfliktus másik szereplőjét, s vele is konzultálhat, vagy egy közös találkozásra invitálhatja. A tanácsadási eljárás másik formája, amikor mindkét fél részt vesz az ülésen. Ilyenkor a harmadik személyt arra kéri fel, hogy vitájukban megoldási javaslatokat fogalmazzon meg. Ebben az esetben a tanácsadó nemcsak konfliktuskezelő, hanem szakértői szerepet is magára vállal. Megszervezi az eljárást, saját javaslatait kifejezve a feleket közös megállapodásra juttatja, majd a létrejött egyezséget velük megszövegezi és megfogalmazza a végrehajtáshoz szükséges garanciákat is.

Moderálás

A moderálás is az alternatív konfliktusmegoldó módszerek csoportjába tartozik, viszont alapvetően a konfliktusok megelőzésében, vagy a kooperáció fejlesztésében, stratégiai konszenzus megteremtésében van kiemelt jelentősége. A moderátor olyan harmadik pártatlan fél, aki egy megbeszélést, eseményt kívülállóként levezet. Fő szerepe, hogy kövesse a folyamatot és átérzve a csoport dinamikáját a legmegfelelőbb pillanatban, előre meghatározott lépések szerint moderálja az eseményt, és hogy a csapat energiáit a szükséges irányba, a cél felé terelje. Mindenképpen ügyelnie kell a szabályos, méltányos és igazságos csoporttagsági jogok betartására is, arra, hogy viselkedési szélsőségek ne kerüljenek felszínre (pl. mindenki egyenlő mértékben kapjon szót a vitában, pozicionális különbségek kiegyenlítése stb.). A moderációt legtöbbször csoportmegbeszélések, konferenciák során alkalmazzák, vagy ha a felek fontos tervezési, átalakítási feladat előtt állnak, és mindenképpen szükség van arra, hogy az együttműködés hosszú távon fennmaradjon közöttük.

Most pedig essék szó bővebben a mediációról, mint közvetítői eljárásról.

Mediáció (mediation)

A mediáció egy probléma-megoldási forma, melynek során egy semleges harmadik fél, a mediátor közvetít a felek között, hogy érdekeik és szükségleteik a felszínre kerüljenek, és egy mindenki számára megfelelő vagy elfogadható megoldás szülessen.

Külföldön igen elterjedt eszköz, az élet minden konfliktusos területén alkalmazzák. Az USA-ban különösen a munkaügyi viták során, illetve az üzleti világban használják, mint megegyezési formát, míg Németországban vagy Angliában válásnál peren kívüli megegyezés esetén, illetve családi konfliktus rendezése kapcsán terjedt el már a nyolcvanas évektől kezdve. Hazánkban a kilencvenes évek elején jelent meg először a munkaügyi konfliktusok rendezésére. Ma már a munkaügyi vitákban jogszabály írja elő, hogy a vitás kérdést mediáció útján kell először megpróbálni rendezni. Ebben segít a Munkaügyi Közvetítői és Döntőbírói Szolgálat. De az egészségügy, a fogyasztóvédelem és a közbeszerzés területén szintén létezik a közvetítői eljárásra vonatkozóan szabályozás. Általános törvény a közvetítői tevékenységről 2003. március 17-én lépett hatályba hazánkban, mely azonban csak keretjellegűen szabályoz, több pontban kiigazításra szorul.

Elmondható tehát, hogy a különféle erővonalak mentén mára kezd körvonalazódni - az egyes területek különleges adottságaihoz és igényeihez igazodva - a mediáció belső szakmai tagozódása is. Uniós összehasonlításban azonban messze nem lehetünk elégedettek az eddigi eredményekkel. Több sikeres társadalmi és civil kezdeményezés indult, de a konfliktuskezelésben a mediáció igazi áttörése még várat magára.

Mikor érdemes mediációt választani konfliktusaink kezelésére? Elsősorban akkor érdemes a mediáció mellett dönteni, ha egy tárgyalás elakad, viszont fontos a felek közötti kapcsolat fenntartása (pl. van közös gyermek vagy közös üzletben vesznek részt), illetve ha a várakozás, az idő szorítása hosszútávon komoly károkat okoz, mely lehet akár anyagi vagy érzelmi is (pl. a gyermek lelki egyensúlya). Mediációra két módon kerülhet sor. Az egyik lehetőség a hagyományos módszer, mely a felek kezdeményezésére indul a per megelőzése végett, a másik esetben pedig a per közben kerül rá sor, amikor a bíró rendeli el a közvetítést a felek véleményének kikérése után.

A mediációról általában

A mediáció során nem annak eldöntése a feladat, hogy kinek van igaza, nem a tények bizonyítása, valamint a vélt vagy valós bűnösök megtalálása és megbüntetése történik, nem is a jogok és kötelezettségek állnak a középpontban, a megcélzott eredmény nem a pozíciók kompromisszuma, hanem a bizalom, a sikeres együttműködés helyreállítása miközben valamennyi fél számára pozitív megoldás születik. Központi kérdés azon lépések feltárása, melyek a vita konstruktív irányba tereléséhez szükségesek. Fontos a konfliktusos helyzet megértése, a szereplők szempontjainak megvizsgálása, viszont a múltban szerzett sérelmek artikulációja helyett ez a módszer arra ösztönöz, hogy a jövő lehetőségeit kutassuk, az esetleges megoldásokra koncentráljunk a későbbi együttműködés fenntartása érdekében. A konfliktus feloldása csak akkor várható a mediációs eljárástól, ha alapját az érdekek képezik. Ha a felek átadják magukat a háborgó érzelmeiknek, felsorakoztatják a másik összes múltbeli hibáját, vétségét, vádaskodnak, követelőznek, fenyegetőznek, akkor a mediáció nem fog megoldást hozni. Ha azonban a felek saját érdekeiket, szükségleteiket tárják fel,

akkor könnyebb a kölcsönös érdekek megtalálása, az ellentétek feloldása. Éppen ezért van szükség egy harmadik, pártatlan személyre, aki megfelelő készségek birtokában és hatékony kommunikációs eszközökkel kimozdítja a feleket a hétköznapi gondolkodásmódjukból és más megvilágításba helyezi a konfliktusaikat, olyan nyugodt körülményeket teremt, ahol a szereplők megismerhetik a másik „oldalt” is. Kijelenthető, hogy ezen tárgyaláson résztvevők egyúttal egy új konfliktuskezelési módszert is tanulnak a mediátoroktól, amit hasonló helyzetekben alkalmazni tudnak.

Foglaljuk most össze, milyen feladatai vannak, mi a szerepe egy mediátornak.

A mediátor feladatai, szerepe

A mediátori szakma egyik legfontosabb etikai és szakmai alapelve a pártatlanság és a semlegesség. Az eljárás menetében ez azt jelenti, hogy a mediátor a felek mindegyikét egyenlő mértékben juttatja szóhoz, kérdései és kommunikációja semleges, azok nem tartalmaznak szimpátiát vagy ellenszenvet érzékeltető elemeket, nem javasol és nem sugall semmiféle megoldást. A mediátor még az eljárás kezdetén ismerteti az érintettekkel a megegyezés lehetőségét, az előnyöket, hátrányokat mindkét fél szempontjából. Viszont ennek sem szabad rábeszélésnek tünnie, a felek teljes autonómiáját minden formában biztosítani kell. A közvetítő feladata, hogy segítsen feltárni és a szereplőkkel megértetni az adott konfliktus lényegét. Segít hozzáférhetővé tenni és megfogalmazni érdekeiket, szükségleteiket, illetve kifejezésre juttatni saját érzelmeiket és a másik fél indítékait, igényeit, továbbá közbenjár abban, hogy mindezeket figyelembe véve valamennyiük számára elfogadható egyezség zárja le a vitát. Jó eszközként szolgálhat a folyamatban az elhangzottak folyamatos összegzése, a folyamatos reflexiók, a gondolatok tudatosítása és tisztázása, a negatív és agresszív mondatok pozitívvá vagy semlegessé alakítása stb. A jó kommunikációs készségen túl nagyon nagy szerepe van a közvetítő pszichológiai képzettségének, hiszen szükség van megfigyelő képességre az esetfeltáráshoz, ugyanakkor a gyakran előforduló indulatokat is tudni kell kezelni. Ügyelnie kell arra, hogy egyik szereplő se alkalmazzon erőfölényt a megállapodás kikényszerítéséhez, ne legyen aránytalan, méltatlan vagy jogtalan az egyezkedés és annak eredménye. A mediátornak nagyon figyelnie kell arra is, hogy ne essen ki a szerepéből, különben elveszíti a felek bizalmát, így a közvetítés kudarcba fulladhat. A bizalom kialakításában hatásos eszköz az értő figyelem és az aktív hallgatás módszere. Ha az érintettek azt érzik, hogy a mediátor meghallgatja és megérti őket, könnyebben elmondják azokat az érzelmeiket is, melyek kimondása egyébként nehézséget jelent a számukra. Persze a mediátornak is vannak érzelmei, és megítélheti a feleket, ezt azonban kontroll alatt kell tartania, véleménye az eljárás folyamán nem jelenhet meg semmilyen formában. Amennyiben nem tud elfogulatlan lenni, az ügyet nem vállalhatja el.

Összegzés

Záró gondolatként összegzem a mediáció mellett szóló érveket. Megállapítható, hogy ezen eljárás során semmit sem veszíthetnek a felek, ha mégsem tudnak egyezséget kötni, választhatnak más módszert is. A mediáció teljesen az önkéntességen alapszik, csak a felek együttes döntésével indulhat meg a folyamat, amiből bármikor ki is léphetnek és az ügyet bírósági útra terelhetik.

Fontos szempont továbbá, hogy az egyéni vitákban könnyebben megállapodásra lehet jutni a mediáció által, hiszen mindenkinek lehetősége van kifejezni a saját álláspontját. A cél egy olyan megoldás keresése, amiben a felek gondolatai, szükségletei és érkei egyaránt megfogalmazódnak. A folyamat kontrollja a felek kezében van, kompetensnek érzhetik magukat, hiszen saját maguk határoznak saját ügyükben, így döntéseikért is vállalják a felelősséget és be is tartják azt. Ez a módszer emberközeli módon kezeli a konfliktusokat, csökkenti a feszültséget, ráadásul gyorsan, nehézségek nélkül elérhető, olcsó szolgáltatás és végül, de nem utolsósorban tehermentesíti az igazságszolgáltatást.

Magyarországon is egyre több személy foglalkozik mediációval. Névjegyzékük az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium honlapján található, de a következő szervezetek szolgáltatásai is hatékony segítséget tudnak nyújtani különböző konfliktusok esetén: Partners Hungary Alapítvány, Kapcsolat Alapítvány, Lege Artis, Kisebbségi Mediációs Intézet, Rézler Gyula Mediációs Intézet, Közösségi Szolgáltatások Alapítványa Magyarország, Oktatásügyi Közvetítői Szolgálat és a Munkaügyi Közvetítői és Döntőbírói Szolgálat.

JEGYZETEK

- ¹ Brown–Marriott 1993. Ugyanez a rendszerezés található meg az Egyesült Államok jogi iskoláiban legszélesebb körben használt tankönyvben is: Goldberg, Stephen- Sander, Frank-Rogers, Nancy: *Dispute Resolution: Negotiation, Mediation and Other Processes*. Little Brown and Company, 1992. Vö.: Rúzs Molnár Krisztina: *Mediáció a munkajogban*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2007. pp.29- 37.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Mediáció. A közvetítői tevékenység.* (HERCZOG MÁRIA–LOVAS ZSUZSANNA et al) Budapest, 2006, HVG ORAC.
- RÚZS MOLNÁR KRISZTINA: *Mediáció a munkajogban*. Szeged, 2007, Pólay Elemér Alapítvány.
- BROWN, HENRY J.–MARRIOTT, ARTHUR, L.: *ADR Principles and practice*. London, 1993, Sweet & Maxwell.
- BARCY MAGDOLNA–SZAMOS ERZSÉBET: „*Mediare necesse est*”. *A mediáció technikai és társadalmi alkalmazása*. Budapest, 2002, Animula.
- HAJBA ÉVA: *Konfliktuskezelés – Mediáció*. Budapest, 2004, ZSKF.
- <http://rezlerintezet.hu/>
- <http://www.rezler-foundation.hu>

T É K A

Végzetes démon egy végzetes korban¹

NÓTÁRI TAMÁS: *Zarah Leander. Díva a Harmadik Birodalom árnyékában.*
Szeged, 2007, Lectum Kiadó. 240 p.
(CD-melléklettel)

Részen magyaroknak köszönhete nemzetközi sikereit a száz éve született svéd Zarah Leander, aki a náci Németországban Marlene Dietrich helyébe lépve lett a végzet asszonya.

„Politikai anal-fabéta vagyok” – mentegette magát Zarah Leander svéd énekesnő és színésznő, miután a második világháború idején hazájába visszatérve többen náci szirénnek nevezték a dizőzt, akinek „csupán” az volt a bűne, hogy hagyta magát sztárolni a hitleri Németországban. Magyarázkodása csak keveseket hatott meg, ezért évekre ejtették a vörös hajzuhatógával és erotikusan bűgő kontraaltjával korábban milliókat magába bolondító Leandert.

Az éppen száz éve egy svéd városkában, Karlstadban – Zarah Stina Hedberg

néven – született díva hozzá lehetett szokva a kritikákhoz, hiszen már karrierjét is el-lenszélben kezdte. 1926-ban, 19 évesen a királyi színiiskola felvételijén – tudható meg Nótári Tamásnak, a Károli Gáspár Református Egyetem docensének minap megjelent, Zarah Leander: *Díva a Harmadik Birodalom árnyékában* című könyvéből – azzal utasították el, hogy „káprázatosan néz ki, de teljességgel tehetségtelen”, a stockholmi operaházban pedig John Forsell intendáns „kellemes jelenség, de túl hangosan ordít” szavakkal

tanácsolta el, hozzá-téve, hogy próbálko-zék inkább az operet-tel. A 175 centiméter magas és különleges hangfekvésű femme fatale – a kevésbé is-mert, sokat italozó színész, Nils Leander mellett töltött rövid és boldogtalan há-zasságot követően – 1932-ben hozzáment Vidar Forsellhez, az őt elutasító operahá-zi intendáns fiához. Ezzel pedig megnyí-ltak előtte a korábban elérhetetlennek tűnő, magasabb körök is, ráadásul új apósa is módosította korábbi le-sújtó véleményét:

„Hangod ugyan nincs, kedves Zarah, de amit énekelsz, átkozottul jól hangzik!”

Igaz, az első férje nevét megtartó Zarah ekkor már többlemezes énekesnő és vitathatatlan sztár volt, sőt a színpadot is meghódította. Kritikusai a revükben dekadens végzet asszonyaként nagyot domborító színésznőről olyasmiket írtak, hogy „kellemes és fájdalmas

¹ A szerző a HVG 2007. évi 49. számában írott, azonos tárgyú, „A végzet pótasszonya” című írásának átdolgozott változata.

érzés járta át a nézőt a bukott angyal nyers önkritikáját hallgatva”, s hogy a közönség „ritkán halhatja a testet öltött bűn ilyen tiszta hangú panaszát”. Svéd filmekben is szerepelt, annak ellenére, hogy a rendezőknek komoly nehézséget okozott a kamera előtt gyakorlatlanul viselkedő Leandernek olyan szerepeket keríteni, amelyekben keveset kell beszélni, ám annál többet lehet vészjósló démonisággal énekelni.

A Magyarországon ma jószerével ismeretlen dizőz pályájának felívelésében egyébként közvetve magyar művészek is közreműködtek. Első svédországi színpadi sikerét 1931-ben Lehár Ferenc *A víg özvegy* című operettjében aratta, de az 1938-ban Herczeg Ferencnek a felismerhetetlenségig átirított *Kék róka* című darabjából forgatott

filmért is hízelgő kritikákat kapott. Utóbbiból két slágert is dúdoltak akkoriban a berlini utcákon: az egyik a *Von der Puszta will ich träumen* (A pusztáról akarok álmodni) és a *Kann die Liebe Sünde sein?* (Lehet bűn a szerelem?). A németek kedvencévé vált színésznő a Csajkovszkijről szóló *Bóditó bál* című opuszban Röck Marikával – a Leander után a második legjobban fizetett sztárral – is együtt játszott. Lehár úgy vélekedett: „Amíg akadnak olyan színésznők, mint Zarah Leander, az operettszerzőknek nincs okuk aggodalomra. Leander egyedülálló és csodálatos.”

A végzet svéd asszonya persze csak az 1930-as évek végi Európában volt egyedülálló. Addigra ugyanis visszavonult hon-

fitársa, Greta Garbo, a markánsan náciellenes Marlene Dietrich pedig Amerikában folytatta karrierjét, így jól jött az európai filmiparnak egy németül jól tudó, dekadens szerepekre (is) alkalmas sztár. Leandert fel akarta fedezni is Hollywood, ám akárcsak Marlene Dietrichnek, neki is előírták, hogy fogyjon le jó pár kilót, a svéd bombázó azonban nem akart lemondani a kulináris élvezetekről. A kitűnő üzleti érzékű Leander 1936-ban elfogadta a német Universum Film AG (UFA) rendkívüli ajánlatát, ami szerint három év alatt tíz filmért 900 ezer birodalmi márka ütötte a markát.

„Megnéztünk egy svéd filmet Zarah Leanderrel. (...) Úgy vélem, nagyon túlértékelik ezt a nőt. A film tipikus kis országbeli áru. Nem szeretnék svéd lenni” – vallotta meg

naplójának Joseph Goebbels kultuszminiszter 1937 elején. Bár Leander nem felelt meg a szőke, copfos, smink nélküli náci nőideálnak, a fanyalgás korántsem volt általános: a sztár milliósámra vonzotta a németeket a mozikba. Pedig nem volt egyszerű megfelelő férfi-partnert találni a vállas, magas nő számára – az őt ostromló hős szerelmesek nemritkán magasított járdán lépdelték mellette. A nagy szerelem című, 1941–1942-ben forgatott filmben pedig állítólag – mivel a női kórus tagjai túl alacsonyok voltak – Hitler személyi testőrei statisztáltak mellette parókában, kisminkelve.

Addigra persze Goebbels véleménye is megváltozott Leanderről, olyannyira, hogy – tucatnyi színésznőhöz hasonlóan – őt is az ágyába igyekezett csábítani. Ez feltehetően nem sikerült neki, ám bizonyos szempontból mégiscsak levette a lábáról a filmszillagot, mivel az még 1972-ben megjelent memoárjában is azt írta a kultuszminiszterről: „Fütyülök arra, hogy ki mit vél, hisz vagy gondol, és nyíltan kijelentem: Goebbels érde-

kes ember volt.” Kapcsolatuk meglehetősen közvetlen volt, hiszen a svéd diva állítólag még azt is megengedte magának, hogy amikor egy fogadáson Goebbels azt mondta neki: „Frau Leander, az ön neve nekem zsidó névnek tűnik: Zarah...”, a primadonna így riposztzott: „És az öné, Herr Minister: a Joseph?”

Kenyértöréshez vezetett viszont, amikor 1942-ben Goebbels azt kérte, Leander vegye fel a német állampolgárságot, cserébe megkapja a minden színész által vágyott (a magyar A nemzet színésze címhez hasonló) Staatsschauspieler rangot. A magát svéd hazafinak valló dívát azonban felháborította az ajánlat, és egy svédországi filmbemutató után nem tért vissza Berlinbe. Tettét a náci rezsim arculcsapásként értékelte, 1943 decemberében maga Heinrich Himmler, a német SS birodalmi vezetője írt gyalázkodó cikket a „hideg, számító és rafinált, importált svéd nőről”, aki „elutazott, amint nálunk az erotika mezejét lelegette, és elég pénzt keresett”.

Svédországban eleinte örömmel fogadták a hazatérő Leandert, ám 1944-től a sajtó egyre inkább náci kollaboránsként emlegette, jöllehet a diva propagandafilmekhez soha nem adta a nevét. Sőt, tartását bizonyíthatja, hogy nem a sülyyedő hajóról menekült – még akkor távozott Berlinből, amikor Német-

ország bukása nem volt nyilvánvaló. Fél évtized alatt azonban megbocsátottak neki, és 1949-ben újabb diadalút kezdődött: végigtornéztta a fél világot, újra szerepelt német filmekben, a svéd sajtó pedig a mennyekbe menesztette „minden idők legnagyobb svéd primadonnáját”, akinek a jótékonyági fellépésekért is busás gázsí járt. Még 1978-ban, túl a 70-en is lelkesen énekelt, igaz, az addigra 20 kilót fogyott delnő szokásosan

széles gesztusai közben több értékes gyűrtje is leröptt előadás közben az ujjáról. 1981-es halála óta folyamatos hazájában és Németországban a Leander-kultusz, tucatnyi életrajz, dokumentumfilm és színdarab emlékezik meg róla, szobrot is kapott szülővárosában, sőt, idén szeptember 23-ikán a stockholmi Folksoperanban bemutatták Anders Nilsson Zarah – csodálva és leköpvé című operáját is.

IZSÁK NORBERT

GEBEI SÁNDOR:

Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások.

Gebei Sándor tanszékvezető egyetemi tanár, az MTA doktora. Legújabb műve ezúttal a közös lengyel–magyar múlt egy kevésbé ismert szeletét tárja a szakma és az olvasóközönség elé. Széleskörű kutatómunkán alapuló, magyar, lengyel, orosz és latin nyelvű források felhasználásával készült műve Közép- és Kelet-Európa viharos századaiba vezeti el az érdeklődőket. A lengyel trónért folytatott hatalmi harcokban a kor sajátos viszonyai miatt a más hatalmakhoz képest kis Erdély is szerepet kapott. Sikerek és kudarcok évszázadai ezek, mind a lengyel, mint pedig az erdélyi – magyar – történelemben. Lengyelország hódítók áradatával

küzd meg, miközben belső viszonyai egyre ziláltabbak lesznek. Hazánk is hódítókkal küzd, sokszor a pusztta túlélésért. Ezen történelmi párhuzamok is bizonyítják, hogy a lengyel–magyar nép között létezik egyfajta történelmi sorsközösség. Ezt támasztja alá, ezt mutatja be a történettudomány eszközeivel Gebei Sándor is jelen munkájában.

A szerző törekszik arra, hogy a vizsgálat tárgyává emelt lengyel királyválasztásokat a maguk komplexitásában láttassa. Ennek megfelelően vizsgálja a Rzeczpospolita államának a működési elveit, az interregnumok speciális jellemzőit, a nemzetközi viszonyok pillanatnyi helyzetét a királyválasztások ideje alatt s figyelembe veszi Erdélyi Fejedelemség külpolitikai tevékenységét meghatározó ketős függőséget.

A források bűvöletében.

Ünnepi tanulmányok Katona Tamás 75. születésnapjára.

Katona Tamás, a magyar történettudomány meghatározó alakja idén töltötte be 76. életévét. Tanítványai, barátai elhatározták, hogy egy kötetel tisztelegnek mesterük, kollégájuk, a kiváló előadó és pedagógus előtt. A kötet átadásával ugyan elkéstünk de annál nagyobb örömet okozhattunk az 1848/49-es forradalom és szabadságharc kutatójának „A források bűvöletében.

Ünnepi tanulmányok Katona Tamás 75. születésnapjára” című kötetünkkel, hiszen dacára a hosszúra nyúlt szerkesztésnek, senki sem figyelmeztette az ünnepeltet a könyv várható megjelenésére. A kötetben olvasható tanulmányokat úgy válogattuk össze, hogy Katona Tamás életművének két fontos területéhez az 1848/49-es szabadságharchoz, illetve a külpolitikához kapcsolódjanak. A huszonhat szerző által írt tanulmányok után az olvasók fellapozhatják Katona Tamás történeti munkásságának bibliográfiáját is. A könyv-

vet minden 19. századi magyar történelem iránt érdeklődő olvasónak jó szívvel ajánljuk. Tartalom: BALLA TIBOR: Közös hadsereg kontra honvédség, avagy a birodalmi érdek elsőbbsége. Ferenc József magyar katonái a dualizmus korában; CSIKÁNY TAMÁS: Baj van Köpecen!; CSORBA GYÖRGY: Egy török–magyar szövetség ajánlata 1849-ből; DÉR DEZSŐ: A kassai 20. honvédszászlóalj, avagy egy sikertelen alakulatszervezés története 1848–49-ben; ERDŐDY GÁBOR: Belgiumi radikális sajtóvélemények a magyarországi polgári forradalmi átalakulás kérdéseiről 1848-ban; GÁNGÓ GÁBOR: Vihar után. Szerkezet és kontextus Eötvös József Uralkodó eszméiben az 1848-as mozgalmak fényében; HAJAGOS JÓZSEF: A felső-tiszai hadtest élelmezési rendszere 1848. decemberétől 1849. március közepéig; HERMANN RÓBERT: A tizenhatodik aradi vértanú – Ludwig Hauk; HERNÁDY ZSOLT: A hadi parancsnok. Schweidel József tábornok pesti városparancsnoksága 1849-ben; KEDVES GYULA: Répásy Mihály honvéd tábornok a szabadságharc lovassága élén; KEMÉNY KRISZTIÁN: Adalékok az 1848-ban a frankfurti német nemzetgyűléshez küldött magyar követség történetéhez; KOVÁCS ISTVÁN: A Kolodziejski

család leghíresebb tagjai, avagy merénylet Bem tábornok ellen; KURUCZ GYÖRGY: Válogatás Festetics Taszilo központi birtokigazgatásának 1848. évi ügyirataiból és protocollumaiból; MARJANUCZ LÁSZLÓ: A törvényhatósági önkormányzat helyreállítása Szegeden; MOLNÁR ANDRÁS: Deák Ferenc reformkori leveleiből (1832–1848); NAGY SÁNDOR: A szerb felkelés kirobbanása 1848 kora nyarán – egy határőr vidéki katona-bürokrata szemével; PELYACH ISTVÁN: Batthyány Lajos gróf miniszterelnöki kinevezésének történetéhez; PETE LÁSZLÓ: A Frangepán-csapat; POLLMANN FERENC: Dualizmuskori honvédségünk vezérkari főnökeiről; REZNÁK ERZSÉBET: „A nemzet csak jogost akarjon...” Kossuth Lajos levele Bobory Károly országgyűlési képviselőhöz Ceglédre; ROSONCZY ILDIKÓ: Paszkevic és az orosz hadsereg 1831-ben lengyel földön; SÜLI ATTILA: A székely határvédszászlóalj története; SZAKÁLY SÁNDOR: Egy katonai attasé felmentése és nyugállományba helyezése 1941-ben; SZÖRÉNYI LÁSZLÓ: Vadonffy Bertalan instanciája a Magyarok Istenéhez. Az Elveszett Alkotmány kihagyott segélykérése; VIZI LÁSZLÓ TAMÁS: „Emelte a honfiui kegyelet”; ZAKAR PÉTER: Az aradi rendház 1848-49. évi naplója.

MARÓTI EGON

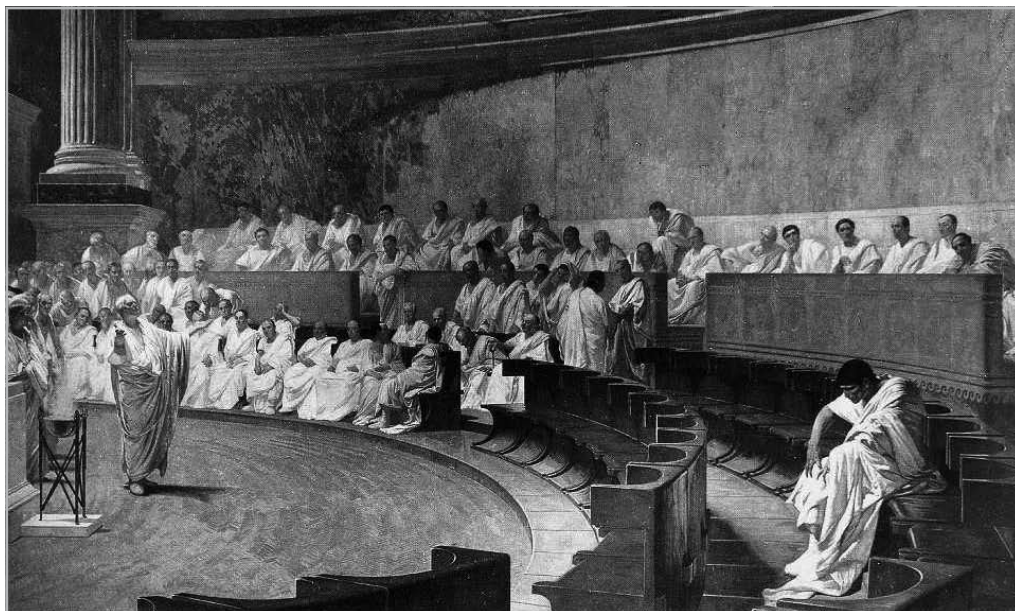
Historia est magistra vitae

Cicero szavai szállóigévé váltak, s általában úgy szokták érteni, értelmezni, hogy „a történelem az élet tanítómestere”. S a megállapítás ezt is jelenti – az összefüggésből kiragadva. Cicero azonban nem egészen ezt akarta mondani. Legrészletesebb szónoklattani munkájában a teljes mondat ugyanis így hangzik: „A történetírás valóban az idők tanúja, az igazság fénye, az emlékezet élete, az élet tanítómestere, a múlt idők hírnöke”.¹ A későbbi korok a tapasztalat szerint a lehetséges megoldások közül gyakran a legrosszabb lehetőséget választották. Persze adódnak szerencsés példák, elgondolkodtató esetek is. Így Rómának, az akkor ismert világ

vezető nagyhatalmának története során is van példa mindkettőre.

Úgy alakult, hogy a 3. makedón háborúban (Kr. e. 171–167) hosszas hadakozás után végül is sikerült győzelmet aratniuk a köztársaság legióinak a makedón király hadai felett, és a Pydna melletti csatában (168. június 22.) szétverték a makedón sereget, megszállták, majd négy, önmagában életképtelen területre osztották fel Makedóniát, szövetségeseiket pedig kíméletlenül megbüntették. De nem kímélte Róma a saját ingadozó szövetségeseit sem. Így például a közvetítő szándékkal fellépő Rhodosz elvesztette szárazföldi területeit, s beláthatatlan jövedelemtől esett el azáltal,

CICERO A SZENÁTUSBAN CESARE MACCARI FRESKÓJÁN (1882–1888)

hogy Déloszt szabadkikötővé, vámmentes rakodóhellyé nyilvánították. Több véresszájú, zsákmányra éhes politikus – a mai „héják” elődei – ezen felül a szigetállam elleni háború megindítását is sürgették.

A szenátusban heves viták zajlottak pro és kontra. A feszült hangulatban szólásra emelkedett a nagy tekintélyű volt censor, M. Porcius Cato, aki közismerten a római expanziós, hódító törekvések híve volt, ám ugyanakkor a római állam érdekeit messzeszemenően számításba vevő politikus is. Cato az általános várakozással ellentétben józan mérséklettel érvelt, de szenátortársával szemben meglehetősen csípős hangú beszédet mondott. Ennek velejét az írásbeli hagyomány fenntartotta, mégpedig a következőképpen:

„Tudom, hogy a legtöbb embernek a fejébe szokott szállni, ha kedvezően, szerencsésen és sikeresen alakul a sorsa, s megnő és fokozódik a gőgje és erőszakossága. Ezért vagyok most nagy gondban azért, mert olyan kedvezően alakult a helyzet, hogy még valami szerencsétlen elhatározásra jutunk, ami kedvező helyzetünket elrontja, és túlzásba visszük az örvendezést. A nehézségek lecsillapítanak és megtanítanak rá, mit kell cselekednünk, a siker fölötti öröm el szokott téríteni a helyes megfontolástól és belátástól. Annál nagyobb nyomatékkal javaslom, hogy halasszuk el néhány nappal ezt az ügyet, amíg a szertelen örvendezés után visszanyerjük önuralmunkat.

Bizony magam is úgy gondolom, hogy a rhodosiak nem kívánták, hogy úgy fejezzük be a háborút, ahogy befejeztük, s azt sem, hogy Perseus király vereséget szenvedjen. De nemcsak a rhodosiak nem kívánták ezt; úgy gondolom, hogy számos nép és nemzet ugyanúgy nem kívánta; s nem tudom, nem volt-e közöttük olyan, amelyik a mi megszégyenülésünk kedvéért nem kívánta ezt: Ők azonban attól féltek, hogy ha nem marad senki, akitől tartanunk kell, mindent

kényünk-kedvünk szerint teszünk majd, s ők egyeduralmunk révén szolgálunkká lesznek. Úgy gondolom, szabadságuk érdekében voltak ezen az állásponton. Ám a rhodosiak hivatalosan mégsem nyújtottak Perseusnak sohasem segítséget. Gondoljuk meg, mi egymás között, magánemberként mennyivel óvatosabban járunk el. Mert mindegyikünk, ha úgy gondolja, hogy valami az érdekei ellen van, teljes erejével szembeszegül, hogy megvédje az érdekeit; ők ezt mégis eltűrték.

Most nagyhírtelen veszni hagyunk oly nagy kölcsönös jótéteményeket, oly nagy barátságot? S amiről azt mondjuk, hogy ők meg akarták tenni, azt mi elsőként valóban megtegyük?

Aki a legádázabban beszél ellenük, ezt mondja: ellenségeink akartak lenni. Ugyan van-e közöttetek olyan, aki a maga részéről méltányosnak tartaná, hogy valaki büntetést kapjon azért, mert rábizonyul, hogy rosszat kívánt cselekedni? Úgy vélem, senki; mert én, ami engem illet, nem kívánnám.

Akkor hát? Létezik olyan szigorú törvény, amely kimondja, ha valaki ezt és ezt kívánta cselekedni, büntetése legyen ezer sestertius, de ne több, mint vagyonának a fele? Ha valaki ötszáz iugerumnál többet szeretett volna birtokolni, akkora legyen a büntetése; ha valaki nagyobb nyáját szeretett volna birtokolni, akkora legyen a büntetése?² Hiszen mi mindannyian többet szeretnénk, és ezért nem jár büntetés.

De ha nem jogos elismerést aratni olyasmért, amiről valaki azt mondja, hogy szerette volna derekasan elvégezni, ám mégsem tette meg, a rhodosiaknak hogyan legyen kárára, nem az, hogy rosszat tettek, hanem az, hogy állítólag rosszat akartak?

Azt mondják, a rhodosiak gőgösek: ez olyan szemrehányás, amit a legkevésbé sem óhajtanám, hogy rám vagy a gyerekeimre mondjanak. De mennyiben tartozik ez ránk? Azért haragszunk, mert valaki gőgösebb, mint mi?”³

A háborúra nem került sor. S a következő korszakban, a Mithridatész elleni háborúk során beigazolódott Cato előrelátó bölcsessége. Ha az egykor, több mint kétezer évvel ezelőtt a római szenátusban, a világpolitika akkori vezető fórumán elhangzott beszéd summáját ma felolvasnák – persze latinul – az ENSZ tanácskozásán, tanulságos összehasonlítás adódna a két testület bölcs előrelátása, szuverenitása és történelmi felelősségtudata között.

Pedig a római szenátus sem volt valami makulátlan együttes...

JEGYZETEK

¹ De oratore II. 36: historia vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis. – A latin historia szó jelenthet történelmet és történetírást egyaránt: az adott összefüggésben – és folytatás szerint isi egyértelműen az utóbbiról van szó.

² Cato itt az állami közföldek, az ager publicus területén bérelhető föld méreteire, illetőleg az ott legeltethető állatok számát maximáló törvényre utal.

³ A fentebb leírtak első részét a FERENCZY E. – MARÓTI E. – HAHN I.: *Az ókori Róma története* című egyetemi tankönyv (Budapest 1992, 2003) általam írt köztársaságkori része alapján foglaltam össze. Cato beszéde a Havas László által szerkesztett Róma. Egy világbirodalom politikai, erkölcsi és történelmi eszméi című kiadvány 1. kötetében jelent meg (Debrecen 1998), szintén az én fordításomban.

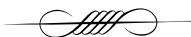
a civil egyetem...

Portrék az SZTE-ről (könyvsorozat)
 EGYETEM a szegedi felsőoktatás háttérmagazinja
 SZTE Nevezéses Horgászverseny
 A szegedi felsőoktatás története (vetélkedő)
 A célszemély: Bálint Sándor (könyv)
 Professoribus Salutem (egyetemi emlékpólók)
 Szegedi Gólyahír
www.egyetem.szeged.hu
www.sztehok.szeged.hu
www.fossilia.hu
www.hsz.hu

Szegedi Tudományegyetem Polgáraiért Alapítvány

NÓTÁRI TAMÁS

Greta Garbo mint Karenina Anna – kétszer

Ha a *Karenina Anna* filmváltozatára gondolunk, önkéntelenül is Greta Garbo felejthetetlen alakítása jut eszünkbe: ezzel az 1935-ben forgatott filmmel (s az 1937-es *Camille*-jal) tette fel filmművészetére a koronát. Kevésbé közismert tény azonban, hogy a Clarence Brown rendezte, 1935-ben készült *Karenina Anna* hangosfilmben Garbo nem először formálhatta meg Tolsztoj tragikus sorsú heroináját. Az első *Karenina Anna* Edmund Goulding rendezésében született meg 1927-ben, s a kor technika viszonyainak megfelelően, természetesen: némafilmként. Ebben az esszében az első *Karenina Annát*, keletkezésének körülményeit, filmtörténeti és a Garbo-életműben elfoglalt helyét határozzunk meg – s teszünk néhány összehasonlítást a második *Anna Kareninával*.

Először is néhány filmográfiai adat: az első, 1927-es *Karenina Anna* (*Love*, vagyis *Szerelem* címen került a mozikba – a címválasztásra még visszatérünk) Garbo nyolcadik filmje, pontosabban a nyolcadik film, amelyben Garbo szerepelt – hiszen a legkorábbi, 1921-ben és 1922-ben Svédországban készült filmeket még nem nevezhetjük Garbo-filmeknek. Az Egyesült Államokban forgatott Garbo-filmek közül a *Karenina Anna* a negyedik, ezt megelőzte *Az asszony ingatag* (*The Torrent*, 1926), a *Párhaj a pusztán* (*The Temptress*, 1926) és *Az asszony és az ördög* (*The Fles and the Devil*, 1927). A *Karenina Anna* fordulópontot hozott Garbo művészi pályafutásában.

Az addigi filmek sikert és elismerést hoztak ugyan Garbónak, s a kor legünnepeltebb filmdívai (Gloria Swanson, Norma Shearer,

Pola Negri) közé emelték, ám ugyanakkor az előbbiekhöz hasonló szerepskatulyába zárták. A dekadens, végzetes szenvedélyeket gyűjtani igen, ám átélni nem képes, a férfiakat tönkretévő *vamp* (nem véletlenül alakult ki ekkortájt e szó a vámpír rövidítéseként) maszkját kellett magára öltenie. Garbo felfedezője (a Garbo-image-nak a színésznővel közös megalkotója), Maurice Stiller mindig is tiltakozott e beskatulyázás ellen, s Garbo maga is megunt, hogy minden filmjében ugyanazon, a saját lényétől meglehetősen idegen, mindenkre pusztulást hozó nőtípust alakítsa. *Az asszony és az ördög*-ben azonban filmbeli partnerével John Gilberttel, akivel a magánéletben is közel kerültek egymáshoz, frenetikus sikert arattak (filmtörténeti érdekesség, hogy a néző a mozivásznon e filmben láthatott először valódi csókjelenetet), és az MGM a végletekig ki akarta aknázni e jó üzletet kínáló konstellációt – természetesen további, ugyanezre a kaptafára gyártott filmekkel. Garbo azonban eldöntötte, hogy több ilyesfajta szerepet nem fogad el – az okok megértéséhez tudni kell, hogy mindig is „beleélős” színésznő volt, azonosult a szereppel, nem pedig a szerepet szabta magára, így tehát egy idő után valóban nehezebb eshetett a rideg és önpusztító figurák átélése. A további, ilyen zsánerű szerepek visszautasításához jó ürügyül szolgált a gázsiháború, ugyanis az immáron egyenrangú sztárrá arrivált Garbo heti hatszáz dollárt kapott az MGM-től, szemben Gilbert tízezer dollárjával. Garbo négyezer dollárt követelt, Louis B. Mayer kétezer ötszázat ajánlott, Garbo köszönt, és távozott az irodából.

Garbo, akit gázsimegvonással sújtottak, sajtókampánnyal zsaroltak, kitoloncolással (svéd állampolgár volt) és útlevélbevonással fenyegettek, hét hónapon át nem tette be a lábát a filmgyár területére, és látszólagos

közönnyel állta a támadásokat – végül meg-hátrálásra kényszerítette a Metro-oroszlánt. Passzív ellenállásával (és egy jó ügynökkel, Harry Eddingtonnal) kiharcolt az MGM-től egy ötéves, heti öt-, majd hatezer dolláros

gázsit biztosító szerződést és azt a jogot, hogy beleszólhasson azon filmek, illetve forgatókönyvek kiválasztásába, amelyekben játszani fogják.

Ezen előzmények után vonult be Garbo 1927-ben ismét az MGM stúdiójába, hogy megformálja Karenina Anna szerepét. Azt a szerepet, amellyel megszabadult a vamp-image-tól, és amely elindította azon az úton, hogy a néma-, majd a hangosfilmek elsőszámú, hivatásos, legtragikusabb tragikája legyen – nem véletlen, hogy napjainkig ő a szenvedő szépség, a drámai tekintetű, könnytelen mítosz megtestesülése. (Rövid kitérő: szerencsésebb is talán, hogy 1927-ben többé-kevésbé kilép a kőarcú vamp szerepköréből, hiszen 1930-ban majd a vamp-Garbót pótlandó az Egyesült Államokba érkezik a Joseph von Sternberg felfedezte Marlene Dietrich, akiből évekre saját és rendezője elhatározásából a legszoborszerűbb szépség lesz. Utóbb majd Dietrich is – megmaradván ugyan örökké Dietrich-szobornak – kilép a vamp-skatulyából, és valódi színésznővé válik, de erre csak akkor kerülhet sor, amikor elválnak egymástól útjaik Sternberggel. Érdekes egybeesés a címeket illetően: Garbo utolsó ízig-vérig vamp-filmje *Az asszony és az ördög*, Diertiché az 1935-ös *Nőstényördög* (*The Devil is a Woman*, a német cím ezt nem adja vissza, hiszen ott *A spanyol táncosnőre*, *Die spanische Tänzerin*re keresztelték az utolsó közös Dietrich–Sternberg opust). A Németországgal végképp szakító Dietrich helyébe Európában a már az 1930-as években Bécsben fellépő, de karrierjét robbanásszerűen csak 1936-ban, az UFA-nál elindító, skatulyáját utóbb szintén szétfeszítő svéd fenomén, Zarah Leander lép. A kitérő végére: az utóbbi két színésznő esetében nem csupán művészetüknek, filmtörténeti jelentőségüknek, s ami nem elhanyagolható, a 30-as és 40-es évek nő-, illetve szépségideáljában betöltött szerepüknek, hanem a kor politikai viszonyaihoz fűződő, néhány helyen máig

homályos viszonyuknak is érdemes volna önálló kötetet szentelni.)

Visszatérve a *Karenina Annához*. Hollywood azonban nem volna Hollywood, ha hűen adaptálná a tolsztoji művet, ugyanakkor az eddigi Garbo-filmek forgatókönyveit így is mérföldekkel maga mögött hagyja. A film címe *Szerelmem* lett. E tény elsőre nem tűnik túl eredeti invenciónak, de gondoljunk a plakátokra: „*Love! Garbo and Gilbert in Love!*” – vagyis egy névelő elhagyásával az MGM tehát jól kiaknáztta a Garbo és Gilbert közti bensőséges viszonyt. A Tolsztoj-mű Frances Marion forgatókönyvének torzításában (vagy finomabban megfogalmazva: adaptációjában) került a közönség elé, kissé banális házassági háromszöget teremtve az alapdrámából. A kosztümök korhűk – hűek 1927-hez, de a XIX. századi Oroszországhoz semmi közük. Azon tényről (a neveken kívül), hogy a történet orosz környezetben játszódik a néző csak a falakat dúsan díszítő ikonokból és a szakadatlan hóesésből értesül. Vronszkij és Anna a hóvihar elől menekülve ugyanabba a fogadóba térnek be, majd másnap a templomban véletlenül egymás mellé kerülnek, s a szertartás rendje szerint – mai szemmel nézve érdekes hollywoodi interpretációja az ortodox istentiszteletnek – mindenki összecsókolózik a mellette állóval. Ez persze már Karenin figyelmét sem kerülheti el. A cenzúra és a korízlás tehát olyannyira „átstilizálta” a regényt, hogy a filmnek alig sikerült a fenyegető *happy end*et elkerülni.

John Gilbert nem érezte magát igazán otthonosan Vronszkij szerepében, ezért a rendező rábeszélte Garbót, hogy „ne játssza le” filmbeli partnerét. Gilbert Garbo visszafogott játékától igencsak magabiztos lett – és alaposan „túljátszotta” a szerepét. Mindez a kritikákban úgy csapódott le, hogy Gilbertet egy-két közhelyes mondattal letudta a sajtó, Garbo rejtélyes mosolyáról pedig tanulmányok születtek. Itt kell megemlíteni, hogy az operatőr, William Daniels is mestermunkát

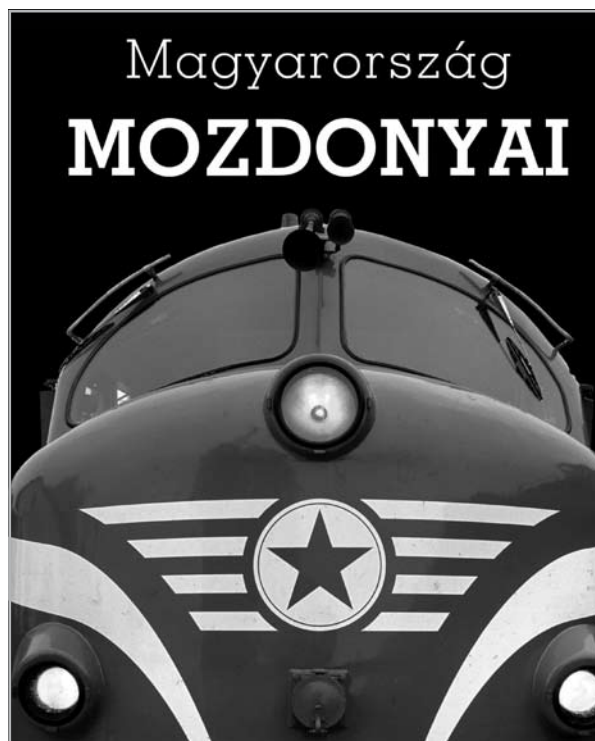
végzett: felfedezte azon szöveget, amelyekből Garbo a legelőnyösebben fényképezhető, a későbbiekben (számos alkalommal dolgoztak még együtt) valóságos műalkotássá tette a fény-árnyék hatásokkal Garbo arcát (sokáig úgy tartották Hollywoodban is, hogy a szín megöli a drámát – ha ez nincs is feltétlenül így, a fekete-fehér fényképezés hangsúlyt ad a tragédiának). Garbo már korábban is sztárnak számított, most azonban a kritikák még magasabbra emelték: *színésznőként* írtak róla, aki érzelmi és értelmi mélységgel alakítja a tragikus sorsú hősnőt.

Az első *Karenina Anna* (*Szerelem*) természetesen még nem az a halhatatlan *oeuvre*, amely mindannyiunk számára megőrizte Garbót e szerepében. Az 1935-ös második *Karenina Anna* Garbo egyik mesterműve lett, amiért a New York-i Filmkritikusok Díját is megkapta (Oscart egyik klasszikus szerepéért sem kapott – ugyanakkor annak

ellenére, hogy egy film Oscar-díjat kap, még akár jó is lehet). E némafilm jelentőségét az adja, hogy Garbo számára lehetőséget nyújtott arra, hogy színésznőként arathasson sikert, és elinduljon azon az úton, amelyet végigjárva a XX. század egyik legnagyobb tragikája, a filmművészet Sarah Bernhardtja legyen.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- COSTELLO, O. C.: *Az isteni sztárok*. Budapest, 1957.
 CSENGERY JUDIT: *Greta Garbo*. Budapest, 1986.
 LLOYD, A.: *Movies of the silent years*. London, 1966.
 MAGYAR BÁLINT: *Az amerikai film*. Budapest, 1974.
 NEMES KÁROLY: *Greta Garbo*. 1980, Filmtudományi Intézet kiadása.

KAPHATÓ A KÖNYVESBOLTOKBAN!
 BŐVEBB INFORMÁCIÓ:
WWW.INDÓHÁZ.HU

DIXIT ET SALVAVI ANIMAM MEAM

*Tanulmányok
a 65 éves Szegfű László tiszteletére*

ELŐKÉSZÜLETBEN!

A LEGNAGYOBB ÁLMÚ MAGYAR KULTUSZMINISZTER

JÚNIUSTÓL A JOBB KÖNYVESBOLTOKBAN

Klebensberg Kuno
kora és munkássága